

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

The Asymmetric Nature of Social Change: A Study in the Context of Pre-Society and Delayed Society

Toplumsal Değişimin Asimetrik Doğası: Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum Bağlamında Bir İnceleme

Habib Celaledin Kartal*

Abstract: Change occurs across societies with varying speeds and intensities, leading to the emergence of binary classifications such as center-periphery, developed-underdeveloped, and modern-traditional. Such classifications are generally based on the assumption that underdeveloped societies must catch up with developed or modern ones. In this way, change is framed within a normative perspective focused on how the leading society can be reached. This study is a multidisciplinary, qualitative, and literature-based theoretical examination that addresses the asymmetric nature of social change through the concepts of Pre-society and Delayed Society. In the study, a conceptual framework is constructed through the use of historical and contemporary sources, and different dimensions of social change are discussed from a critical perspective. The main aim of the article is to reveal the effect produced by Pre-Society through the strategic use of temporal difference within the context of power relations and the concept of constructed reality. In this context, while showing how Pre-Societies transform Delayed Societies through their economic, cultural, and technological superiority, it is also argued that the process of change is legitimized and obscured by Pre-Society, producing not only economic dependency but also cultural assimilation. The findings indicate that the process of asymmetric modernization operates not only through material structures but also through epistemic and symbolic mechanisms of domination that shape perception, institutional orientation, and knowledge production. In conclusion, the study argues that social change should not be understood as a linear process of convergence, but rather as an unequal and power-based formation structured by epistemic hierarchies.

Keywords: Sociology of Religion, Directed Modernity, Temporal Hegemony, Manufactured Reality, Sharp Power.

Öz: Değişim, toplumlar arasında farklı hız ve yoğunluklarda gerçekleşmekte; merkez-çevre, gelişmiş-geri kalmış, modern-geleneksel gibi ikili sınıflandırmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu sınıflandırmalar, genellikle geri kalmış toplumların gelişmiş ya da modern toplumları yakalaması gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Böylece değişim, önde olan toplumun nasıl yakalanacağına odaklanan normatif bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu çalışma, Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramları üzerinden toplumsal

* Asst. Prof. Dr., Giresun University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Sociology of Religion

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8449-7445>

habib.kartal@giresun.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kartal, H. C. (2026). The asymmetric nature of social change: A theoretical study in the context of pre-society and delayed society / Toplumsal değişimin asimetrik doğası: Ön toplum ve gecikmiş toplum bağlamında kuramsal bir inceleme. *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 21(Ö1), 1651-1706. [Special Issues Dedicated to Prof. Dr. Mahmut Özer]. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.94557>

Received/Geliş: 25 May/ Mayıs 2026

Accepted/Kabul: 15 September/ Eylül 2026

Published/Yayın: 20 September/ Eylül 2026

Checked by plagiarism software

değişimin asimetrik doğasını ele alan disiplinler arası, nitel, literatüre dayalı kuramsal bir incelemedir. Çalışmada tarihsel ve güncel kaynaklardan yararlanılarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve toplumsal değişimin farklı boyutları eleştirel bir perspektifle tartışılmıştır. Makalenin temel amacı, Ön Toplumun zaman farkını stratejik bir şekilde kullanarak oluşturduğu etkiyi güç ilişkileri ve üretilmiş gerçeklik kavramları bağlamında ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Ön Toplamların ekonomik, kültürel ve teknolojik üstünlükleri aracılığıyla Gecikmiş Toplamları nasıl dönüştürdüğü verilirken değişim sürecinin Ön Toplum tarafından meşrulaştırıldığı ve gizlendiği, sürecin yalnızca ekonomik bağımlılık değil, kültürel asimilasyon yarattığı da tespit edilmektedir. Bulgular, asimetrik modernleşme sürecinin sadece maddi yapılar üzerinden değil, algıyı, kurumsal yönelimi ve bilgi üretimini şekillendiren epistemik ve sembolik tahakküm mekanizmaları aracılığıyla da işlediğini göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, toplumsal değişimin doğrusal bir yakınsama süreci olarak değil, epistemik hiyerarşiler tarafından şekillenen güç temelli ve yapısal olarak eşitsiz bir oluşum olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yönlendirilmiş Modernite, Zamansal Hegemonya, Üretilmiş Gerçeklik, Keskin Güç

Structured Abstract:

Change is a historical phenomenon that demonstrates continuity at both individual and social levels; however, it occurs at different speeds and intensities among societies. This differentiation has led to the emergence of binary conceptualizations such as center-periphery, developed-underdeveloped, and modern-traditional. These distinctions often produce a normative framework based on the assumption that societies perceived as “backward” should catch up with those regarded as “advanced.” Thus, social change is transformed from an objective phenomenon into a matter of following a society assumed to be ahead. Modernization is interpreted not as a multidimensional and contextual transformation process but as a linear developmental trajectory centered on the historical experience of the West. This approach renders Western modernity a universal criterion and reproduces epistemic dependency.

The fundamental problem of this study is that the contextual, original, and asymmetrical characteristics of social change in Eastern societies cannot be fully understood because they have largely been addressed through Western-centered theoretical approaches and interpreted as delayed processes. This situation often renders local knowledge systems that could provide alternative perspectives on the dynamics of change invisible. Thus, the geopolitical positioning of knowledge production and epistemic hierarchies generate invisible boundaries that determine which experiences are considered central and which are regarded as secondary. The concepts of Pre-Society and Delayed Society used in this study are original conceptualizations developed to explain temporal asymmetry in social change, structural dependency relations, and the unequal character of modernization.

If change does not occur in a uniform or linear manner among societies and Comte’s assumptions are problematic, why do Eastern societies imitate Western culture, technology, lifestyles, and urban models with a temporal delay? Why are Western internal critiques circulated again within Eastern contexts, preventing the production of original critiques? Why do Eastern societies reproduce Western patterns after a temporal lag? These questions constitute the theoretical starting point of this study and reveal the need for an alternative conceptual framework capable of explaining unequal temporality in modernization processes.

The aim of this study is to develop a critical approach toward the understanding of social change in modernization theories, which is predominantly considered a Western-centered, linear, and universal developmental process, and to reveal the structural nature of temporal asymmetry among societies. The study argues that explaining the transformation processes of Eastern societies through Western-centered theoretical frameworks renders local knowledge systems invisible and reproduces epistemic dependency relations. In this context, the research develops the concepts of Pre-Society and Delayed Society in order to explain unequal temporality emerging within modernization processes. While social change in the literature is generally explained through differences in development levels or degrees of modernization, this study evaluates such differences not merely as chronological delays but as structural processes shaped by cultural, political, and epistemological dependency relations. In this respect, the research aims to develop an alternative conceptual framework capable of explaining temporal asymmetry within the sociology of social change.

The concepts of Pre-Society and Delayed Society are significant in terms of revealing the “threshold of differentiation in change” for Delayed Societies. These frameworks, which demonstrate the distinction between adaptation and realization, provide a more nuanced perspective on social transformations within the global context. The concept of Pre-Society refers to societies that possess the capacity to determine the direction, rhythm, and legitimacy of change on a global scale, whereas the concept of Delayed Society refers to societies that experience transformation by adapting to models produced externally.

The research is a theoretical and literature-based investigation conducted within a qualitative research design through an interdisciplinary approach. The data source of the study consists of classical and contemporary academic studies published in the fields of modernization theories, dependency theory, critical sociology, and postcolonial studies. The literature selection was based on studies related to the concepts of social change, modernization, epistemic dependency, center-periphery relations, and cultural hegemony. The study employed document analysis, and the theoretical data obtained were examined through conceptual analysis, comparative historical evaluation, and critical discourse analysis techniques. Through this methodological approach, the epistemological assumptions underlying modernization theories and the ways in which differences in social change among societies are interpreted were analyzed.

The findings of the study demonstrate that the distinctions of developed-underdeveloped, modern-traditional, and center-periphery used in modernization theories are not merely neutral explanatory categories but normative classifications that position a particular historical experience as a universal model of development. Furthermore, it was determined that explaining differences in social change among societies solely through chronological time differences is insufficient, and that these differences constitute a structural temporality reproduced within economic, cultural, and epistemological dependency relations. The research reveals that Pre-Societies maintain their global central position not only through their economic and technological capacities but also through their ability to define and legitimize the criteria of modernity, progress, and development. In addition, it was found that Delayed Societies, while adopting external models during transformation processes, also internalize the symbolic codes, knowledge categories, and cultural meaning systems embedded within these models. Accordingly, the study concludes that modernization in Delayed Societies is not merely an institutional transformation process but operates as a multilayered adaptation mechanism with cognitive, cultural, and epistemic dimensions.

The study demonstrates that social change cannot be explained as a linear and universal process progressing along the same historical trajectory for all societies. The approach developed through the concepts of Pre-Society and Delayed Society introduces a perspective of "structural temporality" into modernization debates instead of a perspective based on "lack of development." The original contribution of the research lies in explaining differentiation among societies not only through economic or technological disparities but also through knowledge production, representational relations, and epistemological power. In this respect, the study opens a new conceptual discussion area regarding center-periphery relations and modernization processes within the sociology of social change. However, the study also has certain limitations. One limitation is the risk of confusing the concept of "Delayed Society" with the concept of "Late Modernity" in the literature. While the late modern approach assumes the conscious internalization of modernization despite delay, this study defines the Delayed Society as a process shaped by "epistemic domination" and characterized by limited awareness. Another limitation is that the concept is not based on an established category with a direct equivalent in the existing literature and has been derived from the intersection of modernization theory, postcolonial critique, and dependency theory. This increases the risk of incorrectly associating it with established frameworks such as the "postmodern society." While the postmodern society approach explains transformations after modernization, this study focuses on the unequal and directed structure of the modernization process. Furthermore, due to its conceptual abstraction, the model requires empirical validation in different contexts, and its generalizability remains limited.

Future research may empirically test the concepts of Pre-Society and Delayed Society in different historical and cultural contexts and comparatively examine the ways in which temporal asymmetry operates within political, cultural, and technological transformations.

Keywords: Sociology of Religion, Directed Modernity, Temporal Hegemony, Manufactured Reality, Sharp Power.

ملخص منظم:

التغيير ظاهرة تاريخية تُظهر استمرارية على المستويين الفردي والاجتماعي؛ إلا أنه يحدث بسرعات ودرجات شدة «مختلفة بين المجتمعات. وقد أدى هذا التباين إلى ظهور تصورات ثنائية مثل «المركز - الأطراف»، و«المتقدم - المتخلف» و«الحديث - التقليدي». وغالباً ما تنتج عن هذه التمييزات إطار عمل معياري يستند إلى افتراض مفاده أن المجتمعات التي يُنظر إليها على أنها «متخلفة» يجب أن تلحق بركب تلك التي تُعتبر «متقدمة». وبالتالي، يتحول التغيير الاجتماعي من ظاهرة موضوعية إلى مسألة تتعلق باتباع مجتمع يُفترض أنه متقدم. ولا يُفسر التحديث على أنه عملية تحول متعددة الأبعاد وسياقية، بل كمسار تنموي خطي يتمحور حول التجربة التاريخية للغرب. ويجعل هذا النهج الحداثة الغربية معياراً عالمياً ويعيد إنتاج التبعية المعرفية.

وتكمن المشكلة الأساسية في هذه الدراسة في أنه لا يمكن فهم الخصائص السياقية والأصلية وغير المتماثلة للتغيير الاجتماعي في المجتمعات الشرقية فهماً كاملاً، لأنها غُملت إلى حد كبير من خلال مناهج نظرية تركز على الغرب، وفُسرت على أنها عمليات متأخرة. وغالباً ما يؤدي هذا الوضع إلى إخفاء أنظمة المعرفة المحلية التي يمكن أن توفر منظورات بديلة لديناميات التغيير. وبالتالي، فإن الموقع الجيوسياسي لإنتاج المعرفة والتسلسلات الهرمية المعرفية يولدان حدوداً غير مرئية تحدد أي التجارب تُعتبر أساسية وأياً تُعتبر ثانوية. إن مفهومي «ما قبل المجتمع» و«المجتمع المتأخر» المستخدمان في هذه الدراسة هما تصوران أصليان تم تطويرهما لشرح عدم التماثل الزمني في التغيير الاجتماعي، وعلاقات التبعية الهيكلية، والطابع غير المتكافئ للتحديث.

إذا كان التغيير لا يحدث بطريقة موحدة أو خطية بين المجتمعات، وكانت افتراضات كومت مشكوك فيها، فلماذا تحاكي المجتمعات الشرقية الثقافة والتكنولوجيا وأنماط الحياة والنماذج الحضارية الغربية مع تأخر زمني؟ لماذا يتم تداول الانتقادات الداخلية الغربية مرة أخرى ضمن السياقات الشرقية، مما يمنع إنتاج انتقادات أصلية؟ لماذا تعيد المجتمعات الشرقية إنتاج الأنماط الغربية بعد تأخر زمني؟ تشكل هذه الأسئلة نقطة الانطلاق النظرية لهذه الدراسة وتكشف عن الحاجة إلى إطار مفاهيمي بديل قادر على تفسير الزمنية غير المتكافئة في عمليات التحديث.

تهدف هذه الدراسة إلى تطوير نهج نقدي لفهم التغيير الاجتماعي في نظريات التحديث، التي تُعتبر في الغالب عملية تنموية غربية المركز وخطية وعالمية، وكشف الطبيعة الهيكلية لعدم التماثل الزمني بين المجتمعات. وترى الدراسة أن تفسير عمليات التحول في المجتمعات الشرقية من خلال أطر نظرية غربية المركز يجعل أنظمة المعرفة المحلية غير مرئية ويعيد إنتاج علاقات التبعية المعرفية. وفي هذا السياق، تطور الدراسة مفهومي «ما قبل المجتمع» و«المجتمع المتأخر» من أجل تفسير عدم المساواة الزمنية الناشئة ضمن عمليات التحديث. وفي حين يُفسر التغيير الاجتماعي في الأدبيات عمومًا من خلال الاختلافات في مستويات التنمية أو درجات التحديث، فإن هذه الدراسة تُقيم هذه الاختلافات ليس مجرد تأخيرات زمنية فحسب، بل كعمليات هيكلية تشكلها علاقات التبعية الثقافية والسياسية والمعرفية. وفي هذا الصدد، تهدف هذه الدراسة إلى تطوير إطار مفاهيمي بديل قادر على تفسير عدم التماثل الزمني في علم اجتماع التغيير الاجتماعي.

«وتكتسب مفاهيم «ما قبل المجتمع» و«المجتمع المتأخر» أهمية كبيرة من حيث الكشف عن «عتبة التمايز في التغيير بالنسبة للمجتمعات المتأخرة. وتوفر هذه الأطر، التي توضح الفرق بين التكيف والإدراك، منظوراً أكثر دقة للتحولات الاجتماعية في السياق العالمي. يشير مفهوم «ما قبل المجتمع» إلى المجتمعات التي تمتلك القدرة على تحديد اتجاه التغيير وإيقاعه وشرعيته على نطاق عالمي، في حين يشير مفهوم «المجتمع المتأخر» إلى المجتمعات التي تمر بتحول من خلال التكيف مع نماذج منتجة من الخارج.

هذا البحث هو دراسة نظرية قائمة على المراجع، أجريت ضمن تصميم بحثي نوعي من خلال نهج متعدد التخصصات، يتألف مصدر بيانات الدراسة من دراسات أكاديمية كلاسيكية ومعاصرة نُشرت في مجالات نظريات التحديث، ونظرية التبعية، وعلم الاجتماع النقدي، والدراسات ما بعد الاستعمارية. واستند اختيار المراجع إلى الدراسات المتعلقة بمفاهيم التغيير الاجتماعي والتحديث، والتبعية المعرفية، وعلاقات المركز والأطراف، والهيمنة الثقافية. واستخدمت الدراسة تحليل الوثائق، وتم فحص البيانات النظرية التي تم الحصول عليها من خلال التحليل المفاهيمي، والتقييم التاريخي المقارن، وتقنيات تحليل الخطاب النقدي. من خلال هذا النهج المنهجي، تم تحليل الافتراضات المعرفية الكامنة وراء نظريات التحديث والطرق التي تُفسر بها الاختلافات في التغيير الاجتماعي بين المجتمعات.

تُظهر نتائج الدراسة أن التمييز بين «المتقدم والمتخلف»، و«الحديث والتقليدي»، و«المركز والأطراف» المستخدمة في نظريات التحديث ليست مجرد فئات تفسيرية محايدة، بل هي تصنيفات معيارية تضع تجربة تاريخية معينة كنموذج عالمي للتنمية. علاوة على ذلك، تبين أن تفسير الاختلافات في التغيير الاجتماعي بين المجتمعات من خلال الاختلافات الزمنية فقط غير كافٍ، وأن هذه الاختلافات تشكل زمنية هيكلية تتكرر ضمن علاقات التبعية الاقتصادية والثقافية والمعرفية. ويكشف البحث أن المجتمعات السابقة» تحافظ على موقعها المركزي العالمي ليس فقط من خلال قدراتها الاقتصادية والتكنولوجية، بل أيضاً من خلال قدرتها على تحديد معايير الحداثة والتقدم والتنمية وإضفاء الشرعية عليها. بالإضافة إلى ذلك، تبين أن «المجتمعات المتأخرة في الوقت الذي تتبنى فيه نماذج خارجية خلال عمليات التحول، تقوم أيضاً باستيعاب الرموز وفئات المعرفة وأنظمة المعاني الثقافية المتأصلة في هذه النماذج. وبناءً على ذلك، تخلص الدراسة إلى أن التحديث في «المجتمعات المتأخرة» ليس مجرد عملية تحول مؤسسي، بل يعمل كآلية تكيف متعددة الطبقات ذات أبعاد معرفية وثقافية وإبستمولوجية.

تُبين الدراسة أن التغيير الاجتماعي لا يمكن تفسيره على أنه عملية خطية وعالمية تتقدم على نفس المسار التاريخي لجميع المجتمعات. ويقدم النهج الذي تم تطويره من خلال مفهومي «ما قبل المجتمع» و«المجتمع المتأخر» منظور «الزمنية الهيكلية» في نقاشات التحديث بدلاً من المنظور القائم على «نقص التنمية». تكمن المساهمة الأصلية لهذا البحث في تفسير التمايز بين المجتمعات ليس فقط من خلال التفاوتات الاقتصادية أو التكنولوجية، بل أيضاً من خلال إنتاج المعرفة، والعلاقات التمثيلية، والسلطة المعرفية. وفي هذا الصدد، تفتح الدراسة مجالاً جديداً للنقاش المفاهيمي بشأن علاقات المركز والأطراف وعمليات التحديث في إطار علم اجتماع التغيير الاجتماعي. ومع ذلك، فإن الدراسة تنطوي أيضاً على بعض القيود. أحد هذه القيود هو خطر الخلط بين مفهوم المجتمع المتأخر» ومفهوم «الحداثة المتأخرة» في الأدبيات. ففي حين يفترض النهج الحداثي المتأخر الاستيعاب الداخلي الواعي» للتحديث على الرغم من التأخير، تُعرّف هذه الدراسة «المجتمع المتأخر» بأنه عملية تشكلها «الهيمنة المعرفية» وتتميز بوعي محدود. ومن القيود الأخرى أن المفهوم لا يستند إلى فئة راسخة لها مكافئ مباشر في الأدبيات الحالية، بل تم استنتاجه من تقاطع نظرية التحديث والنقد ما بعد الاستعماري ونظرية التبعية. وهذا يزيد من خطر ربطه بشكل خاطئ بأطر عمل راسخة مثل «المجتمع ما بعد الحداثي». ففي حين يشرح نهج المجتمع ما بعد الحداثي التحولات التي تلت التحديث، تركز هذه الدراسة على البنية غير المتكافئة والموجهة لعملية التحديث. علاوة على ذلك، وبسبب تجريده المفاهيمي، يتطلب النموذج التحقق التجريبي في سياقات مختلفة، وتبقى قابليته للتعميم محدودة.

قد تختبر الأبحاث المستقبلية تجريبياً مفاهيم «ما قبل المجتمع» و«المجتمع المتأخر» في سياقات تاريخية وثقافية مختلفة وتدرس بشكل مقارن الطرق التي يعمل بها عدم التماثل الزمني ضمن التحولات السياسية والثقافية والتكنولوجية.

الكلمات المفتاحية: علم اجتماع الدين، الحداثة الموجهة، الهيمنة الزمنية، الواقع المصطنع، القوة الحادة

Résumé Structuré:

Le changement est un phénomène historique qui témoigne d'une continuité tant au niveau individuel que social ; cependant, il se produit à des rythmes et avec des intensités variables selon les sociétés. Cette différenciation a conduit à l'émergence de conceptualisations binaires telles que centre-périphérie, développé-sous-développé et moderne-traditionnel. Ces distinctions donnent souvent lieu à un cadre normatif fondé sur l'hypothèse selon laquelle les sociétés perçues comme « arriérées » devraient rattraper leur retard par rapport à celles considérées comme « avancées ». Ainsi, le changement social passe d'un phénomène objectif à une simple question de rattrapage par rapport à une société supposée en avance. La modernisation est interprétée non pas comme un processus de transformation multidimensionnel et contextuel, mais comme une trajectoire de développement linéaire centrée sur l'expérience historique de l'Occident. Cette approche fait de la modernité occidentale un critère universel et reproduit une dépendance épistémique.

Le problème fondamental de cette étude réside dans le fait que les caractéristiques contextuelles, originales et asymétriques du changement social dans les sociétés orientales ne peuvent être pleinement comprises, car elles ont été largement abordées à travers des approches théoriques centrées sur l'Occident et interprétées comme des processus retardés. Cette situation rend souvent invisibles les systèmes de savoir locaux qui pourraient offrir des perspectives alternatives sur la dynamique du changement. Ainsi, le positionnement géopolitique de la production de savoir et les hiérarchies épistémiques génèrent des frontières invisibles qui déterminent quelles expériences sont considérées comme centrales et lesquelles sont jugées secondaires. Les concepts de « pré-société » et de « société différée » utilisés dans cette étude sont des conceptualisations originales développées pour expliquer l'asymétrie temporelle du changement social, les relations de dépendance structurelle et le caractère inégal de la modernisation.

Si le changement ne se produit pas de manière uniforme ou linéaire d'une société à l'autre et que les hypothèses de Comte sont problématiques, pourquoi les sociétés orientales imitent-elles la culture, la technologie, les modes de vie et les modèles urbains occidentaux avec un décalage temporel ? Pourquoi les critiques internes occidentales sont-elles reprises dans les contextes orientaux, empêchant ainsi l'émergence de critiques originales ? Pourquoi les sociétés orientales reproduisent-elles les modèles occidentaux après un décalage temporel ? Ces questions constituent le point de départ théorique de cette étude et révèlent la nécessité d'un cadre conceptuel alternatif capable d'expliquer la temporalité inégale dans les processus de modernisation.

L'objectif de cette étude est de développer une approche critique de la compréhension du changement social dans les théories de la modernisation – qui est principalement considérée comme un processus de développement centré sur l'Occident, linéaire et universel – et de mettre en évidence la nature structurelle de l'asymétrie temporelle entre les sociétés. L'étude soutient que le fait d'expliquer les processus de transformation des sociétés orientales à travers des cadres théoriques centrés sur l'Occident rend invisibles les systèmes de connaissances locaux et reproduit des relations de dépendance épistémique. Dans ce contexte, la recherche développe les concepts de « pré-société » et de « société retardée » afin d'expliquer les inégalités temporelles émergeant au sein des processus de modernisation. Alors que le changement social est généralement expliqué dans la littérature par des différences de niveaux de développement ou de degrés de modernisation, cette étude évalue ces différences non pas simplement comme des retards chronologiques, mais comme des processus structurels façonnés par des relations de dépendance culturelles, politiques et épistémologiques. À cet égard, la recherche vise à développer un cadre conceptuel alternatif capable d'expliquer l'asymétrie temporelle au sein de la sociologie du changement social.

Les concepts de « pré-société » et de « société en retard » sont importants pour mettre en évidence le « seuil de différenciation dans le changement » pour les sociétés en retard. Ces cadres, qui mettent en évidence la distinction entre adaptation et réalisation, offrent une perspective plus nuancée sur les transformations sociales dans le contexte mondial. Le concept de « pré-société » désigne les sociétés qui possèdent la capacité de déterminer l'orientation, le rythme et la légitimité du changement à l'échelle mondiale, tandis que le concept

de « société en retard » désigne les sociétés qui subissent une transformation en s'adaptant à des modèles produits de l'extérieur.

Cette recherche est une étude théorique et bibliographique menée dans le cadre d'une méthodologie qualitative, à travers une approche interdisciplinaire. Les sources de données de l'étude sont constituées d'études universitaires classiques et contemporaines publiées dans les domaines des théories de la modernisation, de la théorie de la dépendance, de la sociologie critique et des études postcoloniales. La sélection de la littérature s'est appuyée sur des études liées aux concepts de changement social, de modernisation, de dépendance épistémique, de relations centre-périphérie et d'hégémonie culturelle. L'étude a recouru à l'analyse documentaire, et les données théoriques obtenues ont été examinées à l'aide de techniques d'analyse conceptuelle, d'évaluation historique comparative et d'analyse critique du discours. Grâce à cette approche méthodologique, les présupposés épistémologiques sous-jacents aux théories de la modernisation et les manières dont sont interprétées les différences de changement social entre les sociétés ont été analysés.

Les résultats de l'étude démontrent que les distinctions entre « développé » et « sous-développé », « moderne » et « traditionnel », ainsi qu'entre « centre » et « périphérie », utilisées dans les théories de la modernisation, ne sont pas de simples catégories explicatives neutres, mais des classifications normatives qui positionnent une expérience historique particulière comme modèle universel de développement. De plus, il a été établi qu'il est insuffisant d'expliquer les différences de changement social entre les sociétés uniquement par des écarts chronologiques, et que ces différences constituent une temporalité structurelle reproduite au sein de relations de dépendance économiques, culturelles et épistémologiques. La recherche révèle que les « pré-sociétés » conservent leur position centrale au niveau mondial non seulement grâce à leurs capacités économiques et technologiques, mais aussi grâce à leur capacité à définir et à légitimer les critères de modernité, de progrès et de développement. De plus, il a été constaté que les « sociétés en retard », tout en adoptant des modèles externes au cours de leurs processus de transformation, intériorisent également les codes symboliques, les catégories de savoir et les systèmes de signification culturelle inhérents à ces modèles. En conséquence, l'étude conclut que la modernisation dans les « sociétés en retard » n'est pas simplement un processus de transformation institutionnelle, mais fonctionne comme un mécanisme d'adaptation à plusieurs niveaux comportant des dimensions cognitives, culturelles et épistémiques.

L'étude démontre que le changement social ne peut s'expliquer comme un processus linéaire et universel suivant la même trajectoire historique pour toutes les sociétés. L'approche développée à travers les concepts de « pré-société » et de « société en retard » introduit une perspective de « temporalité structurelle » dans les débats sur la modernisation, en lieu et place d'une perspective fondée sur le « manque de développement ». La contribution originale de cette recherche réside dans l'explication de la différenciation entre les sociétés non seulement à travers les disparités économiques ou technologiques, mais aussi à travers la production de connaissances, les relations de représentation et le pouvoir épistémologique. À cet égard, cette étude ouvre un nouveau champ de discussion conceptuel concernant les relations centre-périphérie et les processus de modernisation au sein de la sociologie du changement social. Cependant, cette étude présente également certaines limites. L'une d'elles réside dans le risque de confondre le concept de « société en retard » avec celui de « modernité tardive » tel qu'il apparaît dans la littérature. Alors que l'approche de la modernité tardive suppose une intériorisation consciente de la modernisation malgré un retard, cette étude définit la « société en retard » comme un processus façonné par la « domination épistémique » et caractérisé par une prise de conscience limitée. Une autre limite réside dans le fait que ce concept ne repose pas sur une catégorie établie ayant un équivalent direct dans la littérature existante et qu'il a été élaboré à partir de l'intersection entre la théorie de la modernisation, la critique postcoloniale et la théorie de la dépendance. Cela accroît le risque de l'associer à tort à des cadres théoriques établis tels que celui de la « société postmoderne ». Alors que l'approche de la société postmoderne explique les transformations postérieures à la modernisation, la présente étude se concentre sur la structure inégale et dirigée du processus de modernisation. De plus, en raison de son abstraction conceptuelle, le modèle nécessite une validation empirique dans différents contextes, et sa généralisation reste limitée.

De futures recherches pourraient tester empiriquement les concepts de « pré-société » et de « société retardée » dans différents contextes historiques et culturels, et examiner de manière comparative les modalités de fonctionnement de l'asymétrie temporelle au sein des transformations politiques, culturelles et technologiques.

Mots-clés : sociologie de la religion, modernité dirigée, hégémonie temporelle, réalité fabriquée, « Sharp Power »

Resumen Estructurado:

El cambio es un fenómeno histórico que muestra continuidad tanto a nivel individual como social; sin embargo, se produce a diferentes velocidades e intensidades en las distintas sociedades. Esta diferenciación ha dado lugar a la aparición de conceptualizaciones binarias como «centro-periferia», «desarrollado-subdesarrollado» y «moderno-tradicional». Estas distinciones suelen generar un marco normativo basado en la suposición de que las sociedades percibidas como «atrasadas» deben ponerse al nivel de aquellas consideradas «avanzadas». Así, el cambio social pasa de ser un fenómeno objetivo a convertirse en una cuestión de seguir a una sociedad que se supone más avanzada. La modernización se interpreta no como un proceso de transformación multidimensional y contextual, sino como una trayectoria de desarrollo lineal centrada en la experiencia histórica de Occidente. Este enfoque convierte la modernidad occidental en un criterio universal y reproduce la dependencia epistémica.

El problema fundamental de este estudio radica en que las características contextuales, originales y asimétricas del cambio social en las sociedades orientales no pueden comprenderse plenamente, ya que se han abordado en gran medida a través de enfoques teóricos centrados en Occidente y se han interpretado como procesos retrasados. Esta situación suele invisibilizar los sistemas de conocimiento locales que podrían aportar perspectivas alternativas sobre la dinámica del cambio. Así, el posicionamiento geopolítico de la producción de conocimiento y las jerarquías epistémicas generan fronteras invisibles que determinan qué experiencias se consideran centrales y cuáles se consideran secundarias. Los conceptos de «pre-sociedad» y «sociedad retrasada» utilizados en este estudio son conceptualizaciones originales desarrolladas para explicar la asimetría temporal en el cambio social, las relaciones de dependencia estructural y el carácter desigual de la modernización.

Si el cambio no se produce de manera uniforme o lineal entre las sociedades y las hipótesis de Comte son problemáticas, ¿por qué las sociedades orientales imitan la cultura, la tecnología, los estilos de vida y los modelos urbanos occidentales con un retraso temporal? ¿Por qué las críticas internas occidentales vuelven a circular en los contextos orientales, impidiendo la generación de críticas originales? ¿Por qué las sociedades orientales reproducen los patrones occidentales tras un desfase temporal? Estas preguntas constituyen el punto de partida teórico de este estudio y ponen de manifiesto la necesidad de un marco conceptual alternativo capaz de explicar la temporalidad desigual en los procesos de modernización.

El objetivo de este estudio es desarrollar un enfoque crítico para comprender el cambio social en las teorías de la modernización —que se consideran predominantemente un proceso de desarrollo centrado en Occidente, lineal y universal— y revelar la naturaleza estructural de la asimetría temporal entre las sociedades. El estudio sostiene que explicar los procesos de transformación de las sociedades orientales a través de marcos teóricos centrados en Occidente invisibiliza los sistemas de conocimiento locales y reproduce relaciones de dependencia epistémica. En este contexto, la investigación desarrolla los conceptos de «pre-sociedad» y «sociedad retrasada» con el fin de explicar la temporalidad desigual que surge en los procesos de modernización. Mientras que en la literatura el cambio social se explica generalmente a través de diferencias en los niveles de desarrollo o en los grados de modernización, este estudio evalúa dichas diferencias no solo como retrasos cronológicos, sino como procesos estructurales configurados por relaciones de dependencia cultural, política y epistemológica. En este sentido, la investigación tiene como objetivo desarrollar un marco conceptual alternativo capaz de explicar la asimetría temporal dentro de la sociología del cambio social.

Los conceptos de «pre-sociedad» y «sociedad retrasada» son significativos a la hora de revelar el «umbral de diferenciación en el cambio» para las sociedades retrasadas. Estos marcos, que ponen de manifiesto la distinción entre adaptación y realización, ofrecen una perspectiva más matizada sobre las transformaciones sociales en el contexto global. El concepto de «pre-sociedad» se refiere a aquellas sociedades que poseen la capacidad de determinar la dirección, el ritmo y la legitimidad del cambio a escala global, mientras que el concepto de «sociedad rezagada» se refiere a aquellas sociedades que experimentan una transformación adaptándose a modelos generados externamente.

La investigación es un estudio teórico y bibliográfico llevado a cabo con un diseño de investigación cualitativo mediante un enfoque interdisciplinario. La fuente de datos del estudio consiste en trabajos

académicos clásicos y contemporáneos publicados en los ámbitos de las teorías de la modernización, la teoría de la dependencia, la sociología crítica y los estudios poscoloniales. La selección bibliográfica se basó en estudios relacionados con los conceptos de cambio social, modernización, dependencia epistémica, relaciones centro-periferia y hegemonía cultural. El estudio empleó el análisis documental, y los datos teóricos obtenidos se examinaron mediante técnicas de análisis conceptual, evaluación histórica comparativa y análisis crítico del discurso. A través de este enfoque metodológico, se analizaron los supuestos epistemológicos subyacentes a las teorías de la modernización y las formas en que se interpretan las diferencias en el cambio social entre las sociedades.

Los resultados del estudio demuestran que las distinciones entre desarrollado y subdesarrollado, moderno y tradicional, y centro y periferia utilizadas en las teorías de la modernización no son meras categorías explicativas neutras, sino clasificaciones normativas que posicionan una experiencia histórica concreta como modelo universal de desarrollo. Además, se determinó que explicar las diferencias en el cambio social entre las sociedades únicamente a través de diferencias cronológicas es insuficiente, y que estas diferencias constituyen una temporalidad estructural reproducida en el seno de relaciones de dependencia económica, cultural y epistemológica. La investigación revela que las «sociedades centrales» mantienen su posición central a nivel mundial no solo a través de sus capacidades económicas y tecnológicas, sino también mediante su capacidad para definir y legitimar los criterios de modernidad, progreso y desarrollo. Además, se constató que las «sociedades retrasadas», al tiempo que adoptan modelos externos durante los procesos de transformación, también interiorizan los códigos simbólicos, las categorías de conocimiento y los sistemas de significado cultural implícitos en dichos modelos. En consecuencia, el estudio concluye que la modernización en las «sociedades retrasadas» no es meramente un proceso de transformación institucional, sino que funciona como un mecanismo de adaptación de múltiples capas con dimensiones cognitivas, culturales y epistémicas.

El estudio demuestra que el cambio social no puede explicarse como un proceso lineal y universal que avanza siguiendo la misma trayectoria histórica para todas las sociedades. El enfoque desarrollado a través de los conceptos de «pre-sociedad» y «sociedad rezagada» introduce una perspectiva de «temporalidad estructural» en los debates sobre la modernización, en lugar de una perspectiva basada en la «falta de desarrollo». La contribución original de la investigación radica en explicar la diferenciación entre sociedades no solo a través de las disparidades económicas o tecnológicas, sino también a través de la producción de conocimiento, las relaciones representativas y el poder epistemológico. En este sentido, el estudio abre un nuevo ámbito de debate conceptual sobre las relaciones centro-periferia y los procesos de modernización dentro de la sociología del cambio social. Sin embargo, el estudio también presenta ciertas limitaciones. Una de ellas es el riesgo de confundir el concepto de «sociedad retrasada» con el de «modernidad tardía» presente en la literatura. Mientras que el enfoque de la modernidad tardía supone una interiorización consciente de la modernización a pesar del retraso, este estudio define la sociedad retrasada como un proceso moldeado por la «dominación epistémica» y caracterizado por una conciencia limitada. Otra limitación es que el concepto no se basa en una categoría establecida con un equivalente directo en la literatura existente, sino que se ha derivado de la intersección entre la teoría de la modernización, la crítica poscolonial y la teoría de la dependencia. Esto aumenta el riesgo de asociarlo erróneamente con marcos establecidos como el de la «sociedad posmoderna». Mientras que el enfoque de la sociedad posmoderna explica las transformaciones posteriores a la modernización, este estudio se centra en la estructura desigual y dirigida del proceso de modernización. Además, debido a su abstracción conceptual, el modelo requiere una validación empírica en diferentes contextos, y su generalizabilidad sigue siendo limitada.

Las investigaciones futuras podrían poner a prueba empíricamente los conceptos de «pre-sociedad» y «sociedad retrasada» en diferentes contextos históricos y culturales, y examinar de forma comparativa las formas en que la asimetría temporal opera en el seno de las transformaciones políticas, culturales y tecnológicas.

Palabras clave: Sociología de la religión, modernidad dirigida, hegemonía temporal, realidad fabricada, «Sharp Power»

结构化摘要：

变革是一种历史现象，在个体和社会层面均体现出连续性；然而，不同社会中的变革速度和强度各不相同。这种差异导致了诸如“中心-边缘”、“发达-不发达”以及“现代-传统”等二元概念的出现。这些区分往往形成一种规范性框架，其前提是：被视为“落后”的社会应当追赶那些被视为“先进”的社会。因此，社会变革便从一种客观现象，转变为追随被假定为“领先”的社会的问题。现代化并非被解读为一个多维度且因地制宜的转型过程，而是被视为以西方历史经验为中心的线性发展轨迹。这种方法将西方现代性视为普世标准，并再生了认识论上的依赖。

本研究面临的根本问题在于，东方社会中社会变革所具有的情境性、原生性和不对称性特征无法得到充分理解，因为这些特征主要通过以西方为中心的理论方法来探讨，并被解释为“滞后”的过程。这种情况往往使那些本可为变革动态提供另类视角的本土知识体系变得不可见。因此，知识生产的地缘政治定位与认识论等级制度构成了无形的边界，决定了哪些经验被视为核心，哪些则被视为次要。本研究中使用的“前社会”和“延迟社会”概念，是为阐释社会变革中的时间不对称性、结构性依赖关系以及现代化不平等特征而提出的原创概念。

如果社会变革并非以统一或线性方式发生，且孔德的假设存在问题，那么为什么东方社会会带着时间滞后去模仿西方文化、技术、生活方式和城市模式？为何西方内部的批判会在东方语境中再次流传，从而阻碍了原创性批判的产生？为何东方社会会在时间滞后之后再现西方的模式？这些问题构成了本研究的理论出发点，并揭示了建立一种能够解释现代化进程中时间性不平等的替代性概念框架的必要性。

本研究旨在针对现代化理论中对社会变迁的理解——该理论通常被视为以西方为中心、线性且普遍的发展过程——构建一种批判性视角，并揭示不同社会之间时间不对称性的结构性本质。本研究认为，通过以西方为中心的理论框架来解释东方社会的转型过程，会使当地知识体系隐形，并再生出认识论上的从属关系。在此背景下，本研究提出了“前社会”和“滞后社会”的概念，以阐释现代化进程中出现的时间性不平等现象。尽管现有文献通常通过发展水平或现代化程度的差异来解释社会变迁，但本研究将此类差异不仅视为时间上的滞后，更视为由文化、政治和认识论上的从属关系所塑造的结构性过程。就此而言，本研究旨在构建一种替代性概念框架，以阐释社会变迁社会学中的时间不对称性。

“前社会”与“滞后社会”的概念对于揭示滞后社会的“变迁分化阈值”具有重要意义。这些框架通过阐明“适应”与“实现”之间的区别，为全球语境下的社会转型提供了更细致的视角。“前社会”概念指那些具备在全球范围内决定变革方向、节奏及合法性能力的社会，而“滞后社会”概念则指那些通过适应外部产生的模式来经历转型的社会。

本研究是一项基于理论与文献的调查，采用定性研究设计，并运用跨学科方法进行。本研究的数据来源包括现代化学说、依附理论、批判社会学及后殖民研究领域发表的经典与当代学术著作。文献筛选基于与社会变革、现代化、认识论依附、中心-边缘关系及文化霸权等概念相关的研究。研究采用文献分析法，并对获取的理论数据通过概念分析、比较历史评估及批判性话语分析等技术进行考察。通过这种方法论路径，本研究分析了现代化理论背后的认识论假设，以及对不同社会间社会变革差异的解释方式。

研究结果表明，现代化理论中使用的“发达-不发达”、“现代-传统”以及“中心-边缘”等区分，并非单纯的中立解释范畴，而是将特定历史经验定位为普遍发展模式的规范性分类。此外，研究认定仅凭时间顺序上的差异来解释不同社会间社会变革的差异是不充分的，这些差异构成了一种结构性时间性，并在经济、文化及认识论上的从属关系中得以再生产。研究揭示，“前社会”不仅通过其经济和技术能力，还通过其界定并为“现代性”、“进步”和“发展”标准赋予合法性的能力，维持着其全球中心地位。此外，研究还发现，“滞后社会”在转型过程中，不仅采纳了外部模式，同时也内化了这些模式中所蕴含的象征代码、知识范畴和文化意义体系。据此，本研究得出结论：滞后社会的现代化不仅仅是一个制度转型过程，更是一种具有认知、文化和认识论维度的多层次适应机制。

本研究表明, 社会变革不能被解释为一种线性且普遍的过程, 即所有社会都沿着同一历史轨迹发展。通过“前社会”和“滞后社会”概念所构建的研究方法, 将“结构性时间性”的视角引入了现代化辩论, 而非基于“发展不足”的视角。本研究的原创性贡献在于, 不仅通过经济或技术差距, 还通过知识生产、表征关系和认识论权力来解释社会间的差异。就此而言, 本研究在社会变迁社会学领域内, 就中心-边缘关系与现代化进程开辟了一个新的概念性讨论领域。然而, 本研究也存在一定的局限性。其一, 存在将“延迟社会”概念与文献中的“后现代性”概念混淆的风险。后现代性视角假设尽管存在延迟, 但现代化仍被有意识地内化; 而本研究将“延迟社会”定义为由“认识论支配”所塑造、且以意识有限为特征的过程。另一项局限在于, 该概念并非基于现有文献中具有直接对应关系的既定范畴, 而是源自现代化理论、后殖民批判与依附理论的交汇。这增加了将其与“后现代社会”等既定框架错误关联的风险。虽然后现代社会范式解释的是现代化后的转型, 但本研究侧重于现代化进程中不平等且具有导向性的结构。此外, 由于该模型概念抽象, 需要在不同语境下进行实证验证, 其普适性仍受限。

未来研究可针对“前社会”和“延迟社会”的概念, 在不同的历史与文化语境中进行实证检验, 并比较考察时间不对称性在政治、文化及技术转型中的运作方式。

关键词: 宗教社会学、定向现代化、时间霸权、制造现实、锐实力。

Структурированное Резюме:

Изменение — это историческое явление, демонстрирующее преемственность как на индивидуальном, так и на социальном уровнях; однако в разных обществах оно протекает с различной скоростью и интенсивностью. Эта дифференциация привела к появлению бинарных концептуальных моделей, таких как «центр-периферия», «развитые-неразвитые» и «современные-традиционные». Эти разграничения зачастую формируют нормативную основу, основанную на предположении, что общества, воспринимаемые как «отсталые», должны догнать те, которые считаются «передовыми». Таким образом, социальные изменения превращаются из объективного явления в вопрос подражания обществу, которое считается более продвинутым. Модернизация интерпретируется не как многомерный и контекстуальный процесс трансформации, а как линейная траектория развития, ориентированная на исторический опыт Запада. Такой подход превращает западную современность в универсальный критерий и воспроизводит эпистемическую зависимость.

Фундаментальная проблема данного исследования заключается в том, что контекстуальные, самобытные и асимметричные характеристики социальных изменений в восточных обществах не могут быть полностью поняты, поскольку они в основном рассматривались через призму западных теоретических подходов и интерпретировались как отстающие процессы. Такая ситуация зачастую делает невидимыми локальные системы знаний, которые могли бы предложить альтернативные точки зрения на динамику изменений. Таким образом, геополитическое позиционирование производства знаний и эпистемические иерархии создают невидимые границы, определяющие, какой опыт считается центральным, а какой — второстепенным. Используемые в данном исследовании концепции «дообщество» и «задержанное общество» представляют собой оригинальные концептуальные модели, разработанные для объяснения временной асимметрии социальных изменений, структурных отношений зависимости и неравномерного характера модернизации.

Если изменения в обществах не происходят однородно или линейно, а предположения Конта являются проблематичными, почему восточные общества с временной задержкой подражают западной культуре, технологиям, образу жизни и моделям урбанизации? Почему западная внутренняя критика вновь циркулирует в восточном контексте, препятствуя появлению оригинальной критики? Почему восточные общества воспроизводят западные модели с временным отставанием? Эти вопросы составляют теоретическую отправную точку данного исследования и указывают на необходимость альтернативной концептуальной рамки, способной объяснить неравномерность временного хода процессов модернизации.

Цель данного исследования заключается в разработке критического подхода к пониманию социальных изменений в теориях модернизации, которые преимущественно рассматриваются как

западно-центричный, линейный и универсальный процесс развития, а также в раскрытии структурного характера временной асимметрии между обществами. В исследовании утверждается, что объяснение процессов трансформации восточных обществ с помощью западно-центричных теоретических рамок делает локальные системы знаний невидимыми и воспроизводит отношения эпистемической зависимости. В этом контексте в исследовании разрабатываются концепции «дообщественного общества» и «задержанного общества» с целью объяснения неравномерности временного развития, возникающей в рамках процессов модернизации. В то время как в научной литературе социальные изменения обычно объясняются различиями в уровнях развития или степенях модернизации, в данном исследовании такие различия рассматриваются не просто как хронологические задержки, а как структурные процессы, формируемые отношениями культурной, политической и эпистемологической зависимости. В этом отношении цель исследования заключается в разработке альтернативной концептуальной рамки, способной объяснить временную асимметрию в рамках социологии социальных изменений.

Концепции «дообщество» и «отстающее общество» важны с точки зрения выявления «порога дифференциации в изменениях» для отстающих обществ. Эти рамки, демонстрирующие различие между адаптацией и реализацией, обеспечивают более нюансированный взгляд на социальные трансформации в глобальном контексте. Понятие «дообщество» относится к обществам, обладающим способностью определять направление, ритм и легитимность изменений в глобальном масштабе, тогда как понятие «отстающее общество» относится к обществам, которые претерпевают трансформацию путем адаптации к моделям, созданным извне.

Исследование представляет собой теоретическое и литературное исследование, проводимое в рамках качественного исследовательского дизайна с использованием междисциплинарного подхода. Источником данных для исследования послужили классические и современные научные работы, опубликованные в области теорий модернизации, теории зависимости, критической социологии и постколониальных исследований. Отбор литературы основывался на работах, связанных с концепциями социальных изменений, модернизации, эпистемической зависимости, отношений «центр–периферия» и культурной гегемонии. В ходе исследования был использован анализ документов, а полученные теоретические данные были изучены с помощью методов концептуального анализа, сравнительно-исторической оценки и критического дискурс-анализа. С помощью этого методологического подхода были проанализированы эпистемологические предпосылки, лежащие в основе теорий модернизации, а также способы интерпретации различий в социальных изменениях между обществами.

Результаты исследования показывают, что различия между «развитыми» и «неразвитыми», «современными» и «традиционными», а также «центром» и «периферией», используемые в теориях модернизации, являются не просто нейтральными объяснительными категориями, а нормативными классификациями, которые позиционируют конкретный исторический опыт в качестве универсальной модели развития. Кроме того, было установлено, что объяснение различий в социальных изменениях между обществами исключительно с помощью хронологических различий является недостаточным, и что эти различия составляют структурную временность, воспроизводимую в рамках отношений экономической, культурной и эпистемологической зависимости. Исследование показывает, что «досоциальные общества» сохраняют своё глобальное центральное положение не только благодаря своим экономическим и технологическим возможностям, но и благодаря способности определять и легитимизировать критерии современности, прогресса и развития. Кроме того, было установлено, что «отстающие общества», принимая внешние модели в ходе процессов трансформации, также усваивают символические коды, категории знаний и системы культурных значений, заложенные в этих моделях. Соответственно, в исследовании делается вывод о том, что модернизация в «отстающих обществах» представляет собой не просто процесс институциональной трансформации, а функционирует как многоуровневый механизм адаптации, включающий когнитивное, культурное и эпистемологическое измерения.

Исследование демонстрирует, что социальные изменения нельзя объяснить как линейный и универсальный процесс, протекающий по одной и той же исторической траектории для всех обществ. Подход, разработанный на основе концепций «дообщества» и «отстающего общества», вводит в дискуссии о модернизации перспективу «структурной временности» вместо перспективы, основанной

ना «отсталости». Оригинальный вклад данного исследования заключается в объяснении дифференциации между обществами не только через экономические или технологические различия, но и через производство знаний, репрезентативные отношения и эпистемологическую власть. В этом отношении исследование открывает новую область концептуальной дискуссии, касающейся отношений «центр-периферия» и процессов модернизации в рамках социологии социальных изменений. Однако у исследования есть и определенные ограничения. Одним из ограничений является риск смешения понятия «задержанного общества» с понятием «поздней модерности», встречающимся в литературе. В то время как подход, основанный на концепции поздней модерности, предполагает сознательную интернализацию модернизации, несмотря на задержку, в данном исследовании «задержанное общество» определяется как процесс, формируемый «эпистемическим доминированием» и характеризующийся ограниченной осведомленностью. Еще одним ограничением является то, что данная концепция не основана на устоявшейся категории, имеющей прямой эквивалент в существующей литературе, и была выведена на стыке теории модернизации, постколониальной критики и теории зависимости. Это повышает риск ее неверного соотношения с устоявшимися концептуальными рамками, такими как «постмодернистское общество». В то время как подход, основанный на концепции постмодернистского общества, объясняет трансформации, происходящие после модернизации, данное исследование фокусируется на неравномерной и направленной структуре самого процесса модернизации. Кроме того, ввиду своей концептуальной абстрактности модель требует эмпирической проверки в различных контекстах, а её обобщаемость остаётся ограниченной.

Будущие исследования могут эмпирически проверить концепции «дообщественного общества» и «задержанного общества» в различных исторических и культурных контекстах, а также сравнительно изучить способы проявления временной асимметрии в рамках политических, культурных и технологических преобразований.

Ключевые слова: социология религии, направленная модернизация, временная гегемония, сконструированная реальность, «острая сила».

संरचित सारांशः

परिवर्तन एक ऐतिहासिक घटना है जो व्यक्तिगत और सामाजिक दोनों स्तरों पर निरंतरता प्रदर्शित करती है; हालाँकि, यह समाजों के बीच अलग-अलग गति और तीव्रता से होता है। इस भेदभाव ने केंद्र-परिधि, विकसित-अविकसित, और आधुनिक-पारंपरिक जैसे द्वैतवादी अवधारणाओं के उदय को जन्म दिया है। ये अंतर अक्सर इस धारणा पर आधारित एक मानदंडगत ढांचा तैयार करते हैं कि "पिछड़े" माने जाने वाले समाजों को "उन्नत" माने जाने वाले समाजों की बराबरी करनी चाहिए।

इस प्रकार, सामाजिक परिवर्तन एक वस्तुनिष्ठ घटना से बदलकर एक ऐसे समाज का अनुसरण करने का मामला बन जाता है जिसे आगे माना जाता है। आधुनिकीकरण को एक बहुआयामी और प्रसंगिक परिवर्तन प्रक्रिया के रूप में नहीं, बल्कि पश्चिम के ऐतिहासिक अनुभव पर केंद्रित एक रैखिक विकासात्मक पथ के रूप में व्याख्यायित किया जाता है। यह दृष्टिकोण पश्चिमी आधुनिकता को एक सार्वभौमिक मानदंड बना देता है और बौद्धिक निर्भरता को पुनः उत्पन्न करता है।

इस अध्ययन की मूल समस्या यह है कि पूर्वी समाजों में सामाजिक परिवर्तन की संदर्भगत, मौलिक और विषम विशेषताओं को पूरी तरह से समझा नहीं जा सकता है क्योंकि इन्हें काफी हद तक पश्चिमी-केंद्रित सैद्धांतिक दृष्टिकोणों के माध्यम से संबोधित किया गया है और विलंबित प्रक्रियाओं के रूप में व्याख्यायित किया गया है। यह स्थिति अक्सर स्थानीय ज्ञान प्रणालियों को अदृश्य बना देती है जो परिवर्तन की गतिशीलता पर वैकल्पिक दृष्टिकोण प्रदान कर सकती हैं। इस प्रकार, ज्ञान उत्पादन की भू-राजनीतिक स्थिति और ज्ञान-आधारित पदानुक्रम अदृश्य सीमाएँ उत्पन्न करते हैं जो यह निर्धारित करते हैं कि किन अनुभवों को केंद्रीय माना जाता है और किन को गौण माना जाता है।

इस अध्ययन में उपयोग किए गए पूर्व-समाज और विलंबित समाज की अवधारणाएँ सामाजिक परिवर्तन में कालिक विषमता, संरचनात्मक निर्भरता संबंधों, और आधुनिकीकरण के असमान चरित्र को समझाने के लिए विकसित की गई मूल अवधारणाएँ हैं।

यदि समाजों के बीच परिवर्तन एक समान या रैखिक तरीके से नहीं होता है और कॉन्टे की मान्यताएँ समस्याग्रस्त हैं, तो पूर्वी समाज कालिक विलंब के साथ पश्चिमी संस्कृति, प्रौद्योगिकी, जीवन शैली और शहरी मॉडलों की नकल क्यों करते हैं?

पश्चिमी आंतरिक आलोचनाएँ पूर्वी संदर्भों में फिर से क्यों प्रसारित होती हैं, जो मौलिक आलोचनाओं के निर्माण को रोकती हैं? पूर्वी समाज एक समय अंतराल के बाद पश्चिमी पैटर्न को क्यों दोहराते हैं? ये प्रश्न इस अध्ययन का सैद्धांतिक प्रारंभिक बिंदु हैं और आधुनिकीकरण प्रक्रियाओं में असमान कालानुक्रमिकता की व्याख्या करने में सक्षम एक वैकल्पिक वैचारिक ढांचे की आवश्यकता को दर्शाते हैं।

इस अध्ययन का उद्देश्य आधुनिकीकरण सिद्धांतों में सामाजिक परिवर्तन की समझ के प्रति एक आलोचनात्मक दृष्टिकोण विकसित करना है, जिसे मुख्य रूप से एक पश्चिमी-केंद्रित, रैखिक और सार्वभौमिक विकासात्मक प्रक्रिया माना जाता है, और समाजों के बीच कालिक विषमता की संरचनात्मक प्रकृति को प्रकट करना है। यह अध्ययन तर्क देता है कि पूर्वी समाजों की परिवर्तन प्रक्रियाओं को पश्चिमी-केंद्रित सैद्धांतिक ढाँचों के माध्यम से समझाने पर स्थानीय ज्ञान प्रणालियाँ अदृश्य हो जाती हैं और ज्ञान संबंधी निर्भरता के संबंधों को पुनः उत्पन्न करती हैं। इस संदर्भ में, यह शोध आधुनिकीकरण प्रक्रियाओं के भीतर उत्पन्न होने वाली असमान कालक्रमिकता की व्याख्या करने के लिए पूर्व-समाज और विलंबित समाज की अवधारणाओं को विकसित करता है। जबकि साहित्य में सामाजिक परिवर्तन को आम तौर पर विकास के स्तरों या आधुनिकीकरण की डिग्री में अंतर के माध्यम से समझाया जाता है, यह अध्ययन ऐसे अंतरों का मूल्यांकन केवल कालानुक्रमिक देरी के रूप में नहीं बल्कि सांस्कृतिक, राजनीतिक और ज्ञानमीमांसीय निर्भरता संबंधों द्वारा आकारित संरचनात्मक प्रक्रियाओं के रूप में करता है।

इस संबंध में, यह शोध सामाजिक परिवर्तन के समाजशास्त्र के भीतर कालिक विषमता की व्याख्या करने में सक्षम एक वैकल्पिक वैचारिक ढांचा विकसित करने का लक्ष्य रखता है।

पूर्व-समाज और विलंबित समाज की अवधारणाएँ विलंबित समाजों के लिए "परिवर्तन में विभेदीकरण की सीमा" को प्रकट करने के संदर्भ में महत्वपूर्ण हैं। ये ढाँचे, जो अनुकूलन और साकार होने के बीच के अंतर को दर्शाते हैं, वैश्विक संदर्भ के भीतर सामाजिक परिवर्तनों पर एक अधिक सूक्ष्म दृष्टिकोण प्रदान करते हैं। पूर्व-समाज की अवधारणा उन समाजों को संदर्भित करती है जिनमें वैश्विक स्तर पर परिवर्तन की दिशा, लय और वैधता को निर्धारित करने की क्षमता होती है, जबकि विलंबित समाज की अवधारणा उन समाजों को संदर्भित करती है जो बाहरी रूप से उत्पादित मॉडलों को अपनाकर परिवर्तन का अनुभव करते हैं।

यह शोध एक गुणात्मक अनुसंधान डिजाइन के भीतर एक अंतःविषय दृष्टिकोण के माध्यम से की गई एक सैद्धांतिक और साहित्य-आधारित जांच है।

अध्ययन के डेटा स्रोत में आधुनिकीकरण सिद्धांतों, निर्भरता सिद्धांत, आलोचनात्मक समाजशास्त्र, और उत्तर-उपनिवेशवादी अध्ययन के क्षेत्रों में प्रकाशित शास्त्रीय और समकालीन अकादमिक अध्ययन शामिल हैं। साहित्य का चयन सामाजिक परिवर्तन, आधुनिकीकरण, वैचारिक निर्भरता, केंद्र-परिधि संबंधों, और सांस्कृतिक वर्चस्व की अवधारणाओं से संबंधित अध्ययनों पर आधारित था। अध्ययन में दस्तावेज़ विश्लेषण का उपयोग किया गया, और प्राप्त सैद्धांतिक डेटा की जांच वैचारिक विश्लेषण, तुलनात्मक ऐतिहासिक मूल्यांकन, और आलोचनात्मक विमर्श विश्लेषण तकनीकों के माध्यम से की गई।

इस पद्धतिगत दृष्टिकोण के माध्यम से, आधुनिकीकरण सिद्धांतों के अंतर्निहित ज्ञानमीमांसीय मान्यताओं और समाजों के बीच सामाजिक परिवर्तन में अंतर की व्याख्या करने के तरीकों का विश्लेषण किया गया।

अध्ययन के निष्कर्ष यह दर्शाते हैं कि आधुनिकीकरण सिद्धांतों में प्रयुक्त विकसित-अविकसित, आधुनिक-पारंपरिक, और केंद्र-परिधि के अंतर केवल तटस्थ व्याख्यात्मक श्रेणियाँ नहीं हैं, बल्कि वे मानदंडगत वर्गीकरण हैं जो एक विशेष ऐतिहासिक अनुभव को विकास के एक सार्वभौमिक मॉडल के रूप में स्थापित करते हैं।

इसके अलावा, यह निर्धारित किया गया कि समाजों के बीच सामाजिक परिवर्तन में अंतर की व्याख्या केवल कालानुक्रमिक समय के अंतर के माध्यम से करना अपर्याप्त है, और यह कि ये अंतर आर्थिक, सांस्कृतिक और ज्ञानमीमांसीय निर्भरता संबंधों के भीतर पुनः उत्पन्न होने वाली एक संरचनात्मक समयबद्धता का निर्माण करते हैं। शोध से पता चलता है कि पूर्व-समाज न केवल अपनी आर्थिक और तकनीकी क्षमताओं के माध्यम से, बल्कि आधुनिकता, प्रगति और विकास के मानदंडों को परिभाषित करने और वैध ठहराने की अपनी क्षमता के माध्यम से भी अपनी वैश्विक केंद्रीय स्थिति बनाए रखते हैं। इसके अतिरिक्त, यह पाया गया कि विलंबित समाज, परिवर्तन प्रक्रियाओं के दौरान बाहरी मॉडलों

modellerini zamansal bir gecikmeyle taklit etmektedir? Batı'nın kendi iç eleştirileri neden Doğu bağlamlarında yeniden dolaşıma sokulmakta, özgün eleştiriler üretilememektedir? Doğu toplumları neden Batılı örüntüleri bir zaman gecikmesiyle yeniden üretmektedir? Bu sorular çalışmanın teorik çıkış noktasını oluşturmakta ve modernleşme süreçlerindeki eşitsiz zamansallığı açıklayabilecek alternatif bir kavramsal çerçeveye duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, toplumsal değişimin modernleşme kuramlarında çoğunlukla Batı merkezli, doğrusal ve evrensel bir gelişim süreci olarak ele alınmasına yönelik eleştirel bir yaklaşım geliştirmek ve toplumlar arasındaki zamansal asimetrisinin yapısal niteliğini ortaya koymaktır. Çalışma, özellikle Doğu toplumlarının toplumsal dönüşüm süreçlerinin Batı merkezli teorik çerçeveler aracılığıyla açıklanmasının, yerel bilgi sistemlerini görünmez kıldığını ve epistemik bağımlılık ilişkilerini yeniden ürettiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda araştırma, modernleşme süreçlerinde ortaya çıkan eşitsiz zamansallığı açıklamak amacıyla Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramlarını geliştirmektedir. Literatürde toplumsal değişim çoğunlukla gelişmişlik farklılığı veya modernleşmeye ulaşma düzeyi üzerinden açıklanırken, bu çalışma söz konusu farklılığı yalnızca kronolojik bir gecikme olarak değil; kültürel, siyasal ve epistemolojik bağımlılık ilişkileriyle şekillenen yapısal bir süreç olarak değerlendirmektedir. Araştırma, bu yönüyle toplumsal değişim sosyolojisinde zamansal asimetriyi açıklayabilecek alternatif bir kavramsal çerçeve geliştirmeyi hedeflemektedir.

Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramları, Gecikmiş Toplumlar açısından “değişimde farklılaşma eşliğini” görünür kılması bakımından önem taşımaktadır. Uyum ile gerçekleşme arasındaki ayrışmayı ortaya koyan bu çerçeveler küresel bağlamdaki toplumsal dönüşümlere daha nüanslı bir perspektif sunmaktadır. Ön Toplum kavramı, değişimin yönünü, ritmini ve meşruiyetini küresel ölçekte belirleme kapasitesine sahip toplumları ifade ederken, Gecikmiş Toplum kavramı, dönüşümü dışarıda üretilen modellere uyum sağlayarak deneyimleyen toplumları ifade etmektedir.

Araştırma, disiplinler arası bir yaklaşımla nitel araştırma deseninde yürütülen kuramsal ve literatür temelli bir incelemedir. Araştırmanın veri kaynağını modernleşme teorileri, bağımlılık kuramı, eleştirel sosyoloji ve postkolonyal çalışmalar alanında yayımlanmış klasik ve çağdaş akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Literatür seçimi, toplumsal değişim, modernleşme, epistemik bağımlılık, merkez-çevre ilişkileri ve kültürel hegemonya kavramlarıyla ilişkili çalışmalar esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, elde edilen kuramsal veriler kavramsal analiz, karşılaştırmalı tarihsel değerlendirme ve eleştirel söylem çözümlemesi teknikleriyle incelenmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım aracılığıyla modernleşme teorilerinin dayandığı epistemolojik varsayımlar ve toplumlar arasındaki değişim farklılıklarının nasıl anlamlandırıldığı analiz edilmiştir.

Araştırmanın bulguları, modernleşme teorilerinde kullanılan gelişmiş-gelişmemiş, modern-geleneksel ve merkez-çevre ayrımlarının tarafsız açıklama kategorileri olmaktan ziyade belirli bir tarihsel deneyimi evrensel gelişim modeli olarak konumlandıran normatif sınıflandırmalar olduğunu göstermektedir. Bunun yanında toplumlar arasındaki değişim farklılıklarının kronolojik bir zaman farkı olarak ele alınmasının yetersiz olduğu, bu farklılıkların ekonomik, kültürel ve epistemolojik bağımlılık ilişkileri içinde yeniden üretilen yapısal bir zamansallık oluşturduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında, Ön Toplumların küresel merkezî konumlarını ekonomik ve teknolojik kapasitelerinin yanı sıra, modernlik, ilerleme ve gelişmişlik ölçütlerini belirleme ve meşrulaştırma güçleri aracılığıyla sürdürdükleri ortaya konulmuştur. Ayrıca Gecikmiş Toplumların dönüşüm süreçlerinde dışsal modelleri benimserken bu modellerin içerdiği sembolik kodları, bilgi kategorilerini ve kültürel anlam dünyalarını da içselleştirdikleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda modernleşmenin Gecikmiş Toplumlarda sadece kurumsal bir dönüşüm süreci olmadığı, bilişsel, kültürel ve epistemik boyutları bulunan çok katmanlı bir uyum mekanizması olarak işlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, toplumsal değişimin tüm toplumlar için aynı tarihsel doğrultuda ilerleyen doğrusal ve evrensel bir süreç olarak açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramları aracılığıyla geliştirilen yaklaşım, modernleşme tartışmalarına "gelişmişlik eksikliği" perspektifi yerine "yapısal zamansallık" perspektifini kazandırmaktadır. Araştırmanın özgün katkısı, toplumlar arasındaki farklılaşmayı ekonomik veya teknolojik gelişmişlik farkı olarak açıklamanın yanında bilgi üretimi, temsil ilişkileri ve epistemolojik iktidar üzerinden de açıklamasıdır. Bu yönüyle çalışma, toplumsal değişim sosyolojisinde merkez-çevre ilişkilerine ve modernleşme süreçlerine yönelik yeni bir kavramsal tartışma alanı açmaktadır. Bununla beraber çalışmanın sınırlılıkları da bulunmaktadır. Sınırlılıklardan biri, “Gecikmiş Toplum” kavramının literatürdeki “Geç Modernlik” kavramlarıyla karıştırılma riskidir. Geç modern yaklaşım, gecikmeli

de olsa modernleşmenin bilinçli içselleştirildiğini varsayarken, bu çalışma Gecikmiş Toplum'u "epistemik tahakküm" ile şekillenen, farkındalığı zayıf bir süreç olarak tanımlar. Bir diğer sınırlılık, kavramın mevcut literatürde doğrudan karşılığı olan yerleşik bir kategoriye dayanmaması ve modernleşme, post-kolonyal eleştiri ve bağımlılık kuramının kesişiminden türetilmiş olmasıdır. Bu durum, "postmodern toplum" gibi yerleşik çerçevelerle yanlış eşleştirilme riskini artırmaktadır. Postmodern toplum yaklaşımı modernleşme sonrası dönüşümleri açıklarken, bu çalışma modernleşme sürecinin eşitsiz ve yönlendirilmiş yapısını merkeze almaktadır. Ayrıca model, kavramsal soyutluğu nedeniyle farklı bağlamlarda ampirik doğrulamaya ihtiyaç duymaktadır ve genellenebilirliği sınırlıdır.

Gelecek araştırmalarda Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramlarının farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda ampirik olarak sınanması, zamansal asimetrisinin siyasal, kültürel ve teknolojik dönüşümlerdeki işleyiş biçimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yönlendirilmiş Modernite, Zamansal Hegemonya, Üretilmiş Gerçeklik, Keskin Güç

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

The Asymmetric Nature of Social Change: A Study in the Context of Pre-Society and Delayed Society

Introduction

The phenomenon of change has the appearance of occurring continuously at the physical, biological, cosmological, and social levels. Owing to this characteristic, it has come to be regarded as a law from the past to the present. What constitutes the law is the established assumption that change will inevitably occur. Therefore, although the assumption that every society will undergo a particular process of change explains one dimension of change, it does not fully reflect reality. This is because change is also a dynamic phenomenon. Accordingly, it may be argued that both classical theories of change, which state that every society undergoes a particular process of change, and theories of change claiming that societies have now entered a process of digital change address change without taking time, space, and context into account. For example, in her work, Jean Twenge described those born from the 2000s onward as “digital natives” (Twenge, 2006, pp. 5–7). However, attempts to define generations under specific categories make perceptual differences and tensions between generations visible rather than providing an in-depth explanation of social change (Karslı, 2022, p. 538). This is because social change can be understood through relational rather than unidirectional processes (Yaralıoğlu, 2020, p. 1437). Although social change should be addressed comprehensively within the contexts of the past, present, and future, change defined through individuals exposed to social change has been understood as something different, uncertain, rapidly penetrating, irreversible, and capable of consigning traditional religion and values to history. Consequently, the distinction between the ability to adapt rapidly to social changes and awareness of change has been overlooked. The reflex to adapt rapidly to changing conditions and avoid falling behind has created a blind spot in understanding the overall picture of change.

The rapidly increasing dynamics of transformation in the twenty-first century have now turned the condition of falling behind into an existential threat for states (Dur & Ata, 2025, p. 115). Wars, economic crises, and technological advances in the nineteenth and twentieth centuries forced states to renew themselves continuously, while the momentum of social change pushed individuals and institutions into a passive process of adaptation (Yiğit, 2024, p. 73). This process has limited the formation of a clear conceptual framework regarding change in Eastern societies and particularly in Türkiye. Analyses have not sufficiently considered the potentially directive elements of social change (its asymmetric nature). Theoretical approaches that place the asymmetric character of change at their centre are needed to explain why and how social change produces different outcomes in different societies. In this article, the asymmetric dimension of social change is addressed through the theories of Pre-Society and Delayed Society.

What is meant by asymmetry here is not that social change does not occur with the same content and at the same speed in all societies, but that the concepts, norms, and modernisation models defining change have historically been produced in certain centres and transferred to other societies.

In addition to being a technical or institutional diffusion, the transfer process produces an epistemic power relationship that also constructs the perception of which societies are “ahead” and which are “behind.” Therefore, asymmetry arises not only from economic or political differences but also from the production of knowledge, forms of representation, and the mental frameworks that determine how change is to be understood.

Although changes today proceed very rapidly, particularly in the field of technology, or at least have such an appearance and are perceived in this manner, social change occurs over a long period. Outcomes that cannot be noticed because they emerge over an extended process may become perceptible only when their effects are recognised. Transformations that began in the West in the seventeenth century gained strength through the processes of industrialisation, the Enlightenment, positivism, scientific developments, modernism, and capitalism, and over time demonstrated their effects on a global scale. The process of change also affected and transformed non-Western societies; however, beyond the natural course of change, this influence acquired asymmetric dimensions through particular power relations and historical time differences. For example, with the Tanzimat reforms in the Ottoman Empire, Western-style arrangements were adopted in administration, law, and education (Ulu, 2021, p. 237), and with the establishment of the Republic of Türkiye, comprehensive modernisation reforms were carried out in line with a secular legal system, the nation-state model, and a modern understanding of education (Aslan & Alkış, 2015, p. 24). Similarly, modern industry and a centralised state structure were developed in Japan through the Meiji Restoration (Dede, 2021, p. 350), while in colonial societies such as India, Western economic and administrative systems influenced the transformation of the social structure. However, beyond the natural course of change, this influence acquired asymmetric dimensions through particular power relations and historical time differences.

In the context of globalisation, change has been universalised through the products of a mentality modelled on the Western-origin paradigm of modernisation, and norms of technological and economic progress have been adopted worldwide (M. K. Aydın, 2000, p. 19). Indeed, indicators such as skyscrapers in cities and the exercise of power through digital technology represent forms of development and influence. The purpose of this study is to reveal how historical and natural processes, power relations, and time differences produce asymmetric effects within the process of change. The conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society have been selected to analyse the directed effects of social change. Accordingly, the conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society provide an analytical framework that renders the asymmetric dimensions of social change visible and complements existing approaches.

Although modernisation theories, centre–periphery approaches, and postcolonial critiques in the existing literature address the non-synchronous structure of change from different perspectives, they generally explain asymmetry at the economic, structural, or historical level and fail to explain sufficiently how change is reproduced through knowledge production, forms of representation, and conceptual frameworks. The conceptualisations of “Pre-Society” and “Delayed Society,” developed to overcome this limitation, are proposed and employed in the study. Through this original conceptual framework, the study aims to address the conceptual gap in question and make a theoretical contribution to the literature by redefining asymmetric change not only as a difference in development but also as an epistemic power relationship and an awareness of change.

The study was designed as a theoretical and interdisciplinary examination addressing the asymmetric nature of social change through the conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society. Literature relating to sociology, history, political science, and cultural studies was examined through a comparative and critical approach, and the capacities of modernisation, centre–periphery, world-systems, and postcolonial theories to explain social change were evaluated. As a result of these evaluations, the conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society were formulated to address

the conceptual gap identified in the existing literature, and these conceptualisations were used as analytical tools explaining the asymmetric character of social change. Classical and contemporary approaches selected on the basis of the subject were evaluated by relating them to one another within a comparative and holistic interpretive framework, without conducting empirical data analysis.

1. Conceptual Framework

The continuity of social change from the past to the present has facilitated its perception as inevitable and reinforced the idea that it constitutes a law in the social sphere, just as it does in the physical, biological, and cosmological spheres. Having recognised the undeniable nature of social change, sociologists conducted analyses based on the idea that, by understanding how societies change, solutions to social problems could be produced through the identification of the social laws of change (Kayacan, 2014, pp. 76–78). While each analysis deciphered a different characteristic of change, it also left a substantial body of information for subsequent researchers. Thus, in addressing the phenomenon of change, processes and concepts such as social structure, statics, dynamics, social institutions, factors of change, the dynamics of change, and large-, middle-, and small-scale theories of change also facilitated analysis for new approaches examining social change. Each similar or different study of change has developed the sociological perspective by enabling another dimension of change to be understood.

Social change, defined as a dynamic process that leads to permanent transformations in the social structure over time (Günay, 1988, pp. 325–326), entered the field of sociological inquiry, and various macro and micro level theories were developed to explain this process. In this context, a general and concise overview of large, middle, and small-scale theories of change, as well as their general manifestation in Türkiye, is considered necessary both to place the conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society addressed in this study on a theoretical foundation and to demonstrate how these conceptualisations differ from others.

1.1. A General Overview of Theories of Social Change

Large-scale theories of social change predominantly have a cyclical character in terms of the explanations they present (Okumuş, 2015, p. 36). Ibn Khaldun's proposition that societies resemble living organisms and pass through the stages of birth, growth, development, and dissolution; Arnold Toynbee's distinction between the creative minority and the following majority; Weber's types of authority (Okumuş, 2015, p. 37); and Pareto's approach concerning the circulation of elites may be evaluated within this scope (Pareto, 2013, p. 60). Comte's law of three stages and Spencer's theory of social differentiation, by contrast, address change as linear and evolutionary progress (Coser, 2015, pp. 27–28). Durkheim's emphasis on the transition from mechanical solidarity to organic solidarity is also incorporated into the evolutionary line (Ritzer & Stepnisky, 2015, p. 14). Similarly, modernisation theories of change maintain that societies pass through stages progressing from underdevelopment to development and that development is identified with Western societies. The modernisation approach is based on the assumption that all societies will follow the linear path taken by the West (Coşkun, 2012, p. 291).

In contrast to grand narratives, middle-range theories focus primarily on phenomena such as demography, migration, urbanisation, and crime at the national level. Structural-functionalist and conflict approaches may be evaluated within this scope. Small-scale theories address social change through individuals and groups, indicating that transformations at the micro level can produce macro-level consequences (Okumuş, 2015, pp. 46–49). Despite differences of scale, however, a significant proportion of approaches to change are implicitly aligned with the modernisation paradigm regarding the direction and objective of change. For the past two centuries, Western civilisation has been accepted as the criterion of economic, technological, cultural, and political development and positioned as the ultimate stage that other societies must attain.

In contrast to the theoretical diversity found in Western studies of social change, a clear limitation is apparent in the field of social-change theories both in Islamic societies and particularly in Türkiye. The excessive focus on modernisation has led to conceptual and theoretical homogenisation. Studies of social change in Türkiye have largely been conducted within the framework of theories developed in the West, while efforts to develop original perspectives have remained limited. This situation constitutes one of the missing links in sociology in Türkiye and also provides information regarding the dominant theory of social change. For example, while diverse studies of change increased considerably throughout the world between 1960 and 1980, very few scholars in Türkiye were concerned with the subject of change (Sunar, 2015, p. 84).

Although sociologists such as Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Mümtaz Turhan, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin, Cemil Meriç, and Kemal Karpat conducted analyses and studies aimed at understanding social change in Ottoman and Turkish society, it may be argued that the Western-centred modernisation paradigm functioned as a determining mental framework in a significant proportion of these studies (Arslan Bilgin, 2020, p. 105; Turğut, 2023, p. 260; Kıvrak, 2018, p. 44; Göksel, 2024, p. 1078). The Western-centred paradigm functions not merely as a model that is adopted or criticised but also as an intellectual horizon constituting the reference field of the debates. The prominence of the idea of adapting to change rather than understanding change stands out as one of the fundamental dilemmas of sociology in Türkiye.

1.2. Asymmetric Change, Power Relations, and Directed Processes

The literature on global modernisation and social change demonstrates that processes of change do not occur synchronously and symmetrically but differ through centre–periphery relations and power asymmetries in knowledge production (Fontana, 2003; Manfredi-Sánchez, 2020; Rostow, 1960; Wallerstein, 2014). When evaluated in accordance with this literature, while the West advances to new stages by both influencing social change and critically assessing the consequences produced by change, Eastern societies frequently undergo a delayed process of adapting to Western-produced theories of change. This process demonstrates that social change is not experienced simultaneously or under equal conditions but occurs asymmetrically through time differences and power relations. The production, circulation, and legitimisation of knowledge influence social structures through culture, media, and ideology and determine the direction of change. The blurring of the distinction between adapting to change and being aware of change is one of the most striking consequences of this process. The ability to adapt, however, is not an ability that human beings acquire later. Human beings are created with the ability to adapt. Neuroscience explains this by stating that human beings possess a neuroplastic mind (Taştan, 2020, pp. 229–230). In other words, the ability to adapt does not mean that an individual is aware of change.

Processes of social change are also shaped by how changes are interpreted and legitimised. Manipulation, which may be employed in this context, relates primarily to mental processes and emerges as a practice of power aimed at directing individuals, groups, and societies by selectively altering and re-presenting information and news (Özer, 2019, pp. 215–216). In terms of its function, manipulation is not merely a form of interaction between individuals but also one of the principal instruments of power struggles between societies.

Joseph Nye's conceptualisation of "sharp power" makes this process more visible by addressing manipulation in the context of interstate competition. Sharp power is defined by characteristics such as the erosion of ethical values through cultural instruments, the distortion of information through the media, and the predominantly covert conduct of these processes (Manfredi-Sánchez, 2020, p. 10). Sharp power lies at the centre of the asymmetric power relations that determine the direction of social change. Under contemporary conditions of rapid change, access to accurate information and the capacity to distinguish between information have become vital sources of power for individuals and societies.

Social change, therefore, is also a process produced by historical power struggles. The process may result not only from natural change but also from the victorious party directing the defeated society through instruments of manipulation and subjecting it to compulsory change. For example, Ibn Khaldun's analysis of social change based on the victor–defeated dichotomy offers an explanation displaying historical continuity. According to Khaldun, the defeated society develops an illusion concerning the superiority of the victor, imitates the victor's culture, and gradually becomes passive and vulnerable to assimilation (Kartal & Güngör, 2023, pp. 10–22).

Similarly, Immanuel Wallerstein's world-systems theory explains relations of dependency among core, semi-peripheral, and peripheral countries at the global level through power struggles (Wallerstein, 2014, pp. 9–49). However, the theory does not fully explain why peripheral societies adopt core societies as an inevitable point of reference. The fact that the image of “development” associated with the society defined as the core renders the possibility of an alternative form of social change unthinkable reveals the structural dimension of manipulation. In essence, theories formulated regarding change are addressed from within the ontological and epistemic framework of the power influencing that change.

This framework makes it necessary to understand why social change acquires a pioneering, determining, and directive character in some societies while being experienced in a delayed, adaptation-oriented, and passive manner in others. It must nevertheless be emphasised that the conceptualisation of “Delayed Society” does not have the same meaning as “late-modern society,” “late modernity,” or “cultural lag,” which are frequently used in the literature, nor does it describe catching up with a developed society that must be attained and willingly adapting to it. The time difference concerns not merely chronological backwardness but the capacity to produce social change, awareness of the process of change, and positional differences within power relations. Therefore, in the following section, the conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society are examined in detail in order to render the asymmetric nature of social change visible.

2. Pre-Society and Delayed Society

When discussing power struggles, it is impossible to exclude the world of “meanings and perceptions” constructed through language. This is because the victorious or dominant power knows that the human process of construction is related to the world of meanings and perceptions (Giddens, 2015, p. 20). Such a strategy also predominated in nineteenth and twentieth century Western sociology.

While concepts are being produced, the victorious side of the power struggle also renders those concepts functional. Accordingly, in Western-centred epistemological and sociological discourses, Western society is the centre. Eastern society is the periphery or semi-periphery. Western society is civilised. Eastern society is primitive. Western society is a positive and rational society. Eastern society is in the theological and spiritual stage. Western society occupies the highest technological position. Eastern society is a backward society. Western society is developed, while Eastern society is underdeveloped or developing (Çetinkaya, 2007, p. 400). When Orientalist research, Islamophobia, the concept of sharp power, and the defeats of the East in wars against the West are added to this course of the process of social change, all components of the power struggle are completed. The West is a society possessing a mentality that uses rationalist, idealist, empirical, and pragmatist lenses. What, then, is the mentality of the East? Which lenses does it use? How does it connect to the past? (Turgut, 1994, pp. 12–13).

The conceptualisations of Pre-Society and Delayed Society also clarify questions of a similar nature that have frequently been asked in the Islamic world over the past two centuries. Here, the expressions “pre-” and “delayed” are used as analytical categories referring to different historical positions emerging within the modern world-system, rather than establishing any hierarchy of superiority or inadequacy. In other words, the expression “delayedness” is used not as a normative

evaluation indicating an essential, cultural, or intellectual inadequacy of Eastern and Islamic societies, but to define a historical and relational position that emerged as a result of the Western-centred construction of the modernisation process. **Pre-Society** is a structure situated at the centre of global power dynamics, functioning as the pioneer and continuation of the modern capitalist mentality and shaping social change in its own favour. **Delayed Society**, by contrast, refers to societies that remain behind the system created by Pre-Society and are compelled to follow its changes through exposure to its cultural and structural waves. Symbolising Eastern and Islamic societies, this structure has lost its original path because of historical defeats, Orientalist images, and manipulated perceptions. This delayedness has been shaped not by an internal deficiency but as a consequence of global power relations, experiences of colonialism, hegemony in knowledge production, and the unequal structure of the modern capitalist system.

For this reason, the conceptualisation of Delayed Society developed in this study does not define Eastern societies as passive structures that are closed to change or inevitably compelled to follow the West. On the contrary, it provides a critical analytical framework intended to render visible how Western-centred narratives of progress were constructed, under which historical and political conditions they were universalised, and how Eastern societies were positioned within this process. The process of transformation experienced by Eastern and Islamic societies should be evaluated not as a unidirectional and absolute Western encirclement, but as a multilayered field of interaction incorporating practices of conflict, negotiation, selective adaptation, and reproduction. Since this multilayered field of interaction operates not only at the political and economic levels but also through processes of cultural representation and meaning-making, the conception of existence constructed by Pre-Society regarding the East constitutes one of the principal grounds on which the hierarchy in question is symbolically reproduced.

Pre-Society's understanding of existence reflects a mental approach that positions nature and Eastern societies as feminine, fertile, and usable domains. For example, in one of her articles, Uzun expresses the Western perspective as follows:

“...The Western world approached the East predominantly through sexuality. Its paintings, travel accounts, books, poems, and even its theatre and opera referred to Eastern women who were both captivating and exotic. They supposedly displayed their sexuality deliberately. It was considered natural for this situation to be reflected in art through ‘the image of a Turkish woman who takes pleasure in sexuality.’ (...) The harem was also defined as a space intended to satisfy the physical and sexual needs of male–female relations (...) In brief, as may be understood, the harem was frequently equated with a brothel, while the odalisques who inhabited the harem were unfortunately equated with prostitutes” (Uzun Aydın, 2024, p. 1210).

It can be observed that this perspective has been repeated against their own society and history by certain historians and literary figures within Delayed Society itself. For example, during the final period of the Ottoman Empire, those who argued that the West should be abandoned and that society should return to its essence were in conflict with those who argued that everything belonging to the West—both its culture and its technology—should be adopted, as well as with those who maintained that only its technology should be adopted. Society was characterised by crisis, turmoil, and uncertainty of meaning. The literature of the period contained this crisis to a considerable degree (Meriç, 1996, p. 62). In novels from the early years of the Republic, the East–West dilemma was reflected in the novels' characters. The characters created by Tanpınar, Halide Edip, and Peyami Safa appear to represent wounded forms of consciousness (Turgut, 1992, p. 4). The process of change caused the East–West dilemma to emerge in fictional characters not only as an intellectual debate but also as a tension of identity experienced at the individual level. Particularly in the works of authors such as Ahmet Hamdi Tanpınar, Halide Edib Adıvar, and Peyami Safa, this duality is embodied in the characters' world of values in the forms of conflict, loss of belonging, and

lack of direction. These characters may be evaluated as representations that carry the social transformation of the period at the level of individual consciousness. The problem, however, must be evaluated outside the dichotomy between returning to the essence and adopting everything belonging to the West.

Discourses that defended the superiority of modernism in the West for more than two centuries have today been replaced by approaches that criticise the modern period and define uncertainties experienced at the global level around the concept of the “post” (Temizkaya, 2015, p. 189). Rather than claiming that modernism has ended, these approaches address it within a continuity that transforms it and carries it into a new stage. Indeed, Giddens states that modernity has not ended but has merely evolved into a more advanced and intensified form (Giddens, 2021, p. 11). Accordingly, through theories bearing the prefix “post-,” Pre-Society reproduces change within change and constructs a continuous perception of renewal and transformation.

The theories of social change developed in the West in the nineteenth century were largely shaped within the boundaries of a “produced reality.” Although the source of change was sometimes explained through elites, structures, conflicts, or natural selection, these approaches are based on a common mental foundation historically constructed by Western thought. This foundation rests on the subject–object distinction systematised by Descartes in the seventeenth century. By separating nature from human beings, this distinction reduced it to an object that could be controlled, transformed, and consumed, thereby constructing a new “cultural nature,” created by human hands, in place of the natural world (Duralı, 2019, p. 92). Through the interweaving of modernism, capitalism, and technology, the world has been transformed on a global scale into a shell of steel (Weber, 2019, p. 135) and digital technology (Kartal, 2025, p. 22), while “reproduced reality” has become a snail shell in which human beings both take refuge and carry upon their backs.

The positions of those who produce reality and those who are born into that reality have naturally diverged. Societies born within produced reality have generally perceived change as a process of adaptation, while the direction and character of change have largely become imperceptible. Because of the cultural and imagistic hegemony of the system, societies operating within the system established by the powerful have struggled to produce their own mechanisms of imagination, thought, and construction. Pre-Society has produced images, concepts, and discourses that occupy both the field of vision and the world of imagination of Delayed Society. Since the act of seeing is connected to the processes of remembering and imagining, the directed process of change has created a kind of optical illusion for Delayed Society. As in Ferraris’s example of Montezuma, images formed in the imagination may constitute the conditions both of truth and of error. On 8 November 1519, Montezuma perceived Cortés as the Messiah and, by welcoming him peacefully, prepared the ground for the Spanish seizure of Aztec territory (Ferraris, 2008, pp. 7–8). The example of Montezuma functions here as a metaphor that concretises the subject under consideration. Just as in this example, Delayed Society shapes its own history by following the images produced by Pre-Society. A visual and mental “illusion” is therefore at issue. Society adopts not its own original path but the change created through the system and images established by Pre-Society.

In the nineteenth and twentieth centuries, while the West integrated Delayed Societies into its own system, it also directed social change by producing negative images of the East and the Islamic world. In the process Berkes defines as the “stages of satellitisation,” an Eastern society’s surpassing the West does not mean transcending the West but reproducing the Western-centred system. This situation constitutes one of the most critical thresholds of the asymmetric nature of change and necessitates understanding the transformation of Delayed Society along the axes of adaptation, imagination, and power relations (Berkes, 2023, pp. 161–167).

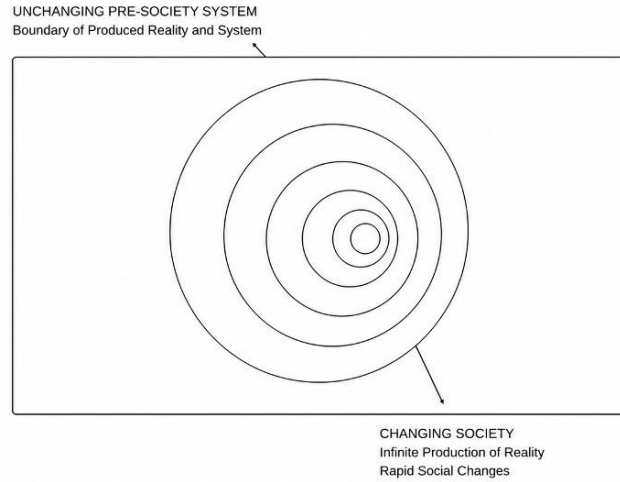

Figure 1. The Unchanging Pre-Society System and the Changing Society

Source: Figure by the author.

As shown in Figure 1, the unchanging framework of mentality cannot be perceived, while the changes occurring within its scope create the perception that change is taking place.

An analysis of the actions of Pre-Society demonstrates that, while representing the East, the West in fact reflects its own mentality. When the West portrays the East and Islamic societies through paintings, images, and discourses, it ostensibly takes the other as its subject; however, through these representations, it produces and recirculates its own world of values. When evaluated within the framework of Ferdinand de Saussure's theory of the signifier and the signified, it may be argued that the signifiers concerning the East and the Islamic world reveal not an objective reality but the West's subjective and emotional signified (Aygül Özdoğan, 2022, pp. 108–109). Nevertheless, this construction does not directly correspond to the social reality it claims to represent.

This framework facilitates an understanding of the determining role of power relations in processes of social change. Change is neither unidirectional nor continuous; it may alter its direction depending on the historical context and the balance of power. Indeed, while the period during which the West admired Ottoman culture is referred to as "Turquerie," the transformation of the East into an object of knowledge and representation by the West is expressed through the concept of "Orientalism." When the two phenomena are evaluated together, it becomes apparent that cultural influence is a process that changes hands according to the position of centres of power (Uzun Aydın, 2024, pp. 1203–1204). The party that directs change is conceptualised as "Pre-Society," while the party that frequently internalises change without questioning it is conceptualised as "Delayed Society." The issue is not merely political superiority but the production of intellectual and cultural hegemony. This situation demonstrates that cultural interaction is not a symmetrical exchange but a structure whose direction depends on which party possesses the power of representation. The examples of Turquerie and Orientalism therefore reveal more clearly that cultural flow is not fixed but is a dynamic process reconstructed according to historical conditions and changes in centres of power.

Historical examples concretise the cyclical nature of the process of change. During the period of the Andalusian Umayyad State, which ruled in Spain in the ninth century, Christian communities adopted Muslims' practices of dress, food, hygiene, and everyday life. However, with the dissolution of the state and the beginning of the period of the Taifa kingdoms, the direction was reversed, and Muslims moved closer to Christian ways of life. Changes extending from architectural preferences

and understandings of education to relations between women and men and entertainment culture demonstrate that cultural references change hands along with power. Practices such as New Year celebrations, the recognition of Sunday as a holiday, and the spread of alcohol consumption may be interpreted as symbolic indicators of this transformation (Erten, 2018, pp. 305–306).

A similar dynamic of change can be observed in the relations between the Ottoman Empire and the West. Prior to the eighteenth century, Western societies remained under the influence of Ottoman power for an extended period. The statement of Gennadius Scholarius, one of the leaders of the Orthodox Church of Constantinople in the fifteenth century, expressing his preference for Ottoman rule over Latin domination, is a striking example reflecting the political perceptions of the period (Sevim, 2015, p. 51). In the subsequent period, interest in the Turks increased in Europe between 1450 and 1760, and having portraits painted in Ottoman clothing, learning Turkish, and producing Ottoman-themed works of art became widespread (Erten, 2018, pp. 307–309). Islam and Turkishness became intertwined, and Hungarians at the time said, “*We are Turks, Elhamdulillah*” (Atalar, 2012, p. 96). The tendency referred to as “Obsessione Turca” demonstrates the traces left by cultural influence on Western society. However, the fact that the same influence also triggered a discourse of fear at the social level reveals that external change may always encounter resistance (Sevim, 2015, p. 51). These examples demonstrate that cultural interaction is not a unidirectional process and that it historically contains dynamics of mutual influence and transformation depending on shifts in centres of power.

The influence observed in Arab societies during the powerful periods of the Ottoman Empire may also be evaluated within the same framework. The efforts of certain scholars to trace the Ottoman lineage back to Caliph Uthman indicate the capacity of political power to produce cultural legitimacy. A similar tendency is observed in literary texts from the late Ottoman period when reference is made to the past. While emphasising the admiration of French intellectuals for the Ottoman Empire, Ahmet Kabaklı cites figures such as Alphonse de Lamartine and Pierre Loti as examples. While the style and content reveal the cultural influence established by the Ottoman Empire during particular periods, they also indirectly demonstrate that the idea of superiority is historically contingent and temporary (Bülbül, 2014, p. 185). However, as balances of power changed, orientations also began to differ. The Westernisation movement that began in the Ottoman Empire in the eighteenth century became evident at the intellectual level by the mid-nineteenth century. Reforms institutionalised during the reigns of Selim II and Mahmud II gained momentum, particularly with the increasing number of foreign experts in the field of education. Although the adoption of Western-style music in place of the Mehter, the use of forks and knives, changes in clothing such as the fez and trousers, and the spread of alcohol consumption may initially appear to be symbolic details, they are in fact concrete indicators of a change in intellectual orientation (Erten, 2018, pp. 307–313).

Such a process of transformation also generated serious debates among Ottoman intellectuals. The question of whether only the West’s technical superiority or its cultural entirety should be adopted was considered under the pressure produced by the intellectual dominance of Pre-Society. Although the common tendency was to glorify the West, uncertainty persisted concerning the limits of imitation. The idea of overcoming the Ottoman Empire’s defeat under the guidance of the West reflects the reactive approach developed by Delayed Society because of its anxiety about backwardness. Ahmet Cevdet Pasha’s proposal at the time that breeding stock be brought from Europe for the purpose of reforming society is striking in demonstrating the extent reached by intellectual dependency. The historical process thus clearly reveals that cultural change proceeds in conjunction with power relations and that its direction is not fixed (Fazlıoğlu, 2024, p. 64).

Concerned about not falling behind the existing process of change, the founding cadres of the Republic implemented comprehensive reforms in numerous areas of the social and institutional

structure within the framework of the debates on modernisation and contemporisation inherited from the final period of the Ottoman Empire. During this process, transformations occurred across a broad spectrum, extending from everyday practices such as eating, drinking, and clothing, and understandings of art and aesthetics, to the legal and educational systems, units of measurement and weight, and economic and political structures. With the adoption of the Latin alphabet, a significant structural change also occurred in the field of language. These reforms are evaluated as a process of transformation shaped within the modernisation/contemporisation paradigm of the period and in the context of relations established with the West. The question that arises is the following: If the victor in a war influences the defeated culture by force or through strategies of gradual transition and causes it to resemble itself, as Ibn Khaldun maintained, why did Türkiye come to resemble the West despite being the victor? Although Ibn Khaldun clarified the possibility that the victor may also imitate the defeated by explaining that, when Bedouins defeat urban communities, they admire and internalise urban culture, the pre-Republican Ottoman Empire was not a Bedouin culture but a high culture. Ibn Khaldun's approach to the victor-defeated relationship suggests that cultural superiority may not always coincide with political or military victory. According to him, the victorious community may frequently adopt the cultural elements of the defeated party that it regards as more developed. However, the orientation towards Westernisation observed during the establishment of the Republic of Türkiye has a historical background too complex to be explained solely through the victor-defeated dialectic. The dynamics of transformation that accelerated from the final period of the Ottoman Empire onward must be evaluated within the context of the broader world-system that determined the preferences of the Republican cadres (Erten, 2018, pp. 311–312). Arnold J. Toynbee addresses the lengthy historical period extending from 1774 to 1919 as a process of rupture and adaptation. This perspective offers an explanation compatible with the “Pre-Society–Delayed Society” distinction. According to him, the modern world was shaped around the capitalist mode of production and technological instruments of power, while the Western societies that represented this structure most effectively rose to a position of setting norms at the global level. The West thus became a determining point of reference for other societies not only through its military or political superiority but also through its capacity for cultural, economic, and scientific production (Toynbee & Kirkwood, 1999, p. 15). For Delayed Societies, backwardness came to be perceived as a temporal and structural distance, while closing this distance was regarded as possible by following the historical route taken by Pre-Society.

There is therefore an important difference between Ibn Khaldun's model and the theory of Pre-Society. Khaldun's approach focuses on a struggle between two actors located on the same historical plane and possessing similar instruments of power (Kartal & Güngör, 2023, p. 10). The theory of Pre-Society, by contrast, presupposes the existence of a centre that establishes systems and produces norms at the global level, despite existing within the same historical period as other societies. This centre is determining not only on the battlefield but also in areas such as the economy, technology, education, urban development, and cultural production. The issue therefore refers not to competition between two equal powers but to a structural asymmetry between a society that establishes the system and societies attempting to become integrated into it. Pre-Society is not a pioneering society. This is because the term “pioneering” contains a positive meaning and also emphasises the quality of providing guidance. When a negative development occurs in Pre-Society, its effects are inevitably felt in Delayed Society.

The emphasis on the “present” contained in the origins of the concept of the “modern” defines modernisation as an effort to catch up with time (Kongar, 1979, p. 304). Modernisation may therefore be understood not so much as linear progress but as an attempt to eliminate and equalise the inequality that has emerged within the global system. The reformist momentum of the final period of the Ottoman Empire and the early years of the Republic may be evaluated as a manifestation of the historical urgency to close this temporal gap.

Delayed Society may gradually radicalise the criticism it directs at itself by taking Pre-Society as its reference, and in some cases the process may extend as far as the wholesale devaluation of its historical and cultural heritage. Negative historiography consequently emerges. Although this approach is often perceived as the society's own intellectual production, the influence of external systems of knowledge is not sufficiently questioned (C. Aydın, 2004, p. 30). The fact that certain historians during the final period of the Ottoman Empire and the early years of the Republic constructed the new political structure as disconnected from previous historical continuity demonstrates traces of this tendency in the reconstruction of collective memory.

For Delayed Society, social change is now understood as an inevitable process on a global scale. The principal issue is not determining the direction of change but rapidly adapting to transformations originating from Pre-Society. Rapid adaptation is regarded as an effective strategy against backwardness; however, this attitude is closely related to Delayed Society's thinking within the knowledge system of Pre-Society. As Peter Burke notes, living within a particular knowledge system gradually turns that system into "common sense" (Burke, 2001, pp. 1–3). Statements such as "They held these debates a century before us" both acknowledge the historical precedence of Pre-Society and produce the misleading conviction that this is the only route to development. The cultural wave effect thus also encompasses institutional structures (İrat, 2015, p. 47).

To overcome the difficulties it encounters, Pre-Society casts a net into its past (a metaphor) and nourishes the new with what it retrieves from that past. It produces theory. Delayed Society, whose ties with its own past have been severed and whose memory has been erased, casts its net into the past of Pre-Society, either by relying on what Pre-Society has extracted from the past or by considering the past of Pre-Society to be the best past. With what it retrieves, it nourishes, explains, opens up, and interprets its generation. Yet, after a long period, its generation turns into the generation of Pre-Society. This generational resemblance causes the factual and institutional changes of Delayed Society to be explained through statistics concerning change in Pre-Society. For example, when the *future of societies and religion* is discussed, intellectuals in Delayed Society may interpret their own society through data concerning belief, worship, and values in Pre-Society, or educational problems in Pre-Societies may be transferred here, and education in Delayed Society may be constructed on the basis of Pre-Society. Yet the "institution of education" is the most strategic institution of a state and society. For a party defeated in a power struggle, renewing its educational institution in order to overcome its condition is a process that depends on moving beyond the reach of Pre-Society but is equally difficult to achieve. This is because it is the system that drove Weber to despair when he described it as the Steel Shell of Capitalism (Weber, 1950, p. 181). The system has transformed from the Steel Shell of Capitalism into the Digital Shell of the twenty-first century (Kartal, 2025, p. 22). Systemic superiority must be sought in mentalities and modes of production rather than in individual states. In this context, the claim that any state in the East has technologically surpassed the West is merely an illusion. This is because the new Pre-Society has achieved this by using the system and mentality of the previous Pre-Society. Just as the previous Pre-Society produced lethal weapons, the new one has invented even more lethal weapons. Just as the previous one destroyed nature, the new one has entered the market by causing even greater destruction. This is because what is essentially "pre-" is the system. It is the mentality. It is produced reality. Although the Ottoman Empire transformed its educational institutions into a Western style through reform movements, this transformation occurred within a reality produced and patented by the West. More precisely, it was the Westernisation of the Ottoman educational system. Consequently, if any Delayed Society were to defeat Pre-Society and erase it from history, this would essentially mean that a new Pre-Society had defeated the old Pre-Society. The important point here is whether a society seeking to emerge in a new and original form can move beyond the mental framework of the old system and recognise the asymmetric and manipulative nature of the process of social change.

The weakening of Delayed Society's relationship with its own past and its integration into the epistemic framework of Pre-Society are not limited to institutional transformations but also encompass the forms through which knowledge is produced and represented. Edward Said refers to the process by which the West regards the East as its object, reinterprets it within its own produced reality, and integrates it into that reality as the "political vision of reality" (Said, 2003, pp. 37–70). It is therefore unsurprising that he was referred to as "Professor Terror" because he exposed this dimension of social change and created awareness of change (Yıldız, 2014, p. 20). Just as hunting stories are written by hunters, the West itself constructs the story of the East and the Islamic world (Cevizoğlu, 2019, p. 35).

The theories of Pre-Society and Delayed Society therefore do not constitute precisely a victor–defeated dichotomy. The theory of Pre-Society and Delayed Society is used to express a more general theory encompassing both the victor–defeated relationship and the relationship between core and peripheral states.

Individuals born in Delayed Societies are socialised within the world constructed by Pre-Society across a broad spectrum extending from everyday practices to institutional structures. Eating and drinking habits, styles of dress, understandings of music and art, architectural preferences, consumption patterns, educational models, and technological instruments are largely products of Pre-Society. Irrespective of political independence or national identity, this situation entails becoming part of a cultural-economic system that has spread globally. Although the classical victor–defeated dichotomy is therefore functional in explaining the consequences of explicit power struggles between states, it remains insufficient to explain cultural and structural assimilation occurring without any direct military conflict. At this point, the Pre-Society–Delayed Society distinction provides a more comprehensive framework for understanding the mechanisms of systemic integration and the production of consent. The examples of Japan and Germany following the Second World War are noteworthy. Although both countries suffered severe defeats in the war, their transformation cannot be interpreted solely as the outcome of compulsory external imposition. On the contrary, within the framework of the strategic direction exercised by the United States from the position of Pre-Society, the two societies were given the impression that they were realising their own potential; however, the direction and limits of change were determined within the system. The space granted to Japan and Germany because of their geopolitical and economic positions made a process of controlled empowerment possible. The new appearance of power that consequently emerged was therefore an indicator not of a different conception of civilisation but of the reproduction of the existing system.

The East–West dilemma in Delayed Societies has frequently been addressed without considering this systemic dimension. The fundamental question debated in the nineteenth and twentieth centuries was formulated as "Why did we fall behind?" or "How did Japan and Germany succeed?" Backwardness, however, was generally defined in relation to the West, thereby turning Pre-Society into a normative criterion within Delayed Society's world of imagination. This mental framework also influenced the intellectual production of numerous thinkers. Indeed, İhsan Turgut's observation that the East had almost faded away and that Japan had emerged as an exceptional example, expressed as "fortunately, the Japanese emerged in the East. Otherwise, the impression would have arisen that no significant person would emerge from the East. It was as though the East had lost its genius. The whole East was in the West" (Turgut, 1992, p. 27), demonstrates the reflection of this perception at the intellectual level.

One of the important contributions of the Pre-Society–Delayed Society distinction is that it identifies an area of potential advantage for Delayed Society. The crises and failures experienced by Pre-Society may be evaluated as historical experiences that should not be repeated. Phenomena such as the weakening of social solidarity through excessive individualisation, the production of needs by consumer culture, the deepening of ecological destruction, and the proliferation of weapons of mass

destruction have emerged as internal crises of the modern system. Richard Sennett's observation that stone buildings were regarded as a measure of economic development in medieval Paris resembles the contemporary understanding of growth centred on skyscrapers (Sennett, 2022, p. 168). Similarly, Heidegger's critique of the soullessness of technology expresses a form of alienation experienced not only in Pre-Society but also in Delayed Societies. Nevertheless, Delayed Societies may repeat similar mistakes out of anxiety about not falling behind, without questioning systemic orientations (Heidegger, 2019, pp. 20–25).

Pre-Society's manipulation of change and of the image of the East is directed not only at Delayed Societies but also operates within its own society. This image aims to dominate the East and legitimise the policies applied to it. Josep Fontana states that the West created "mirrors" in order to construct an identity, produce its own collective consciousness through the identity it constructed, and govern societies outside itself. The mirrors of barbarism, Christianity, feudalism, the Devil, rurality, civility, savagery, progress, and the rabble are mirrors through which the West reproduces itself through the other (Fontana, 2003, pp. 1–137). Although it is the West that appears in the mirror, the image is regarded as something outside the West, demonstrating that these mirrors are distorted reflections of reality.

The manner in which Pre-Society produces the image of the East and directs it towards both the external world and its own society must be evaluated within a historical continuity of mentality whose roots extend back to antiquity. In the literature extending from antiquity to the Enlightenment, the "other" was frequently addressed not through scientific and analytical categories but through moralising and objectifying descriptions. Within the narrative tradition beginning with Herodotus, different societies were defined according to the norms of the central subject, while the grotesque was constructed as an element that threatened the boundaries of the dominant culture and therefore had to be suppressed (Özbudun et al., 2019, pp. 13–15).

The egocentric structure is visible even in language: while the fact that the pronoun "I" is always capitalised in English symbolically reinforces the priority and centrality of the subject, "you" implies the position of the other (Duralı, 2019, p. 101). The same mentality is embodied at the literary level in Robinson Crusoe, in which the space regarded as uncivilised is interpreted and transformed by the subject arriving from the centre (Fazlıoğlu, 2024, p. 9). As Fontana emphasises, the most critical consequence is the internalisation of such a construction by non-European societies (Fontana, 2003, p. 131).

Having revealed the asymmetric dimension of change, it may be stated that the table of Pre-Society and Delayed Society can be presented more easily when the previous two-hundred-year period is also taken into consideration. This is because social events and processes of change become visible and open to analysis not at the moment when they occur but primarily at the conclusion of an extended process. A similar approach to historical understanding finds expression in Hegel's famous metaphor. Hegel states, "The owl of Minerva begins its flight only with the onset of dusk" (Hegel, 2025, p. 26).

Table 1. Pre-Society, Delayed Society

Category	Pre-Society	Delayed Society
Role in Change	Initiates and directs change.	Is exposed to change and adapts.
Power and Influence	Transforms through knowledge, media, and culture.	Is vulnerable to manipulation and loses its identity.
Cultural Diffusion	Universalises its culture.	Experiences cultural erosion.
Perception of Development	Is accepted as the centre and the norm.	Occupies a peripheral position and experiences anxiety about catching up.
Social Model	Encourages individualism and consumption.	Disparages its past and imitates the model.
Historical Role	Hegemonic and founding actor	Follower and influenced party.
Advantage/Disadvantage	Advantage: Establishing the system. Disadvantage: Producing its own crisis.	Advantage: The potential to learn lessons. Disadvantage: Loss of originality.
Education and Knowledge System	Produces knowledge and sets standards.	Is imitative; weak in producing original theory.
Generational Differences	Generations internalise change.	Generational differentiation increases.
Economy and Technology	Capitalist and technological superiority	Dependent and reliant on imported innovation
Religion and Secularity	Disseminates the secular paradigm.	Religious values weaken.
Power Relationship	Transforming subject	Assimilated party
Language and Discourse	Produces concepts and instrumentalises language.	Dependent on foreign concepts
History and Memory	Writes history in its own favour.	Negative understanding of history and loss of memory
Global System and Hegemony	Is the founder of the hegemonic system.	Becomes integrated into the system.
Originality	Innovation nourished by the past.	Imitation and weak synthesis.
Risks and Crises	Produces and manages crises.	Experiences crises with a delay.
Psychological Foundation	A sense of self-confidence and dominance prevails.	An inferiority complex and emotional blindness emerge.
Ontology	Universalises its own ontology.	Is positioned within a foreign ontology.
Dialectical Strategy	Uses thesis–antithesis–synthesis processes as an instrument of empowerment.	Remains in a state of constant opposition; control lies with an external power.
Values and Legitimation	Places science at the centre and legitimises crises.	Science is weak, and legitimacy is problematic.

Source: Table by the author.

Is it possible, then, for Delayed Society (Eastern and Islamic Society) to escape the asymmetric and manipulative influence or world of Pre-Society (Western Society)? Answering this question through a film is important for concretising the issue. In one of the films in *The Matrix*

series, Mr Anderson and Mr Smith, who are constantly fighting, confront each other for the final time in order to settle their conflict completely (Wachowski & Wachowski, 2003). By virtue of his distinctive ability, Mr Smith transforms everyone in the Matrix world in which he exists into himself and is now on the verge of taking over almost the entire Matrix. The only person he has been unable to transform is Mr Anderson, known as Neo. Following an intense fight in which neither can defeat the other, Mr Smith says to Mr Anderson: “Why, Mr Anderson, why? Why do you fight in a world you cannot win? This world is mine; understand that now!” Mr Anderson, known as Neo, then abandons the struggle and says, “You were right.” Surprised, Mr Smith inserts his hand into Neo’s heart, as he has done to everyone else, and turns him into Mr Smith as well. Suddenly, Mr Smith disappears together with everyone he has transformed. This is because Mr Smith existed through his other. The other (Neo) has conveyed to him (Smith) the message that, in fact, you are me and I am you. As in the dialogue in the film, Pre-Society is either preparing its own destruction by making the entire globe resemble itself or must now recognise the outcome produced by the social change it initiated a long time ago. The West, however, appears to persist in following Mr Smith’s path. For example, while Fazlıoğlu quotes the statement “we Westerners decide who is a good native and who is a bad native, because all natives acquire existence through us” from Joseph Conrad’s *Nostromo, A Tale of Seaboard* (Fazlıoğlu, 2024, p. 11), he emphasises that such discourses have become embedded in the genetic code of Pre-Society and highlights its persistent perspective towards the East.

From the perspective of Delayed Society, Duralı’s approach similarly indicates that a passive position continues because of the comprehensiveness of the transformation: His statement that “the only potential rival of Western civilisation is Islamic civilisation. However, the only currently valid civilisation is Western civilisation, and Islamic civilisation will be reconstructed in accordance with its template by drawing inspiration from its own classics” (Duralı, 2019, p. 26) also demonstrates that he approaches the issue from within the world produced by Pre-Society. This is also consistent with the sense of accepted reality that Pre-Society has constructed within Delayed Societies.

3. Lines of Resistance: The Global South, Shanghai, BRICS, the Organisation of Islamic Cooperation, and Türkiye

The Global South generally refers to a concept encompassing former colonial countries, developing economies, and regions that develop alternative discourses against Western hegemony (Hogan & Patrick, 2024). The Global South therefore provides a framework that presents not only a narrative of victimhood in response to the Pre-Society–Delayed Society dichotomy but also the potential for resistance, the capacity to construct autonomy, and alternative paths of change nourished by historical accumulation. Although Delayed Societies—that is, Eastern and Islamic societies—have long been shaped under the cultural, technological, and epistemological influence of Pre-Society, these influences cannot be evaluated as a unidirectional form of superiority. The conceptualisation of Pre-Society and Delayed Society transcends the classical victor–defeated dichotomy and makes it possible to understand the multilayered interaction among power, culture, and knowledge production. In this context, the Global South should be regarded not merely as a domain of victimhood but also as a potential domain capable of developing alternative paths of change nourished by its historical accumulation and local knowledge systems.

The Bolivarian movements in Latin America, the Swadeshi movement in India, and pan-Africanist approaches in Africa are examples that have brought their own social, economic, and cultural priorities to the forefront against Pre-Society’s claims concerning capitalist modernisation and universalism. These movements demonstrate that Delayed Societies are not merely imitative or passive but can construct original paradigms of change that take their own historical and ecological priorities into consideration (MST, 2013).

The institutional resistance of the Global South is also supported by structures such as the Shanghai Cooperation Organisation (SCO), BRICS, and the Organisation of Islamic Cooperation

(OIC). By proposing multipolar and context-specific alternative models against the economic and political hegemonic structure of Pre-Society, these organisations expand the domains of strategic and epistemological autonomy available to Delayed Societies. On the other hand, economic dependency and Western-centred financial mechanisms continue to constitute significant obstacles to this potential (Nilsen, 2016, pp. 269–287). Another matter is that the line of transformation in Delayed Societies is not impeded solely by external political and economic pressures. A broader dynamic of transformation shaped by multilayered structural power relations, such as regimes of knowledge production, technological capacity, institutional organisation, and the production of cultural legitimacy, must also be evaluated within this scope.

Within discussions of the Global South, Türkiye in particular may be evaluated as occupying an intermediary position, both maintaining its historical and institutional ties with the Western-centred system and creating alternative domains of interaction through the multidirectional relations it has developed with the Islamic world and the Turkic world. Technological advances achieved in the defence industry in recent years, and particularly the original names used for these technologies, have enabled Türkiye to redefine its position within the global system not merely as a consuming and passive actor but also as a producing one. Diplomatic activity within the Organisation of Islamic Cooperation and the strategic relations developed with the Turkic states of Central Asia enable Türkiye to assume a multilayered role connecting the Global South with the broader geopolitics of Eurasia. However, this positioning should also be interpreted as a tense process in which, in addition to producing an alternative centre, the intellectual and institutional codes of Pre-Society are internalised and reproduced to a certain extent. Within this multilayered structure, Türkiye stands out as an actor demonstrating the potential to understand Pre-Society’s intellectual and institutional shell effectively and to construct an original alternative system.

Conclusion

The study demonstrates that processes of social change are not as natural, linear, and inevitable as they appear; on the contrary, they constitute a multilayered and directed phenomenon shaped through historically produced power relations, time differences, and mechanisms of cultural hegemony. Analyses conducted within the framework of the developed concepts of “Pre-Society” and “Delayed Society” demonstrate that social change is shaped not only by internal dynamics but, to a greater extent, by external interventions, intellectual direction, and the construction of perceptions. In particular, it has been determined that Western societies established a “global system” through the economic, technological, and cultural instruments they developed throughout the historical process and, through this system, drew Eastern societies—particularly the Islamic world and cases such as Türkiye—towards routes resembling their own historical trajectories. During this process, change was observed to have been internalised not as “progress” but as a state of “passivity” constructed through a difference in time.

The study has thus expanded the paradigm based on relations of domination and subordination and adapted it to contemporary forms of intellectual and cultural domination at the global level. It has thereby demonstrated that change cannot be explained solely through material conditions; on the contrary, it is shaped through the production of consent, normative direction, and optical illusions. The hierarchical structure of modernisation theories, which position the West at the centre and other societies at the periphery, constitutes another dimension of the asymmetric process in question. In addition to technological and economic instruments, Delayed Societies are compelled to imitate the West’s system of values, understanding of identity, and way of life, rendering their possibilities for original development invisible.

One of the study’s most significant theoretical contributions is that it moves beyond classical theories of social change such as modernisation, evolutionism, and dialectics by addressing change as a field of struggle, a domain of hegemony, and a process of meaning construction. This approach

renders visible the epistemological obstacles preventing Eastern societies from becoming subjects and demonstrates how even the concept of “change” itself is instrumentalised. Positioning change as valuable, necessary, and inevitable reduces its susceptibility to questioning and thereby turns it into a narrative that deepens social submission. It must therefore be understood that change concerns not only what we are transformed into but also by whom, in whose name, and through what kinds of instruments we are transformed.

By drawing attention to the perceptual, ideological, and cultural dimensions of social change, the article also opens the invisible dimensions of processes of change to discussion. Mechanisms of intergenerational adaptation result in new generations internalising Western-centred values, causing change to be accepted without question. Indeed, the crises of Pre-Societies—such as ecological destruction, alienation based on individualisation, and crises in the search for meaning—also carry the risk of being re-experienced by Delayed Societies. Yet it is evident that preventing the reproduction of these crises is possible only by increasing awareness of social change and openly exposing the forces directing the process.

The study makes significant contributions to the literature on Orientalism and postcolonialism by demonstrating how forms of domination maintained through language, culture, and images direct processes of social change. Furthermore, theories seeking to explain global inequalities, such as Wallerstein’s world-systems theory, have been critically reconsidered in the study, and it has been emphasised that processes of change operate not only through economic structures but also through intellectual and symbolic mechanisms. In this respect, the study provides a framework that strengthens Eastern perspectives within the global sociology literature and establishes an alternative intellectual foundation to Western-centred epistemologies.

At the practical level, the analysis produces an awareness that may pave the way for policymakers to formulate sustainable, original, and locally grounded models of development. Through this awareness, it may become possible for Delayed Societies to experience change through paths appropriate to their own historical, cultural, and geographical contexts and to produce critical, contextual solutions that are resistant to external direction.

Consequently, the study proposes understanding processes of social change not merely as technical progress, natural evolution, or historical necessity but as a field of struggle directed by actors who control time, perception, and power. Although such a process of change may create the appearance of progress or development at the surface level, at the deeper structural level it prepares the ground for the social subject to become passive, for local dynamics to fade, and, in fact, for the legitimisation of a form of concealed submission. Therefore, just as it is necessary to reflect on the direction, scope, and pace of change, asking the question “According to whose definition, and in whose name, are we changing?” stands before us as an indispensable responsibility at both the academic and social levels. Social change acquires meaning only through the effective use of critical thought, historical consciousness, and cultural autonomy, thereby making it possible to discover original and sustainable paths of social transformation.

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Toplumsal Değişmenin Asimetrik Doğası: Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum Bağlamında Bir İnceleme

Giriş

Değişim olgusu, fiziksel, biyolojik, kozmolojik ve toplumsal boyutta sürekli meydana gelen bir görünüme sahiptir. Geçmişten günümüze bu görünümü sebebiyle artık bir yasa olarak kabul edilmektedir. Yasa olan, değişmenin mutlaka gerçekleşeceği şeklindeki yerleşmiş kabuldür. Bu yüzden her toplumun özel bir değişim sürecinden geçeceği varsayımı değişimin bir boyutunu açıklamakla birlikte gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü değişim aynı zamanda dinamik bir olgudur. Öyleyse her toplumun belirli bir değişim sürecinden geçtiğini ifade eden klasik değişim kuramları ile artık toplumların dijital değişim sürecine girdiğini söyleyen değişim kuramlarının zaman, mekân ve bağlamı hesaba katmayarak değişimi ele aldıkları söylenebilir. Örneğin Jean Twenge eserinde 2000’li yıllardan itibaren doğanlara artık “doğuştan dijital” demiştir (Twenge, 2006, ss. 5-7). Ancak nesilleri belirli kategoriler altında tanımlama girişimleri, toplumsal değişimi derinlemesine açıklamaktan ziyade kuşaklar arası algı farklılıklarını ve gerilimleri görünür hale getirmektedir (Karşı, 2022, s. 538). Çünkü toplumsal değişim, tek yönlü değil ilişkisel süreçler üzerinden anlaşılabilir (Yaralıoğlu, 2020, s. 1437). Kapsamlı olarak geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında ele alınması gerekirken, toplumsal değişime maruz kalmış bireyler üzerinden tanımlanan değişim; başka, belirsiz, hızla nüfuz eden, geri döndürülemez, geleneksel din ve değerleri tarihe karıştıracak bir değişim olarak anlaşılmıştır. Böylece toplumsal değişimlere hızlıca uyum sağlama yeteneği ile değişimin farkında olmak arasındaki ayrım gözden kaçırılmıştır. Değişen koşullara hızlıca uyum sağlama ve geride kalmama refleksi, değişimin genel fotoğrafının anlaşılması noktasında kör bir nokta oluşturmuştur.

21. yüzyılın hızla artan dönüşüm dinamikleri artık, geride kalma durumunu devletler açısından varoluşsal bir tehdit haline getirmiştir (Dur & Ata, 2025, s. 115). 19. ve 20. yüzyıllardaki savaşlar, ekonomik krizler ve teknolojik ilerlemeler, devletleri sürekli yenilenmeye zorlamış toplumsal değişimin ivmesi, bireyleri ve kurumları edilgen bir uyum sürecine itmiştir (Yiğit, 2024, s. 73). Süreç, Doğu toplumlarında ve özellikle Türkiye’de, değişime dair net bir kavramsal çerçeve oluşumunu sınırlamıştır. Analizlerde, toplumsal değişimin potansiyel yönlendirici unsurları (asimetrik doğa) yeterince dikkate alınmamıştır. Toplumsal değişimin farklı toplumlarda neden ve nasıl farklı sonuçlar ürettiğini açıklayabilmek için, değişimin asimetrik karakterini merkeze alan kuramsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalede, toplumsal değişimin asimetrik yönü, Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum teorileri üzerinden ele alınmıştır.

Burada asimetri ile kastedilen durum, toplumsal değişimin tüm toplumlarda aynı içerik ve hızla gerçekleşmemesi değil, değişimi tanımlayan kavramların, normların ve modernleşme modellerinin tarihsel olarak belirli merkezlerde üretilerek diğer toplumlara aktarılmasıdır. Aktarım süreci teknik veya kurumsal bir yayılım olmanın yanında hangi toplumların “ileride” ve hangilerinin “geride” olduğu yönündeki algıyı da inşa eden epistemik bir güç ilişkisi üretmektedir. Bu nedenle

asimetri, sadece ekonomik ya da siyasal farklılıklardan kaynaklanmamakta, aynı zamanda bilginin üretimi, temsil biçimleri ve değişimin nasıl anlaşılacağını belirleyen zihinsel çerçevelerden kaynaklanmaktadır

Her ne kadar günümüzde değişimler özellikle teknoloji alanı başta olmak üzere çok hızlı seyrete de veya böyle bir görüntüye ve algıya sahip olsa da toplumsal değişim uzun bir sürede meydana gelmektedir. Uzun süreç içinde gerçekleşmesi sebebiyle fark edilemeyen sonuçlar, ancak etkinin fark edildiği noktada hissedilir olabilmektedir. 17. yüzyılda Batı’da başlayan dönüşümler, sanayileşme, Aydınlanma, pozitivizm, bilimsel gelişmeler, modernizm ve kapitalizm süreçleri aracılığıyla güç kazanmış, zaman içinde küresel ölçekte etkilerini göstermiştir. Değişim süreci, Batı dışındaki toplumları da etkilemiş ve dönüşüme tabi kılmıştır; ancak bu etki, değişimin doğal gidişatının dışında, belirli güç ilişkileri ve tarihsel zaman farkları üzerinden asimetrik yönler kazanmıştır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat reformlarıyla birlikte yönetim, hukuk ve eğitim alanlarında Batı tarzı düzenlemeler benimsenmiş (Ulu, 2021, s. 237), Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte laik hukuk sistemi, ulus-devlet modeli ve modern eğitim anlayışı doğrultusunda kapsamlı modernleşme reformları gerçekleştirilmiştir (Aslan & Alkış, 2015, s. 24). Benzer şekilde Japonya’da Meiji Restorasyonu ile modern sanayi ve merkezi devlet yapısı geliştirilmiş (Dede, 2021, s. 350), Hindistan gibi sömürge toplumlarında ise Batılı ekonomik ve idari sistemler toplumsal yapının dönüşümünde etkili olmuştur. Ancak bu etki, değişimin doğal gidişatının dışında, belirli güç ilişkileri ve tarihsel zaman farkları üzerinden asimetrik yönler kazanmıştır.

Küreselleşme bağlamında değişim, Batı kökenli modernleşme paradigmasını model alan bir zihniyetin ürünleri üzerinden evrenselleşmiş, teknolojik ve ekonomik ilerleme normları dünya çapında benimsenmiştir (M. K. Aydın, 2000, s. 19). Nitekim, şehirlerde gökdelenler ve dijital teknolojideki güç kullanımı gibi göstergeler, gelişmişlik ve etki biçimlerini temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı, tarihsel ve doğal süreçler ile güç ilişkileri ve zaman farklarının değişim sürecinde nasıl asimetrik etkiler ürettiğini ortaya koymaktır. Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları, toplumsal değişimin yönlendirilmiş etkilerini analiz etmek için seçilmiştir. Dolayısıyla Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları, toplumsal değişimin asimetrik yönlerini görünür kılan ve mevcut yaklaşımları tamamlayıcı nitelikte bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Mevcut literatürde modernleşme kuramları, merkez-çevre yaklaşımları ve postkolonyal eleştiriler değişimin eşzamanlı olmayan yapısını farklı açılardan ele almakla birlikte, çoğunlukla asimetriyi ekonomik, yapısal veya tarihsel düzeyde açıklamakta, değişimin bilgi üretimi, temsil biçimleri ve kavramsal çerçeveler üzerinden nasıl yeniden üretildiğini yeterince açıklayamamaktadır. Çalışmada bu sınırlılığı aşmak üzere geliştirilen “Ön Toplum” ve “Gecikmiş Toplum” kavramsallaştırmaları önerilmekte ve kullanılmaktadır. Çalışma, söz konusu kavramsal boşluğu bu özgün kavramsal çerçeve aracılığıyla gidermeyi amaçlamakta ve asimetrik değişimi gelişmişlik farkının yanında epistemik bir güç ilişkisi ve değişimin farkındalığı şeklinde yeniden tanımlayarak literatüre teorik bir katkı sunmaktadır.

Çalışma, toplumsal değişimin asimetrik doğasını Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları üzerinden ele alan kuramsal ve disiplinler arası bir inceleme olarak tasarlanmıştır. Araştırmada sosyoloji, tarih, siyaset bilimi ve kültürel çalışmalarla ilgili literatür karşılaştırmalı ve eleştirel bir yaklaşımla incelenmiş; modernleşme, merkez-çevre, dünya-sistemleri ve postkolonyal kuramların toplumsal değişimi açıklama kapasiteleri değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda mevcut literatürde tespit edilen kavramsal boşluğu gidermek amacıyla Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları oluşturulmuş ve kavramsallaştırmalar toplumsal değişimin asimetrik niteliğini açıklayan analitik araçlar olarak kullanılmıştır. Konu temelinde seçilen klasik ve çağdaş yaklaşımlar ampirik veri analizi yapılmaksızın, karşılaştırmalı ve bütüncül bir yorumlama çerçevesinde ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Geçmişten günümüze toplumsal değişimin sürekliliği, artık onun kaçınılmaz olarak algılanmasını kolaylaştırmış, fiziksel, biyolojik, kozmolojik alanda olduğu gibi toplumsal alanda da yasa olduğunu fikrini pekiştirmiştir. Toplumsal değişimin reddedilemez doğasını gören sosyologlar, öyleyse toplumların nasıl değiştiğini anladıklarında değişimin toplumsal yasalarının elde edilmesi suretiyle sosyal problemlere çözümler üretilebilecekleri konusunda analizler yapmışlardır (Kayacan, 2014, ss. 76-78). Her bir analiz değişimin başka bir özelliğini deşifre ederken sonraki araştırmacılar için de yüklü bir malumat bırakmıştır. Böylece değişim olgusu ele alınırken sosyal yapı, statik, dinamik, sosyal kurum, değişim faktörleri, değişimin dinamikleri, büyük, orta ve küçük boy değişim kuramları gibi süreçler toplumsal değişimi ele alan yeni yaklaşımlara da analiz kolaylığı sağlamıştır. Değişim üzerine yapılan benzer ya da farklı her bir çalışma değişimin başka bir boyutunu anlamayı sağlayarak sosyolojik bakış açısını geliştirmiştir.

Zaman içerisinde sosyal yapıda kalıcı dönüşümlere yol açan dinamik bir süreç olarak tanımlanan sosyal değişim (Günay, 1988, ss. 325-326) sosyologların menziline girmiş, süreci açıklayabilmek amacıyla makro ya da mikro çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda değişim kuramlarına büyük, orta ve küçük boy kuramlar ve genel anlamda Türkiye’deki görünümü üzerinden genel ve özet bir bakış, çalışmada ele alınan Ön ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmalarını kuramsal bir zemine oturtmayı ve söz konusu kavramsallaştırmaların diğerlerinden farklılığını ortaya koyma açısından gerekli görülmektedir.

1.1. Toplumsal Değişim Kuramlarına Genel Bir Bakış

Toplumsal değişimin büyük boy kuramları, ortaya koydukları açıklamalar itibarıyla çoğunlukla döngüsel bir karakter taşımaktadırlar (Okumuş, 2015, s. 36). İbn-i Haldun’un toplumları canlı organizmalara benzeterek doğum, büyüme, gelişme ve çözülme aşamalarından geçtiğini ileri sürmesi; Arnold Toynbee’nin yaratıcı azınlık-takipçi çoğunluk ayrımı, Weber’in otorite tipleri (Okumuş, 2015, s. 37) ve Pareto’nun elitlerin dolaşımı yaklaşımı bu kapsamda değerlendirilebilir (Pareto, 2013, s. 60). Comte’un üç hal yasası ve Spencer’ın toplumsal farklılaşma teorisi ise değişimi çizgisel ve evrimci bir ilerleme olarak ele almaktadır (Coser, 2015, ss. 27-28). Durkheim’in mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş vurgusu da evrimci çizgiye eklenmektedir (Ritzer & Stepnisky, 2015, s. 14). Yine modernleşmeci değişim kuramları, toplumların gelişmemişten gelişmişe doğru ilerleyen aşamalardan geçtiğini gelişmişliğin ise Batı toplumlarıyla özdeş olduğunu ileri sürmektedir. Modernleşmeci yaklaşım, tüm toplumların Batı’nın izlediği çizgisel yolu takip edeceği varsayımına dayanır (Coşkun, 2012, s. 291).

Orta boy kuramlar ise büyük anlatıların aksine, daha çok ulusal ölçekte demografi, göç, kentleşme ve suç gibi olgulara odaklanır. Yapısal-işlevselci ve çatışmacı yaklaşımları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Küçük boy kuramlar toplumsal değişimi birey ve gruplar üzerinden ele alarak, mikro düzeydeki dönüşümlerin makro sonuçlar doğurabileceğine işaret eder (Okumuş, 2015, ss. 46-49). Ancak ölçek farklılıklarına rağmen değişim yaklaşımlarının önemli bir bölümü, değişimin yönü ve hedefi konusunda modernleşmeci paradigma ile örtük bir uyum içindedir. Çünkü son iki yüzyıldır Batı medeniyeti, ekonomik, teknolojik, kültürel ve siyasal gelişmişliğin ölçütü olarak kabul edilmiş, diğer toplumlar için ulaşılması gereken nihai aşama şeklinde konumlandırılmıştır.

Toplumsal değişimi ele alan çalışmalar noktasında Batı’daki kuramsal çeşitliliğin aksine gerek İslam toplumlarında gerekse özelde Türkiye’de toplumsal değişim kuramları alanında belirgin bir sınırlılık göze çarpmaktadır. Modernleşmeye aşırı odaklanma, kavramsal ve kuramsal bir tek tipleşmeye yol açmıştır. Türkiye’de toplumsal değişim çalışmaları büyük ölçüde Batı’da geliştirilen teoriler çerçevesinde yürütülmüş, özgün perspektif geliştirme çabaları sınırlı kalmıştır. Bu durum, bizdeki sosyolojinin kayıp halkalarından birini oluşturduğu gibi baskın toplumsal değişim kuramı hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin 1960-80 arasında dünyada farklı değişim çalışmaları bir hayli artıştıkça Türkiye’de değişim konusu ile ilgilenen çok azdır (Sunar, 2015, s. 84)

Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Mümtaz Turhan, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin, Cemil Meriç ve Kemal Karpat gibi sosyologlar Osmanlı ve Türkiye toplumunda toplumsal değişimi anlamaya yönelik çözümleme ve çalışmalar yapmış olsalar da çalışmaların önemli bir bölümünde Batı merkezli modernleşme paradigmasının belirleyici bir zihinsel çerçeve olarak etkili olduğu söylenebilir (Arslan Bilgin, 2020, s. 105; Turgut, 2023, s. 260; Kıvrak, 2018, s. 44; Göksel, 2024, s. 1078). Batı merkezli paradigma, sadece benimsenen ya da eleştirilen bir model değil, aynı zamanda tartışmaların referans alanını oluşturan bir düşünsel ufuk olarak işlev görmektedir. Değişimi anlamaktan ziyade değişime uyum sağlama fikrinin öne çıkması, Türkiye sosyolojisinin temel açmazlarından biri olarak dikkat çekmektedir.

1.2. Asimetrik Değişim, Güç İlişkileri ve Yönlendirilmiş Süreçler

Küresel modernleşme ve toplumsal değişim literatürü, değişim süreçlerinin eşzamanlı ve simetrik biçimde gerçekleşmediğini, merkez-çevre ilişkileri ve bilgi üretimindeki güç asimetrisi üzerinden farklılaştığını ortaya koymaktadır (Fontana, 2003; Manfredi-Sánchez, 2020; Rostow, 1960; Wallerstein, 2014). Bu literatür doğrultusunda değerlendirildiğinde, Batı hem toplumsal değişime etki edip hem de değişimin yarattığı sonuçların kritiğini yaparak yeni aşamalara geçerken, Doğu toplumları çoğu zaman Batı üretimi değişim teorilerine gecikmeli biçimde uyum sağlama sürecini yaşamaktadır. Süreç, toplumsal değişimin eş zamanlı ve eşit koşullarda yaşanmadığını, zaman farkları ve güç ilişkileri üzerinden asimetrik biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü bilginin üretimi, dolaşımı ve meşrulaştırılması, kültür, medya ve ideoloji aracılığıyla toplumsal yapıları etkilemekte ve değişimin yönünü belirlemektedir. Değişime uyum sağlama ile değişimin farkında olma arasındaki ayrımın silikleşmesi, sürecin en dikkat çekici sonuçlarından biridir. Oysa uyum yeteneği insanın sonradan kazandığı bir yetenek değildir. İnsan, uyum yeteneğiyle yaratılmaktadır. Nörobilim bunu insanın nöroplastik bir zihne sahip olması olarak açıklamaktadır (Taştan, 2020, ss. 229-230). Yani adaptasyon yeteneği, bireyin, değişimi fark ettiği anlamına gelmemektedir.

Toplumsal değişim süreçleri aynı zamanda değişimlerin nasıl anlamlandırıldığı ve meşrulaştırıldığıyla da şekillenmektedir. Bu bağlamda kullanılabilen manipülasyon, daha çok zihinsel süreçlere ilişkin olmakla birlikte, bilgi ve haberin seçilerek değiştirilmesi ve yeniden sunulması yoluyla bireyleri, grupları ve toplumları yönlendirmeyi amaçlayan bir güç pratiği olarak ortaya çıkmaktadır (Özer, 2019, ss. 215-216). Manipülasyon, sahip olduğu işlevi itibarıyla yalnızca bireyler arası bir etkileşim biçimi değil, toplumlar arası güç mücadelelerinin de temel araçlarından biridir.

Joseph Nye'nin "keskin güç" kavramsallaştırması, manipülasyonu devletler arası rekabet bağlamında ele alarak bu süreci daha görünür kılmaktadır. Keskin güç; kültürel araçlarla etik değerlerin aşındırılması, medya yoluyla bilginin tahrif edilmesi ve söz konusu süreçlerin çoğunlukla gizli biçimde yürütülmesi gibi özelliklerle tanımlanmaktadır (Manfredi-Sánchez, 2020, s. 10). Keskin güç, toplumsal değişimin yönünü belirleyen asimetrik güç ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Çünkü günümüzde hızlı değişim koşulları altında doğru bilgiye erişim ve bilgiyi ayırt edebilme kapasitesi, bireyler ve toplumlar için hayati bir güç kaynağı hâline gelmiştir.

Öyleyse toplumsal değişim aynı zamanda tarihsel güç mücadelelerinin ürettiği bir süreçtir. Süreç, sadece doğal bir değişimle değil aynı zamanda galip olanın manipülasyon araçlarıyla mağlup toplumu yönlendirmesi ve zorunlu bir değişime tabi kılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Örneğin İbn Haldun'un galip-mağlup dikotomisine dayalı toplumsal değişim analizi, tarihsel süreklilik gösteren bir açıklama sunmaktadır. Haldun'a göre mağlup toplum, galibin üstünlüğüne dair bir yanılsama geliştirir, onun kültürünü taklit eder ve zamanla edilgenleşerek asimilasyona açık hâle gelir (Kartal & Güngör, 2023, ss. 10-22).

Benzer biçimde Immanuel Wallerstein'in dünya-sistemleri teorisi, küresel ölçekte merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerini güç mücadelesi üzerinden

açıklamaktadır (Wallerstein, 2014, ss. 9-49). Ancak teori, çevre toplumların neden merkez toplumları kaçınılmaz bir referans noktası olarak benimsediğini tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Merkez olarak tanımlanan toplumun “gelişmişlik” imgesinin başka bir toplumsal değişim ihtimalini düşünülmez kılması, manipülasyonun yapısal boyutunu ortaya koymaktadır. Esasında değişim üzerine ortaya konulan teoriler, değişime etki eden gücün ontolojik ve epistemik çerçevesi içinden ele alınmaktadır.

Bu çerçeve, toplumsal değişimin neden bazı toplumlarda öncü, belirleyici ve yönlendirici bir karakter kazanırken bazı toplumlarda gecikmeli, uyum odaklı ve edilgen bir biçimde deneyimlendiğini anlamayı gerekli kılmaktadır. Ancak “Gecikmiş Toplum” kavramsallaştırmasının, literatürde sıkça kullanılan “geç modern toplum”, “geç modernlik” veya “kültürel gecikme” ile aynı anlama gelmediği ve yetiştirilmesi gereken gelişmiş toplumu yakalama ve ona isteyerek uyum sağlamayı anlatmadığı vurgulanmalıdır. Zaman farkı yalnızca kronolojik bir gerilik değil, toplumsal değişimi üretme kapasitesi, değişim sürecinin farkındalığı ve güç ilişkilerindeki konumsal farklılıklarla ilgilidir. Bu nedenle bir sonraki bölümde, toplumsal değişimin asimetrik doğasını görünür kılmak amacıyla Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

2. Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum

Güç mücadelesinden bahsedildiğinde, dil üzerine inşa edilen “anamlar ve algılar” dünyasını dışarda bırakmak mümkün değildir. Çünkü galip ya da egemen güç, insanın inşa etme sürecinin anlam ve algılar dünyasıyla ilişkili olduğunu bilmektedir (Giddens, 2015, s. 20). Böyle bir strateji 19. ve 20. yüzyıl Batı sosyolojisine de hakimdir.

Kavramlar üretilirken güç mücadelesinin galip tarafı da üretilen kavramları işlevsel hale getirmektedir. Buna göre Batı merkezli epistemolojik ve sosyolojik söylemlerde Batı toplumu merkezdir. Doğu toplumu çevre ya da yarı çevredir. Batı toplumu medenidir. Doğu toplumu ilkelidir. Batı toplumu pozitif ve akılcı toplumdur. Doğu toplumu teolojik ve ruhani dönemdedir. Batı toplumu teknolojik olarak en üst noktadadır. Doğu toplumu geri kalmış toplumdur. Batı toplumu gelişmiş, Doğu toplumu az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumdur (Çetinkaya, 2007, s. 400). Toplumsal değişim sürecinin bu gidişatına bir de oryantalist araştırmalar, İslamofobi, keskin güç kavramı ile Batıya karşı savaşlarda Doğunun mağlubiyetleri eklenince güç mücadelesinin tüm ayakları tamamlanmış olmaktadır. Batı akılcı, idealist, tecrübi, pragmatist gözlükler kullanan bir zihniyete sahip toplumdur. Peki, doğunun zihniyeti nedir? Hangi gözlüğü takmaktadır? Geçmişe nasıl bağlanmaktadır? (Turgut, 1994, ss. 12-13).

Ön ve Gecikmiş Toplum kavramsallaştırmaları, İslam dünyasında son iki yüzyıldır sıkça sorulan benzer nitelikteki sorulara da açıklık getirmektedir. Burada “ön” ve “gecikmiş” ifadeleri, herhangi bir üstünlük veya yetersizlik hiyerarşisi kurmak yerine, modern dünya sisteminde ortaya çıkan farklı tarihsel konumlanışları ifade eden analitik kategoriler olarak kullanılmaktadır. Yani “gecikmişlik” ifadesi, Doğu ve İslam toplumlarının özsel, kültürel ya da zihinsel bir yetersizliğine işaret eden normatif bir değerlendirme olarak değil modernleşme sürecinin Batı merkezli biçimde kurgulanması sonucunda ortaya çıkan tarihsel ve ilişkisel bir konumlanışı tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. **Ön Toplum**, küresel güç dinamiklerinin merkezinde yer alan, modern kapitalist zihniyetin öncüsü ve devamı olarak işleyen, toplumsal değişimi kendi lehine şekillendiren bir yapıdır. **Gecikmiş Toplum** ise, Ön Toplumun yarattığı sistemin gerisinde kalan, onun kültürel ve yapısal dalgalanma maruz kalarak değişimini takip etmek zorunda bırakılan toplumlardır. Doğu ve İslam toplumlarını simgeleyen bu yapı, tarihsel mağlubiyetler, oryantalist imajlar ve manipüle edilmiş algılar nedeniyle kendi özgün yolunu kaybetmiş durumdadır. Söz konusu gecikmişlik, içsel bir eksikliğin değil, küresel güç ilişkileri, sömürgecilik deneyimleri, bilgi üretimindeki hegemonya ve modern kapitalist sistemin eşitsiz yapısının bir sonucu olarak şekillenmiştir.

Bu nedenle çalışmada ürettiğimiz Gecikmiş Toplum kavramsallaştırması, Doğu toplumlarını edilgen, değişime kapalı ya da kaçınılmaz biçimde Batı'yı takip etmek zorunda olan yapılar olarak tanımlamaz. Aksine, Batı merkezli ilerleme anlatılarının nasıl kurulduğunu, hangi tarihsel ve siyasal koşullar altında evrenselleştirildiğini ve Doğu toplumlarının süreç içerisinde nasıl konumlandırıldığını görünür kılmayı amaçlayan eleştirel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Doğu ve İslam toplumlarının yaşadığı dönüşüm süreci, tek yönlü ve mutlak bir Batı kuşatması olarak değil, çatışma, müzakere, seçici uyarılma ve yeniden üretim pratiklerini içeren çok katmanlı bir etkileşim alanı olarak değerlendirilmelidir. Bu çok katmanlı etkileşim alanı, yalnızca siyasal ve ekonomik düzlemde değil, kültürel temsil ve anlamlandırma süreçlerinde de işlediğinden, Ön Toplumun Doğu'ya ilişkin kurduğu varlık tasavvuru söz konusu hiyerarşinin sembolik düzeyde yeniden üretildiği temel zeminlerden birini oluşturmaktadır.

Ön Toplumun varlık anlayışı, doğayı ve Doğu toplumlarını dışıl, verimli ve kullanılabilir alanlar olarak konumlandıran zihinsel bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Örneğin Uzun, bir makalesinde Batının bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Batı dünyası, Doğu'ya ağırlıklı olarak cinsellikle yaklaşıyordu. Tablolarında, seyahatnamelerinde, kitaplarında şiirlerde hatta tiyatro ve operalarında büyüleyen, aynı zamanda egzotik olan Doğulu hanımlardan bahsediliyordu. Sözde onlar, cinselliklerini bilinçlice gözler önüne seriyorlardı. Bu durumun sanata da “cinsellikten zevk alan bir Türk kadını imajı” olarak yansımaları doğal karşılandı. (...) Harem de kadın-erkek ilişkilerinin bedensel, cinsel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir mekân olarak tanımlandı (...) Kısaca harem anlaşıldığı üzere, sıklıkla genelevle eş tutulmaktaydı ve haremın sakinleri olan odalıklar ise ne yazık ki hayat kadınları ile bir tutulmuş oluyordu” (Uzun Aydın, 2024, s. 1210).

Bu bakış açısının bizzat Gecikmiş Toplum içindeki kimi tarihçiler ve edebiyatçılar tarafından kendi toplumuna ve tarihine karşı tekrarlandığı görülmektedir. Örneğin Osmanlının son dönemlerinde Batıyı bırakalım özümüze dönelim diyenlerle Batının her şeyini, kültürünü de tekniğini de alalım diyenler ve sadece tekniğini alalım diyenler çatışma halindedir. Toplumda bunalım, kargaşa ve anlam belirsizliği vardır. Devrin edebiyatı bunalımı içinde fazlasıyla barındırmaktadır (Meriç, 1996, s. 62). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki romanlarda doğu batı ikilemi romanların karakterlerine yansımıştır. Tanpınar'ın, Halide Edip'in, Peyami Safa'nın karakterleri sanki birer yaralı bilinçtir (Turgut, 1992, s. 4). Değişim süreci, roman karakterlerinde Doğu-Batı ikileminin sadece düşünsel bir tartışma değil, bireysel düzeyde yaşanan bir kimlik gerilimi olarak da ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar, Halide Edib Adıvar ve Peyami Safa gibi yazarların eserlerinde ortaya çıkan ikilik, karakterlerin değer dünyasında çatışma, aidiyet kaybı ve yönsüzlük biçiminde somutlaşmaktadır. Söz konusu karakterler, dönemin toplumsal dönüşümünü bireysel bilinç düzeyinde taşıyan temsiller olarak değerlendirilebilir. Oysa problemin öze dönüş ya da Batının her şeyini alma ikilemi dışında değerlendirilmesi gerekmektedir.

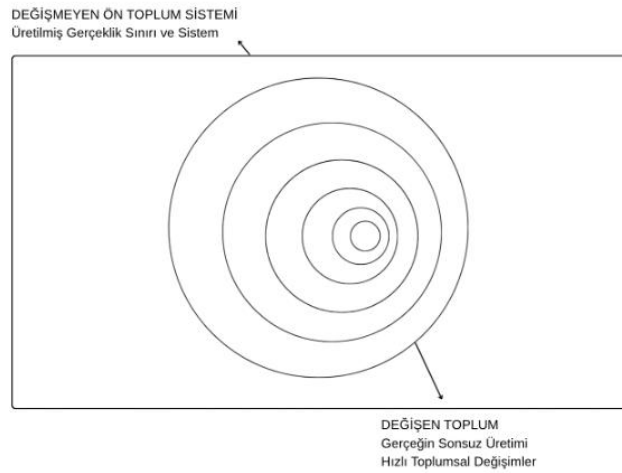
Batı'da iki yüzyılı aşkın süredir modernizmin üstünlüğünü savunan söylemler, günümüzde yerini modern dönemi eleştiren ve küresel ölçekte yaşanan belirsizlikleri “post” kavramı etrafında tanımlayan yaklaşımlara bırakmıştır (Temizkaya, 2015, s. 189). Bu yaklaşımlar, modernizmin sona erdiğini iddia etmekten ziyade, onu dönüştürerek yeni bir aşamaya taşıyan bir süreklilik içerisinde ele almaktadır. Nitekim Giddens, modernliğin bitmediğini, yalnızca daha ileri ve yoğun bir biçime evrildiğini ifade etmektedir (Giddens, 2021, s. 11). Nitekim Ön Toplum, “post” ön ekli teoriler aracılığıyla değişim içinde değişimi yeniden üreterek sürekli bir yenilenme ve dönüşüm algısı inşa etmektedir.

19. yüzyılda Batı'da geliştirilen toplumsal değişim kuramları, büyük ölçüde “üretilmiş bir gerçekliğin” sınırları içerisinde şekillenmiştir. Değişimin kaynağı kimi zaman elitler, kimi zaman yapılar, çatışmalar ya da doğal seçim üzerinden açıklansa da bu yaklaşımlar, Batı düşüncesinin tarihsel olarak inşa ettiği ortak bir zihniyet zeminine dayanmaktadır. Zemin, 17. yüzyılda Descartes

ile sistematik hale gelen özne-nesne ayırımına yaslanmaktadır. Söz konusu ayırım, doğayı insandan kopararak onu üzerinde tasarruf edilebilir, dönüştürülebilir ve tüketilebilir bir nesneye indirgemiş, böylece doğal olanın yerine insan eliyle kurulmuş yeni bir “kültürel doğa” inşa edilmiştir (Duralı, 2019, s. 92). Modernizm, kapitalizm ve teknolojinin iç içe geçmesiyle dünya, küresel ölçekte çelik (Weber, 2019, s. 135) ve dijital bir kabuğa dönüşmüş (Kartal, 2025, s. 22), “yeniden üretilmiş gerçeklik” insanın hem sığındığı hem de sırtında taşıdığı bir salyangoz kabuğu halini almıştır.

Gerçekliği üretenler ile gerçekliğin içine doğanların konumları ise doğal olarak farklılaşmıştır. Üretilmiş gerçekliğin içinde doğan toplumlar değişimi çoğunlukla adaptasyon süreci olarak algılamış, değişimin yönü ve niteliği büyük ölçüde fark edilmez hale gelmiştir. Güçlünün kurduğu sistem içerisinde yer alan toplumlar, sistemin kültürel ve imgesel hegemonyası nedeniyle kendi hayal, düşünce ve inşa mekanizmalarını üretmekte zorlanmıştır. Ön Toplum, Gecikmiş Toplumun hem görme alanını hem de imgelem dünyasını dolduran imgeler, kavramlar ve söylemler üretmiştir. Görme eylemi, hatırlama ve hayal etme süreçleriyle bağlantılı olduğundan, yönlendirilmiş değişim süreci Gecikmiş Toplum açısından bir tür optik yanılsama yaratmıştır. Ferraris’in Montezuma örneğinde olduğu gibi, imgelemde oluşan görseller hem hakikatin hem de yanılgının koşulu olabilmektedir. Montezuma, 8 Kasım 1519’da Cortes’i Mesih olarak algılamış ve barışçıl bir karşılamayla İspanyolların Aztek topraklarını ele geçirmesine zemin hazırlamıştır (Ferraris, 2008, ss. 7-8). Montezuma örneği burada ele alınan konunun somutlaşması açısından bir metafor işlevi görmektedir. Tıpkı bu örnekteki gibi Gecikmiş Toplum da Ön Toplumun ürettiği imgeleri takip ederek kendi tarihini şekillendirmektedir. Görsel ve zihinsel bir “yanılsama” söz konusudur. Toplum, kendi özgün yolunu değil, Ön Toplumun kurduğu sistem ve imgeler aracılığıyla oluşturulan değişimi benimsemektedir.

19. ve 20. yüzyıllarda Batı, bir yandan Gecikmiş Toplamları kendi sistemine entegre ederken, diğer yandan Doğu’ya ve İslam dünyasına ilişkin olumsuz imajlar üreterek toplumsal değişimi yönlendirmiştir. Berkes’in “uydulaşma aşamaları” olarak tanımladığı süreçte, bir Doğu toplumunun Batı’yı geçmesi, Batı’nın aşılması değil, Batı merkezli sistemin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu durum, değişimin asimetric doğasının en kritik eşiklerinden birini oluşturmaktadır ve Gecikmiş Toplumun dönüşümünü adaptasyon, imgelem ve güç ilişkileri ekseninde anlamayı gerekli kılmaktadır (Berkes, 2023, ss. 161-167).

Şekil 1. Değişmeyen Ön Toplum Sistemi ve Değişen Toplum

Kaynak: Şekil yazara aittir.

Şekil 1’de görüldüğü gibi değişmeyen zihniyet çerçevesi fark edilememekte, onun kapsamındaki değişimler, değişimin olduğu algısını vermektedir.

Ön Toplumun eylemine ilişkin analiz, Batı’nın Doğu’yu temsil ederken gerçekte kendi zihniyetini yansıttığını göstermektedir. Batı, Doğu’yu ve İslam toplumlarını resimler, imgeler ve söylemler aracılığıyla betimlerken görünürde ötekini konu edinmekte ancak bu temsillerde kendi değer dünyasını üretip yeniden dolaşıma sokmaktadır. Ferdinand de Saussure’ün gösteren-gösterilen kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Doğu ve İslâm dünyasına ilişkin gösterenlerin nesnel bir gerçekliği değil, Batı’nın öznel ve duygusal gösterilenini açığa çıkardığı söylenebilir (Aygül Özdoğan, 2022, ss. 108-109). Ne var ki bu kurgu, temsil ettiğini iddia ettiği toplumsal gerçeklikle doğrudan bir örtüşme taşımamaktadır.

Söz konusu çerçeve, toplumsal değişim süreçlerinde güç ilişkilerinin belirleyici rolünü anlamayı kolaylaştırmaktadır. Değişim tek yönlü ve sürekli değildir, tarihsel bağlama ve güç dengelerine bağlı olarak yön değiştirebilmektedir. Nitekim Batı’nın Osmanlı kültürüne hayranlık duyduğu dönem “Turquerie” olarak adlandırılırken, Doğu’nun Batı tarafından bilgi ve temsil nesnesi hâline getirilmesi “Oryantalizm” kavramıyla ifade edilmektedir. İki olgu birlikte değerlendirildiğinde, kültürel etkinin güç merkezlerinin konumuna göre el değiştiren bir süreç olduğu anlaşılmaktadır (Uzun Aydın, 2024, ss. 1203-1204). Değişimi yönlendiren taraf “Ön Toplum”, değişimi çoğu zaman sorgulamadan içselleştiren taraf ise “Gecikmiş Toplum” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Mesele yalnızca siyasal üstünlük değil, zihinsel ve kültürel hegemonya üretimidir. Bu durum, kültürel etkileşimin simetrik bir alışverişten ziyade, hangi tarafın temsil gücüne sahip olduğuna bağlı olarak yön kazanan bir yapı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Turquerie ve Oryantalizm örnekleri, kültürel akışın sabit değil, tarihsel koşullara ve güç merkezlerinin değişimine bağlı olarak yeniden kurulan dinamik bir süreç olduğunu daha açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tarihsel örnekler değişim sürecinin döngüsel niteliğini somutlaştırmaktadır. 9. yüzyılda İspanya’da hüküm süren Endülüs Emevî Devleti döneminde Hristiyan toplulukların Müslümanların giyim, yemek, temizlik ve gündelik yaşam pratiklerini benimsedikleri görülmektedir. Ancak devletin çözülerek Tavaif-i Mülûk dönemine girmesiyle birlikte yön tersine dönmüş, Müslümanlar Hristiyan yaşam biçimlerine yaklaşmıştır. Mimari tercihlerden eğitim anlayışına, kadın-erkek ilişkilerinden eğlence kültürüne kadar uzanan değişimler, kültürel referansların güçle birlikte el değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Yılbaşı kutlamaları, pazar gününün tatil kabul edilmesi ve içki tüketiminin yaygınlaşması gibi uygulamalar ise dönüşümün sembolik göstergeleri olarak okunabilir (Erten, 2018, ss. 305-306).

Benzer bir değişim dinamiği Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki ilişkilerde de gözlemlenmektedir. 18. yüzyıl öncesinde Batı toplumları uzun süre Osmanlı nüfuzunun etkisi altında kalmıştır. 15. yüzyılda İstanbul Ortodoks Kilisesi liderlerinden Gennadius Scholarius’un Osmanlı hâkimiyetini Latin egemenliğine tercih eden ifadesi, dönemin siyasal algısını yansıtan çarpıcı bir örnektir (Sevim, 2015, s. 51). İzleyen süreçte, 1450–1760 yılları arasında Avrupa’da Türk merakı artmış Osmanlı kıyafetleriyle portre yaptırmak, Türkçe öğrenmek ve Osmanlı temalı sanat eserleri üretmek yaygınlaşmıştır (Erten, 2018, ss. 307-309). Müslümanlık ile Türklük birleşmiştir ve Macarlar o dönemde *We are Turks Elhamdülillah* demektedir (Atalar, 2012, s. 96). “Obsessione Turca” olarak adlandırılan yönelim, kültürel etkilenmenin Batı toplumunda yarattığı izleri göstermektedir. Ancak, aynı etkinin toplumsal düzeyde bir korku söylemini de tetiklemesi, dışsal değişimin her zaman dirençle karşılaşabileceğini ortaya koymaktadır (Sevim, 2015, s. 51). Bu örnekler, kültürel etkileşimin tek yönlü bir süreç olmadığını ve tarihsel olarak güç merkezlerinin değişmesine bağlı şekilde karşılıklı etki ve dönüşüm dinamikleri içerdiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı’nın güçlü dönemlerinde Arap toplumlarında görülen etkilenme de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bazı âlimlerin Osmanlı soyunu Hz. Osman’a dayandırma çabası, siyasal gücün

kültürel meşruiyet üretme kapasitesine işaret etmektedir. Osmanlı son dönem edebî metinlerde de eskiye atıf yapılırken benzer bir eğilim gözlemlenir. Ahmet Kabaklı, Fransız aydınlarının Osmanlı'ya duyduğu hayranlığı vurgularken Alphonse de Lamartine ve Pierre Loti gibi isimleri örnek gösterir. Üslup ve içerik, Osmanlı'nın belirli dönemlerde kurduğu kültürel nüfuzu ortaya koyarken, üstünlük fikrinin tarihsel bağlama bağlı ve geçici olduğunu da dolaylı biçimde göstermektedir (Bülbül, 2014, s. 185). Ne var ki güç dengelerinin değişmesiyle birlikte yönelimler de farklılaşmıştır. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da başlayan Batılılaşma hareketi, 19. yüzyıl ortalarında düşünsel düzlemde belirginleşmiştir. II. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde kurumsallaşan reformlar, özellikle eğitim alanında yabancı uzmanların artışıyla ivme kazanmıştır. Mehter yerine Batı tarzı müziğin benimsenmesi, çatal-bıçak kullanımı, fes ve pantolon gibi giyim değişiklikleri ya da içki tüketiminin yaygınlaşması ilk bakışta sembolik ayrıntılar gibi görünse de aslında zihinsel yönelim değişiminin somut göstergeleridir (Erten, 2018, ss. 307-313).

Böyle bir dönüşüm süreci, Osmanlı aydınları arasında da ciddi tartışmalara yol açmıştır. Batı'nın yalnızca teknik üstünlüğünün mü yoksa kültürel bütünlüğünün mü alınması gerektiği sorusu, Ön Toplumun zihinsel hâkimiyetinin oluşturduğu baskı altında ele alınmıştır. Ortak eğilim Batı'yı yüceltmek olmakla birlikte, taklidin sınırları konusunda belirsizlik sürmüştür. Osmanlı'nın mağlubiyetini Batı'nın rehberliğiyle aşma düşüncesi, Gecikmiş Toplumun geri kalmışlık kaygısıyla geliştirdiği tepkisel yaklaşımı yansıtmaktadır. O dönemlerde Ahmet Cevdet Paşa'nın toplumu ıslah amacıyla Avrupa'dan damızlık getirilmesini önermesi, zihinsel bağımlılığın ulaştığı boyutu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Böylece tarihsel süreç, kültürel değişimin güç ilişkileriyle iç içe ilerlediğini ve yönünün sabit olmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır (Fazlıoğlu, 2024, s. 64).

Mevcut değişimden geri kalmama kaygısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Osmanlı'nın son dönemlerinden devralınan modernleşme ve çağdaşlaşma tartışmaları çerçevesinde, toplumsal ve kurumsal yapının birçok alanında kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu süreçte gündelik yaşam pratikleri (yeme-içme, giyim-kuşam) ile sanat ve estetik anlayışından, hukuk ve eğitim sistemine, ölçü ve tartı birimlerinden ekonomik ve siyasal yapılara kadar geniş bir yelpazede dönüşümler yaşanmıştır. Latin alfabesinin kabulüyle birlikte dil alanında da önemli bir yapısal değişim meydana gelmiştir. Bu reformlar, dönemin modernleşme/çağdaşlaşma paradigması içinde, Batı ile kurulan ilişkiler bağlamında şekillenmiş bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Akla gelen soru şudur: Bir savaşın galibi İbn-i Haldun'un dediği gibi mağlup kültürü zorla ya da yumuşak geçiş stratejileri ile etkileyip kendine benzetiyorsa neden galip olan Türkiye olmasına rağmen Batıya benzemiştir? Her ne kadar İbn-i Haldun, bedeviler şehirliyle karşı zafer kazanınca şehirli kültüre özenirler ve o kültürü içselleştirirler şeklinde bir açıklama yaparak galibin de mağlubu taklit etmesine açıklık getirirse de Cumhuriyet öncesi Osmanlı Devleti bir bedevi kültür değil yüksek kültürdür. İbn-i Haldun'un galip-mağlup ilişkisine dair yaklaşımı, kültürel üstünlüğün siyasal ya da askerî zaferle her zaman örtüşmeyebileceğini ileri sürer. Ona göre galip gelen topluluk, çoğu zaman mağlup ettiği tarafın daha gelişkin gördüğü kültürel unsurlarını benimseyebilir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde gözlenen batılılaşma yönelimi, yalnızca galip-mağlup diyalektiğiyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir tarihsel arka plana sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren hız kazanan dönüşüm dinamikleri, Cumhuriyet kadrolarının tercihlerini belirleyen daha geniş bir dünya sistemi bağlamında değerlendirilmelidir (Erten, 2018, ss. 311-312). Arnold J. Toynbee, 1774'ten 1919'a uzanan uzun tarihsel dönemi bir kırılma ve uyum süreci olarak ele alır. Bu perspektif, "Ön Toplum-Gecikmiş Toplum" ayrımıyla uyumlu bir açıklama sunar. Ona göre modern dünya, kapitalist üretim tarzı ve teknolojik güç araçları etrafında şekillenmiş, yapıyı en etkin biçimde temsil eden Batı toplumları, küresel ölçekte norm belirleyici konuma yükselmiştir. Böylece Batı, yalnızca askerî ya da siyasal üstünlüğüyle değil, kültürel, ekonomik ve bilimsel üretim kapasitesiyle de diğer toplumlar üzerinde belirleyici bir referans noktası hâline gelmiştir (Toynbee & Kirkwood, 1999, s. 15). Gecikmiş Toplumlar açısından geri kalmışlık, artık zamansal ve yapısal

bir mesafe olarak algılanmış, mesafenin kapatılması ise Ön Toplumun izlediği tarihsel güzergâhın takip edilmesiyle mümkün görülmüştür.

Dolayısıyla İbn Haldun'un modeli ile Ön Toplum teorisi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Haldun'un yaklaşımı, aynı tarihsel düzlemde ve benzer güç araçlarına sahip iki aktör arasındaki mücadeleye odaklanır (Kartal & Güngör, 2023, s. 10). Oysa Ön Toplum kuramı, aynı tarihsel dönemde olmasına rağmen küresel ölçekte sistem kurucu ve norm üretici bir merkezin varlığını varsayar. Bu merkez, yalnızca savaş alanında değil, ekonomi, teknoloji, eğitim, şehircilik ve kültürel üretim gibi alanlarda da belirleyicidir. Dolayısıyla mesele, iki eşit güç arasındaki rekabetten ziyade, biri sistem kurucu diğeri ise sisteme eklemlenmeye çalışan toplumlar arasındaki yapısal asimetriyi ifade eder. Ön Toplum, öncü toplum değildir. Çünkü öncü ifadesi, içinde olumlu bir anlamı barındırmakta, rehber olma özelliğine de vurgu yapmaktadır. Ön Toplumda olumsuz bir gelişme yaşanınca Gecikmiş Toplumda bunun hissedilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

“Modern” kavramının kökeninde yer alan “şimdi” vurgusu, modernleşmeyi zamana yetiştirme çabası olarak tanımlar (Kongar, 1979, s. 304). O halde modernleşme, doğrusal bir ilerlemeden çok, küresel sistemde oluşmuş eşitsizliği giderme ve eşitleme girişimi olarak anlaşılabilir. Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformist ivme, bu zamansal açığı kapatma yönündeki tarihsel aceleciliğin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Gecikmiş Toplum, Ön Toplumun referans alarak kendisine yönelttiği eleştiriyi zamanla radikalleştirebilmekte, süreç kimi durumlarda tarihsel ve kültürel mirasın toptan değersizleştirilmesine kadar uzanmaktadır. Böylece negatif tarih yazımı ortaya çıkmakta söz konusu yaklaşım, çoğu kez toplumun kendi entelektüel üretimi olarak algılsa da dışsal bilgi sistemlerinin etkisi yeterince sorgulanmamaktadır (C. Aydın, 2004, s. 30). Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı tarihçilerin yeni siyasal yapıyı önceki tarihsel süreklilikten kopuk biçimde kurgulamaları, kolektif hafızanın yeniden inşasında bu eğilimin izlerini göstermektedir.

Gecikmiş Toplum açısından toplumsal değişim, artık küresel ölçekte kaçınılmaz bir süreç olarak kavranır. Esas mesele, değişimin yönünü tayin etmekten ziyade Ön Toplum kaynaklı dönüşümlere süratle uyum sağlamaktır. Hızlı adaptasyon, geri kalmışlığa karşı etkili bir strateji olarak görülür; ancak bu tutum, Gecikmiş Toplumun Ön Toplumun bilgi sistemi içinde düşünmesiyle yakından ilişkilidir. Peter Burke'nin belirttiği üzere, belirli bir bilgi sistemi içinde yaşamak, zamanla o sistemi “sağduyu” haline getirir (Burke, 2001, ss. 1-3). “Onlar bu tartışmaları bizden yüzyıl önce yaptı” vb. gibi söylemler hem Ön Toplumun tarihsel önceliğini teslim eder hem de gelişmenin tek güzergâhının bu olduğu yönünde yanıltıcı bir kanaat üretir. Kültürel dalga etkisi, böylece kurumsal yapıları da kuşatır (İrat, 2015, s. 47).

Ön Toplum, karşılaştığı zorlukları aşmak için geçmişine ağ atar (metafor) ve o geçmişten yakaladıklarıyla yeniyi besler. Teori üretir. Gecikmiş Toplum kendi geçmişi ile bağları koparılmış, hafızası silinmiş olarak Ön Toplumun geçmişten çıkardıklarıyla ya da Ön Toplumun geçmişini en iyi geçmiş zannetme yoluyla Ön Toplumun geçmişine ağ atar. Çıkardıklarıyla neslini besler, açıklar, açar, yorumlar. Lakin uzun bir zamanın sonunda nesli, Ön Toplum nesline dönüşür. Nesil benzerliği, Gecikmiş Toplumun olgusal ve kurumsal değişmelerini, Ön Toplumdaki değişim istatistikleriyle açıklamaya neden olur. Örneğin *toplumların ve dinin geleceğinin* konu alındığı bir konuda, Gecikmiş Toplumdaki entelektüeller, Ön Toplumdaki inanç, ibadet, değerle ilgili veriler üzerinden kendi toplumunu yorumlayabilir ya da Ön Toplumlardaki eğitim sorunu buraya taşınır ve Ön Toplum üzerinden Gecikmiş Toplumdaki eğitim inşa edilebilir. Oysa “eğitim kurumu” bir devletin ve toplumun en stratejik kurumudur. Bir güç mücadelesinde mağlup olmuş tarafın, eğitim kurumunu kendi durumunu kurtarmak için yenilemesi, Ön Toplumun menzili dışına çıkmasına bağlı olan ama bir o kadar da zor olan bir süreçtir. Çünkü bu sistem, Weber'i, Kapitalizmin Çelik Kabuğu diyerek umutsuzluğa düşüren sistemdir (Weber, 1950, s. 181). Sistem, Kapitalizmin Çelik Kabuğundan 21. yüzyılın Dijital Kabuğuna dönüşmüştür (Kartal, 2025, s. 22). Sistemsel üstünlük ise, tekil

devletlerden ziyade zihniyet ve üretim biçimlerinde aranmalıdır. Bu bağlamda Doğuda herhangi bir devletin Batıyı teknolojik olarak geçtiğinin ifade edilmesi, bir yanılgıdan ibarettir. Çünkü artık yeni Ön Toplum, daha önceki Ön Toplumun sistem ve zihniyetini kullanarak bunu yapmıştır. Daha önceki Ön Toplum ne kadar öldürücü silahlar yapıyorsa yenisi de ondan daha öldürücüsünü bulmuştur. Daha önceki ne kadar doğayı tahrip ediyorsa yenisi de daha fazlasıyla piyasaya çıkmıştır. Çünkü esasında Ön olan sistemdir. Zihniyettir. Üretilmiş gerçekliktir. Osmanlı her ne kadar eğitim kurumlarını yenilik hareketleriyle Batılı bir tarza dönüştürse de dönüşüm, Batının ürettiği, patenti onlara ait olan bir gerçekliğin içindeki dönüşümdür. Daha doğrusu Osmanlı'nın eğitim sisteminde, batılaşmasıdır. Sonuçta herhangi bir Gecikmiş Toplumun Ön Toplumu mağlup etmesi ve tarihten silmesi, esasında yeni Ön Toplumun eski Ön Toplumu mağlup etmesi anlamına gelecektir. Burada önemli olan nokta yeni ve özgün bir şekilde ortaya çıkmak isteyen toplumun, eski sistemin zihniyet çerçevesi dışına çıkabilmesi ve toplumsal değişim sürecinin asimetrik ve manipülatif doğasını fark etmesi noktasıdır.

Gecikmiş Toplumun kendi geçmişiyle kurduğu ilişkinin zayıflaması ve Ön Toplumun epistemik çerçevesine eklenmesi, yalnızca kurumsal dönüşümlerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda bilginin üretim ve temsil biçimlerini de kapsar. Edward Said batının doğuyu nesnesi gibi görüp kendi üretilmiş gerçekliği içinde yeniden yorumlaması ve kendi gerçekliğine entegre etme sürecine “gerçekliğin siyasal tasavvuru” demektedir (Said, 2003, ss. 37-70). Toplumsal değişimin bu yönünü ifşa etmesi ve değişime karşı farkındalık yaratması sebebiyle “profesör terör” diye anılması şaşırtıcı olmamaktadır (Yıldız, 2014, s. 20). Tıpkı av öykülerini avcılarının yazması gibi Batı da Doğunun ve İslam dünyasının öyküsünü kendi kurgulamaktadır (Cevizoğlu, 2019, s. 35).

O halde Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum teorileri, tam olarak bir galip ve mağlup dikotomisi değildir. Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum teorisi, galip ve mağlup ilişkisini, merkez ve çevre devletler ilişkisini de kapsayan daha genel bir teoriyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Gecikmiş Toplumlarda doğan bireyler, gündelik hayat pratiklerinden kurumsal yapılara kadar geniş bir yelpazede Ön Toplumun inşa ettiği dünya içinde sosyalleşmektedir. Yeme-içme alışkanlıkları, giyim tarzları, müzik ve sanat anlayışları, mimari tercihler, tüketim kalıpları, eğitim modelleri ve teknolojik araçlar büyük ölçüde Ön Toplumun üretimidir. Söz konusu durum, siyasal bağımsızlık ya da ulusal kimlikten bağımsız olarak, küresel ölçekte yaygınlaşmış bir kültürel-ekonomik sistemin parçası olmayı beraberinde getirir. Dolayısıyla klasik galip-mağlup dikotomisi, devletler arası açık güç mücadelelerinin sonuçlarını açıklamakta işlevsel olsa da herhangi bir doğrudan askerî çatışma olmaksızın gerçekleşen kültürel ve yapısal asimilasyonu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu noktada Ön Toplum-Gecikmiş Toplum ayrımı, sistem içi eklenme ve rıza üretimi mekanizmalarını anlamak açısından daha kapsayıcı bir çerçeve sunar. II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya ve Almanya örnekleri dikkat çekicidir. Savaşta ağır yenilgiye uğramış olmalarına rağmen, iki ülkenin dönüşümü yalnızca zorunlu ve dışsal bir dayatmanın sonucu olarak okunamaz. Aksine, ABD'nin Ön Toplum konumundan yürüttüğü stratejik yönlendirme çerçevesinde, iki topluma kendi potansiyellerini gerçekleştirdikleri hissi verilmiş; ancak değişimin yönü ve sınırları sistem içinde belirlenmiştir. Jeopolitik ve ekonomik konumları itibarıyla Japonya ve Almanya'ya tanınan alan, kontrollü bir güçlenme sürecini mümkün kılmıştır. Böylece ortaya çıkan yeni güç görünümü, farklı bir uygarlık tasavvurunun değil, mevcut sistemin yeniden üretiminin göstergesi olmuştur.

Gecikmiş Toplumlarda Doğu-Batı ikilemi çoğu zaman bu sistemsal boyut dikkate alınmadan ele alınmıştır. 19. ve 20. yüzyılda tartışılan temel soru “Neden geri kaldı?” ya da “Japonya ve Almanya nasıl başardı?” biçiminde formüle edilmiştir. Ancak geri kalmışlık, çoğunlukla Batı'ya göre tanımlanmış, böylece Ön Toplum, Gecikmiş Toplumun tahayyül dünyasında normatif ölçüt hâline gelmiştir. Zihinsel çerçeve, pek çok aydının düşünsel üretimini de etkilemiştir. Nitekim İhsan Turgut'un Doğu'nun adeta silikleştiğine ve Japonya'nın istisnai bir örnek olarak belirlediğine dair “ne ise ki doğuda Japonlar çıktı. Yoksa doğudan adam çıkmayacağı izlenimi uyanacaktı. Sanki doğu

dehasını yitirmişti. Bütün doğu, batıda idi” (Turgut, 1992, s. 27) şeklindeki tespiti, bu algının entelektüel düzeydeki yansımaları göstermektedir.

Ön Toplum-Gecikmiş Toplum ayrımının önemli katkılarından biri, Gecikmiş Toplum açısından potansiyel bir avantaj alanı göstermesidir. Ön Toplumun deneyimlediği krizler ve başarısızlıklar, tekrar edilmemesi gereken tarihsel tecrübeler olarak değerlendirilebilir. Aşırı bireyselleşmenin toplumsal dayanışmayı zayıflatması, tüketim kültürünün ihtiyaç üretmesi, ekolojik tahribatın derinleşmesi ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi olgular, modern sistemin içsel krizleri olarak ortaya çıkmıştır. Richard Sennett’in Orta Çağ Paris’inde taş yapıların ekonomik gelişmişliğin ölçütü sayılmasına ilişkin gözlemi, günümüzde gökdelen merkezli büyüme anlayışıyla benzerlik göstermektedir (Sennett, 2022, s. 168). Aynı şekilde Heidegger’in teknolojinin ruhsuzluğuna dair eleştirisi, yalnızca Ön Toplumda değil, Gecikmiş Toplumlar da deneyimlenen bir yabancılaşma biçimini ifade eder. Buna rağmen Gecikmiş Toplumlar, sistemsel yönelimleri sorgulamaksızın, geri kalmama kaygısıyla benzer hataları tekrar edebilmektedir (Heidegger, 2019, ss. 20-25).

Ön Toplumun değişim ve Doğu imajı manipülasyonu yalnızca Gecikmiş Toplumlar için değildir, kendi iç toplumunda da geçerlilik kazanır. Bu imaj, Doğu’yu tahakküm altına almayı ve uygulanan politikaları meşrulaştırmayı amaçlamaktadır. Josep Fontana, Batı’nın, kimlik oluşturmak, inşa ettiği kimliğini hem kendi kolektif bilincini yaratmak ve hem de kendi dışındaki toplumları yönetebilmek adına “aynalar” yarattığından bahsetmektedir. Barbarlık, Hristiyanlık, Feodal, Şeytan, Kırsal, Kibarlık, Vahşilik, İlerleme, Ayaktakımı aynaları Batının öteki üzerinden kendini yeniden üretme aynalarıdır (Fontana, 2003, ss. 1-137). Aynadaki Batı olmasına rağmen kendi dışındaki olarak görülmesi, aynaların gerçeğin çarpıtılmış aynaları olduklarını ortaya koymaktadır.

Ön Toplumun Doğu imgesini üretme ve hem dış dünyaya hem de kendi toplumuna yöneltme biçimi, kökleri antikiteye uzanan tarihsel bir zihniyet sürekliliği içinde değerlendirilmelidir. Antikçağdan Aydınlanma’ya kadar uzanan literatürde “öteki”, çoğu zaman bilimsel ve analitik kategorilerle değil, ahlaksal ve şeyleştirici tasvirlerle ele alınmıştır. Herodot ile başlayan anlatı geleneğinde farklı toplumlar, merkezî öznenin normlarına göre tanımlanmış, grotesk olan, egemen kültürün sınırlarını tehdit eden ve bastırılması gereken unsur olarak kurgulanmıştır (Özbudun vd., 2019, ss. 13-15).

Ben-merkezci yapı dilde dahi görünürdür: İngilizcede “I” zamirinin daima büyük harfle yazılması, sembolik düzeyde öznenin önceliğini ve merkeziliğini pekiştirirken; “you” öteki konumunu ima eder (Duralı, 2019, s. 101). Aynı zihniyet edebî düzlemde Robinson Crusoe’da somutlaşır, medeniyetsiz kabul edilen mekân, merkezden gelen özne tarafından anlamlandırılır ve dönüştürülür (Fazlıoğlu, 2024, s. 9). Fontana’nın vurguladığı üzere, Avrupalı olmayan toplumların böyle bir kurguyu içselleştirmesi en kritik sonuçtur (Fontana, 2003, s. 131).

Değişimin asimetric yönünü ortaya koyduktan sonra geçmiş iki yüz yıllık bir süreci de dikkate alarak Ön Toplum ve Gecikmiş Toplum tablosunun daha kolay ortaya çıkarılabildiğini ifade etmek mümkündür. Çünkü sosyal olaylar ve değişim süreci yaşandıkları anda değil de daha çok uzun bir sürecin sonunda görünür olmakta ve analize imkân vermektedir. Tarihsel kavrayışa ilişkin benzer bir yaklaşım Hegel’in ünlü metaforunda ifadesini bulmaktadır. Hegel “Minerva’nın Baykuşu, uçuşuna ilkin alacakaranlığın çöküşü ile başlar”, demektedir (Hegel, 2025, s. 26).

Tablo 1. Ön Toplum Gecikmiş Toplum

Kategori	Ön Toplum	Gecikmiş Toplum
Değişimdeki Rol	Değişimi başlatır, yönlendirir.	Değişime maruz kalır, uyum sağlar.
Güç ve Etki	Bilgi, medya ve kültürle dönüştürür.	Manipülasyona açıktır, kimliğini kaybeder.
Kültürel Yayılım	Kültürünü evrenselleştirir.	Kültürel erozyon yaşar.
Gelişmişlik Algısı	Merkez ve norm kabul edilir.	Çevre konumundadır, yetiştirme kaygısı yaşar.
Toplumsal Model	Bireysellik ve tüketimi teşvik eder.	Geçmişini küçümser, modeli taklit eder.
Tarihsel Rol	Hegemonik ve kurucu aktör	Takipçi ve etkilenendir.
Avantaj/Dezavantaj	Avantajı: Sistemi kurmak. Dezavantajı: Kendi krizini üretmek.	Avantajı: Ders alma potansiyeli. Dezavantajı: Özgünlük kaybı.
Eğitim ve Bilgi Sistemi	Bilgi üretir, standart koyar.	Taklitçidir; özgün teori üretiminde zayıftır.
Nesil Farkları	Nesiller, değişimi içselleştirir.	Nesil farklılaşması artar.
Ekonomi ve Teknoloji	Kapitalist ve teknolojik üstünlük	Bağımlı ve ithal yenilikçi
Din ve Sekülerlik	Seküler paradigmayı yayar.	Dini değerler zayıflar.
Güç İlişkisi	Dönüştüren özne	Asimile olan taraf
Dil ve Söylem	Kavram üretir, dili araçsallaştırır.	Yabancı kavramlara bağımlı
Tarih ve Hafıza	Tarihi lehine yazar.	Negatif tarih anlayışı ve hafıza kaybı
Küresel Sistem ve Hegemonya	Hegemonik sistemin kurucusudur.	Sisteme eklenir.
Özgünlük	Geçmişten beslenen yenilik.	Taklit ve zayıf sentez.
Risk ve Krizler	Krizleri üretir, yönetir.	Krizleri gecikmeyle yaşar.
Psikolojik Zemin	Özgüven ve egemenlik duygusu baskındır.	Aşağılık kompleksi ve duygusal körlük oluşur.
Ontoloji	Kendi ontolojisini evrenselleştirir.	Yabancı ontolojide konumlanır.
Diyaletik Strateji	Tez-antitez-sentez süreçlerini güçlenme aracı yapar.	Sürekli karşıtlık hâlinindedir; kontrolü dış güçtedir.
Değerler ve Meşrulaştırma	Bilimi merkeze alır, krizleri meşrulaştırır.	Bilim zayıf, meşruiyet sorunludur.

Kaynak: Tablo yazara aittir.

Peki Gecikmiş Toplumun (Doğu ve İslam toplumu) Ön Toplumun (Batı toplumu) asimetrik ve manipülatif etkisinden ya da dünyasından kurtulması mümkün müdür? Soruya bir film üzerinden yanıt verilmesi meselenin somutlaştırılması açısından önemlidir. Matrix adlı filmin serilerinden birinde, sürekli kavga eden Bay Anderson ve Bay Smith, artık kozlarını tam olarak paylaşmak için son kez karşı karşıya gelirler (Wachowski & Wachowski, 2003). Bay Smith, özelliği gereği

bulunmuş olduğu Matrix dünyasındaki herkesi kendine dönüştürmekte ve artık nerdeyse Matrix'in tamamını elde etmek üzeredir. Tek dönüştüremediği Neo lakaplı Bay Anderson'dur. Yoğun ve birbirlerine galip gelemeyecek şekildeki kavgalarından sonra Bay Smith Bay Anderson'a şöyle der: "Neden Bay Anderson Neden? Kazanamayacağın dünyada neden mücadele ediyorsun! Bu dünya benim, anla artık!" Ardından Neo lakaplı Bay Anderson mücadeleyi bırakır ve "sen haklıydın" der. Şaşırان Bay Smith herkese yaptığı gibi Neo'nun da kalbine elini sokup onu da Bay Smith yapar. Sonra birden tüm dönüştürdükleri ile beraber Bay Smith yok olur. Çünkü Bay Smith, ötekisi ile var olmaktaydı. Ötekisi (Neo), ona (Smith'e), aslında sen bensin, ben de senim mesajını vermiştir. Ön Toplum, filmdeki diyalogda olduğu gibi ya küreyi tamamen kendine benzetmek suretiyle kendi yıkımını hazırlamaktadır ya da artık uzun bir süre önce başladığı toplumsal değişimin ürettiği bu sonucu görmek zorundadır. Oysa batının, Bay Smith'in yolunda ısrar ettiği görülmektedir. Örneğin Fazlıoğlu, Joseph Conrad'ın, *Nostromo, A Tale of Seaboard* adlı eserinde "kimin iyi yerli kimin kötü yerli olduğunu biz batılılar kararlaştırırız, çünkü tüm yerliler bizimle varlık kazanıyor" cümlelerine yer verirken (Fazlıoğlu, 2024, s. 11), bu tip söylemlerin Ön Toplumun genine işlemiş olduğunu ve doğuya bakışındaki ısrarı vurgulamıştır.

Gecikmiş Toplum açısından ise Duralı'nın yaklaşımı, benzer bir şekilde dönüşümün kapsayıcılığı nedeniyle edilgen bir konumlanışın devam ettiğine işaret etmektedir: "Batı medeniyetinin tek potansiyel rakibi İslam medeniyetidir. Lakin hali hazırda tek meri medeniyet Batı medeniyeti ifadesi ve İslam medeniyetinin onun şablonuna uygun şekilde kendi klasiğinden esinlenerek yeniden kurulacağını" söylemesi (Duralı, 2019, s. 26), Ön Toplumun ürettiği dünya içinden meseleye baktığını da göstermektedir. Bu aynı zamanda Ön Toplumun Gecikmiş toplumlar içerisinde inşa ettiği kabullenilmiş gerçeklik hissine de uygundur.

3. Direnç Hatları: Küresel Güney, Şangay, BRICS, İslam İş Birliği Teşkilatı ve Türkiye

Normal Küresel Güney, genellikle eski sömürge ülkeleri, gelişmekte olan ekonomiler ve Batı hegemonyasına karşı alternatif söylemler geliştiren bölgeleri kapsayan bir kavramdır (Hogan & Patrick, 2024). O halde Küresel Güney, Ön ve Gecikmiş Toplum ikilemine karşı sadece bir mağduriyet anlatısı olarak değil, direniş potansiyeli, özerklik inşa etme kapasitesi ve tarihsel birikimlerinden beslenen alternatif değişim yollarını vurgulayan bir çerçeve olarak da sunmaktadır. Gecikmiş Toplumlar, yani Doğu ve İslam toplumları, uzun süre Ön Toplumun kültürel, teknolojik ve epistemolojik etkileri altında şekillenmiş olsalar da etkiler tek yönlü bir üstünlük olarak değerlendirilemez. Ön Toplum-Gecikmiş Toplum kavramsallaştırması, klasik galip-mağlup dikotomisini aşarak, güç, kültür ve bilgi üretiminin çok katmanlı etkileşimini anlamayı mümkün kılar. Bu bağlamda Küresel Güney, sadece mağduriyet alanı değil, tarihsel birikimlerinden ve yerel bilgi sistemlerinden beslenen alternatif değişim yolları geliştirebilen bir potansiyel alan olarak da ele alınmalıdır.

Latin Amerika'da Bolivarcı hareketler, Hindistan'da Swadeshi hareketi ve Afrika'daki pan-Afrikancı yaklaşımlar, Ön Toplumun kapitalist modernleşme ve evrenselcilik iddialarına karşı kendi sosyal, ekonomik ve kültürel önceliklerini ön plana çıkarmış örneklerdir. Bu hareketler, Gecikmiş Toplumların yalnızca taklitçi veya edilgen olmadığını, kendi tarihsel ve ekolojik önceliklerini gözeterek özgün değişim paradigmaları inşa edebileceğini göstermektedir (MST, 2013).

Küresel Güney'in kurumsal direnişi Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ), BRICS ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) gibi yapılarla da desteklenmektedir. Bu örgütler, Ön Toplumun ekonomik ve politik hegemonik yapısına karşı çok kutuplu ve bağlama özgü alternatif modeller önererek, Gecikmiş Toplumların stratejik ve epistemolojik özerklik alanını genişletmektedir. Öte yandan, ekonomik bağımlılık ve Batı merkezli finansal mekanizmalar, bu potansiyelin önünde hâlâ önemli engeller oluşturur (Nilsen, 2016, ss. 269-287). Bir diğer husus, Gecikmiş Toplumlardaki dönüşüm hattının, sadece dışsal siyasi ve ekonomik baskılar tarafından engellenmesi değildir. Bilgi üretim rejimleri, teknolojik kapasite, kurumsal yapılanma ve kültürel meşruiyet üretimi gibi çok katmanlı

yapısal güç ilişkileri tarafından şekillenen daha geniş bir dönüşüm dinamiğinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Küresel Güney tartışmaları içerisinde özelde Türkiye ise, hem Batı merkezli sistemle tarihsel ve kurumsal bağlarını sürdüren hem de İslam dünyası ve Türk dünyasıyla geliştirdiği çok yönlü ilişkiler aracılığıyla alternatif etkileşim alanları oluşturan ara bir konumda değerlendirilebilir. Savunma sanayii alanında son yıllarda kaydedilen teknolojik ilerlemeler ve özellikle bu teknolojide kullanılan özgün isimlendirmeler, Türkiye'nin sadece tüketen ve edilgen değil, üreten bir aktör olarak da küresel sistem içindeki yerini yeniden tanımlamasına imkân tanımıştır. İslam İş Birliği Teşkilatı içindeki diplomatik etkinlik ve Orta Asya Türk devletleriyle geliştirilen stratejik ilişkiler, Türkiye'nin Küresel Güney ile daha geniş Avrasya jeopolitiği arasında bağlantı kuran çok katmanlı bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. Ancak bu konumlanış, alternatif bir merkez üretimi olmanın yanında Ön Toplumun zihinsel ve kurumsal kodlarının belirli ölçülerde içselleştirilerek yeniden üretildiği gerilimli bir süreç olarak da okunmalıdır. Çok katmanlı yapı içerisinde Türkiye, Ön Toplumun zihinsel ve kurumsal kabuğunu iyi okuma ve buna alternatif olarak özgün bir sistem inşa etme potansiyeli sergileyen bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Çalışma, toplumsal değişim süreçlerinin görüldüğü kadar doğal, çizgisel ve kaçınılmaz olmadığı, aksine tarihsel bağlamda üretilmiş güç ilişkileri, zaman farkları ve kültürel hegemonya mekanizmaları üzerinden biçimlendirilen, çok katmanlı ve yönlendirilmiş bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Geliştirilen “Ön Toplum” ve “Gecikmiş Toplum” kavramları çerçevesinde yapılan analizler, toplumsal değişimin yalnızca iç dinamiklerle değil, daha çok dışsal müdahalelerle, zihinsel yönlendirmelerle ve algı inşalarıyla şekillendiğini göstermektedir. Özellikle Batı toplumlarının tarihsel süreçte geliştirdiği ekonomik, teknolojik ve kültürel araçlarla bir “küresel sistem” kurdukları ve sistem aracılığıyla Doğu toplumlarını -özellikle İslam dünyasını ve Türkiye gibi örnekleri- kendi tarihsel güzergâhlarına benzer rotalara sürükledikleri tespit edilmiştir. Süreç içinde, değişimin bir “ilerleme” olarak değil, zaman farkı üzerinden inşa edilen bir “edilgenlik” haliyle içselleştirildiği gözlemlenmiştir.

Böylece çalışma, hakimiyet ve tabiiyet ilişkilerine dayalı paradigmayı genişleterek, günümüz küresel düzlemindeki zihinsel ve kültürel tahakküm biçimlerine uyarlamış, böylece değişimin yalnızca maddi koşullarla açıklanamayacağını; aksine rıza üretimi, normatif yönlendirme ve optik yanılsamalarla şekillendiğini ortaya koymuştur. Modernleşme kuramlarının Batı'yı merkez kabul edip diğer toplumları çevreye yerleştiren hiyerarşik yapısı, bahse konu asimetrik sürecin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Gecikmiş Toplumlar, teknolojik ya da ekonomik araçların yanında, Batı'nın değerler sistemini, kimlik anlayışını ve yaşam biçimini de taklit etmek durumunda bırakılmakta, bu da onların özgün gelişim imkânlarını görünmez kılmaktadır.

Çalışmanın en önemli kuramsal katkılarından biri, modernleşme, evrimcilik ve diyalektik gibi klasik toplumsal değişim kuramlarının ötesine geçerek, değişimi bir mücadele alanı, bir hegemonya sahası ve bir anlam inşası süreci olarak ele almasıdır. Bu yaklaşım, Doğu toplumlarının özneleşmesini engelleyen epistemolojik engelleri görünür kılmakta; “değişim” kavramının kendisinin bile nasıl araçsallaştırıldığını göstermektedir. Değişimi değerli, gerekli ve kaçınılmaz olarak konumlandırmak, onun sorgulanabilirliğini azaltmakta ve böylece toplumsal teslimiyeti derinleştiren bir anlatıya dönüşmektedir. Dolayısıyla, değişimin yalnızca neye dönüştüğümüzle değil, kim tarafından ne adına ve ne tür araçlarla dönüştürüldüğümüzle ilişkili olduğu anlaşılmalıdır.

Makale, aynı zamanda toplumsal değişimin algısal, ideolojik ve kültürel yönlerine dikkat çekerek, değişim süreçlerinin görünmeyen boyutlarını da tartışmaya açmaktadır. Nesiller arası adaptasyon mekanizmaları, yeni kuşakların Batı merkezli değerleri içselleştirmesiyle sonuçlanmakta ve bu durum, değişimin sorgusuz kabullenilmesine neden olmaktadır. Nitekim Ön Toplumların krizleri -örneğin ekolojik yıkım, bireyselleşme temelli yabancılaşma ya da anlam arayışı krizleri-

Gecikmiş Toplamlar tarafından da yeniden yaşanma riski taşımaktadır. Oysa bu krizlerin yeniden üretilmesini engellemenin, ancak toplumsal değişime dair farkındalığın artırılması ve sürecin yönlendirici glerinin açık biçimde teşhir edilmesiyle mümkün olabildiği görülmektedir.

Çalışma, oryantalizm ve post-kolonyalizm literatürüne önemli katkılar sunmakta; dil, kültür ve imge üzerinden sürdürülen tahakküm biçimlerinin nasıl toplumsal değişim süreçlerini yönlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, Wallerstein'ın dünya sistemi teorisi gibi küresel eşitsizlikleri açıklamaya çalışan kuramlar, çalışmada eleştirel biçimde yeniden ele alınmış değişim süreçlerinin yalnızca ekonomik yapılar üzerinden değil, zihinsel ve sembolik düzenekler yoluyla da işlediği vurgulanmıştır. Bu yönüyle çalışma, küresel sosyoloji literatüründe Doğu perspektiflerini güçlendiren ve Batı merkezli epistemolojilere alternatif bir düşünsel zemin oluşturan bir ereve sunmaktadır.

Pratik düzeyde ise analiz, politika yapıcılar için sürdürülebilir, özgün ve yerli kalkınma modelleri oluşturmanın nn açabilecek bir farkındalık üretmektedir. Gecikmiş Toplamların, kendi tarihsel, kültürel ve coğrafi bağlamlarına uygun yollarla değişimi deneyimlemeleri dışsal yönlendirmelere karşı dirençli, eleştirel ve bağlamsal mler üretmeleri bu farkındalıkla mümkün olabilir.

Sonuç olarak, çalışma, toplumsal değişim süreçlerini salt teknik ilerleme, doğal evrim ya da tarihsel zorunluluk olarak değil zamanın, algının ve gücün kontrolünü elinde bulunduran aktörlerin yönlendirdiği bir mücadele alanı olarak kavramayı önermektedir. Böyle bir değişim süreci, yüzeyde ilerleme ya da gelişme izlenimi yaratsa da derin yapıda toplumsal öznenin edilgenleşmesine, yerel dinamiklerin silikleşmesine ve aslında bir tür gizli teslimiyetin meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, değişimin yönü, kapsamı ve temposu üzerine düşünmek kadar, “kimin tanımına göre, ne adına değişiyoruz?” sorusunu sormak da hem akademik hem toplumsal düzeyde vazgeçilmez bir sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü toplumsal değişim, ancak eleştirel düşüncenin, tarihsel bilincin ve kültürel özerkliğin etkin biçimde kullanılmasıyla anlamlandırılmakta bu sayede özgün ve sürdürülebilir toplumsal dönüşüm yolları keşfedilebilmektedir.

References

- Arslan Bilgin, F. (2020). Ziya Gökalp ve Batı algısı. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 100-112.
- Aslan, S., & Alkış, M. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte Türkiye'nin modernleşme süreci: Laikleşme ve ulusal kimlik inşası. *Journal of Academic Approaches*, 6(1), 18-33.
- Atalar, M. (2012). Balkanlara ve Balkanlardan göç. *Tarih Bilinci- Tarih ve Kültür Dergisi*, (Dünü ve Bugünü ile Balkanlar: 17-18), 96.
- Aydın, C. (2004). Türk bilim tarih yazımında “zihniyet”, “din” ve “bilim” ilişkisi: Osmanlı örneği. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 29-44.
- Aydın, M. K. (2000). Neoliberal dalga ya da küreselleşme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 13-26.
- Aygül Özdoğan, M. (2022). Dilbilimsel yapısalcılıkta yapısal antropolojiye: Ferdinand de Saussure ve Claude Lévi-Strauss. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 5(5), 107-117. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7422797>
- Berkes, N. (2023). *Türk düşüncesinde Batı sorunu* (6. bs.). Yapı Kredi Yayınları.
- Burke, P. (2001). *Bilginin toplumsal tarihi-I* (M. Tunçay, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bülbül, C. (2014). Eskiçağ medeniyetlerinde dünya hakimiyeti düşüncesi. *Turkish Studies- International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(17), 215-232.
- Cevizoglu, H. (2019). *Beden ve teknoloji: Felsefi ve antropolojik soruşturma*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Coser, L. A. (2015). *Sosyolojik düşüncenin ustaları: Tarihsel ve toplumsal bağlamlarında fikirler* (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman, Çev.). De Ki Basım Yayım.
- Coşkun, İ. (2012). Modernleşme kuramı üzerine. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(1), 289-314.
- Çetinkaya, B. A. (2007). Misyonerlerin epistemolojik kaynağı olarak oryantalizm. *İslami Araştırmalar*, 20(4), 349-420.
- Dede, E. (2021). 19. Yüzyılda Osmanlı ve Japon İmparatorluğu'nun modernleşme politikalarının karşılaştırmalı analizi. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), 349-359. <https://doi.org/10.30586/pek.1010836>
- Dur, D. T., & Ata, A. Y. (2025). Küreselleşmeden dijitalleşmeye egemenlik sorunu. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 21(68-Yeni Dünya Yeni Düzen: Küresel Sistemin Geleceğinde Türkiye), 108-124.
- Duralı, Ş. T. (2019). *Çağdaş İngiliz-Yahudi küresel medeniyeti* (16. bs.). Dergâh Yayınları.
- Erten, M. (2018). Mağlubun gâlibi taklit etmesi İbn Haldûn'un gözünden Endülüs, Osmanlı ve Cumhuriyet bağlamında bir değerlendirme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 297-314.
- Fazlıoğlu, İ. (2024). *Akıllı Türk makul tarih*. Ketebe Yayınevi.
- Ferraris, M. (2008). *İmgelem* (F. Genç, Çev.). Dost Yayınevi.
- Fontana, J. (2003). *Çarpıtılmış geçmişe ayna: Avrupa'nın yeniden yorumlanması* (N. Elhüseyni, Çev.). Literatür Yayınları.
- Giddens, A. (Ed.). (2015). *Sosyoloji: Başlangıç okumaları* (G. Altaylar, Çev.). Say Yayınları.

- Giddens, A. (2021). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.; 10. bs.). Ayrıntı Yayınları.
- Göksel, O. (2024). Mümtaz Turhan'ın batılılaşma düşüncesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 1076-1084. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1440345>
- Günay, Ü. (1988). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2025). *Tüze felsefesi ya da doğal hak ve devlet bilimi* (A. Yardımlı, Çev.; 4. bs.). İdea Yayınevi.
- Heidegger, M. (2019). *Teknik ve dönüş özdeşlik ve ayırım* (N. Aça, Çev.; 3. bs.). Pharmakon Yayınevi.
- Hogan, E., & Patrick, S. (2024, Mayıs 20). *A closer look at the global south*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2024/05/global-south-colonialism-imperialism?lang=en>
- İrat, A. M. (2015). *Peygamberden İşid'e modern dünyada İslami yaklaşımlar*. Nota Bene Yayınları.
- Karlı, B. (2022). Nesil tartışmalarının kronik problematiği: Dindar orta sınıf X ve Y Nesli örneğinde nesil algısı. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), 533-566. <https://doi.org/10.14395/hid.1073215>
- Kartal, H. C. (2025). *Çelik, dijital ve din: 20. yüzyıldan 21. yüzyıla toplumsal değişim*. Gece Kitaplığı.
- Kartal, H. C., & Güngör, Ö. (2023). İbn Haldun'un galip-mağlup dikotomisinde güç ilişkisinin sosyolojik analizi. *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 3-24. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7753192>
- Kayacan, M. (2014). Sosyoloji ve Kur'an'ın ortak ilgi alanı: Toplumsal değişim ve çöküş yasaları. *Milel ve Nihal*, 9(3), 75-99.
- Kıvrak, E. (2018). Bir modernleşme reçetesi: Mümtaz Turhan'da bilim zihniyeti kavramı. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 41-48. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.03>
- Kongar, E. (1979). *Toplumsal değişim kuramları ve Türkiye gerçeği*. Bilgi Yayınları.
- Manfredi-Sánchez, J.-L. (2020). Globalization and power: The consolidation of international communication as a discipline. Review article. *El Profesional de la Información*, 29(1). <https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.11>
- Meriç, C. (1996). *Umrandan uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- MST. (2013, Mayıs 20). *Social movements in support of ALBA*. Friends of the MST. <https://mstbrazil.org/content/social-movements-support-alba>
- Nilsen, A. G. (2016). Power, resistance and development in the global south: Notes towards a critical research agenda. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 29(3), 269-287. <https://doi.org/10.1007/s10767-016-9224-8>
- Okumuş, E. (2015). *Toplumsal değişim ve din*. İnsan Yayınları.
- Özbudun, S., Şafak, B., & Altuntek, N. S. (2019). *Antropoloji: Kuramlar kuramcılar* (6. bs.). Dipnot Yayınları.
- Özer, N. P. (2019). Gazete haberlerinde manipülasyon 28 Şubat örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 213-236.
- Pareto, V. (2013). *Seçkinlerin yükselişi ve düşüşü: Kuramsal bir sosyoloji uygulaması* (M. Z. Doğan, Çev.; 3. bs.). Doğu Batı Yayınları.

- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri* (I. E. Howison, Çev.). De Ki Basım Yayın.
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.
- Said, E. W. (2003). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları* (B. Ülner, Çev.). Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2022). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Sevim, N. (2015). *Şehir ve şuur*. Akıl Fikir Yayınları.
- Sunar, L. (2015). Türkiye'de sosyal bilimlerde toplumsal değişim. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(29), 83-125. <https://doi.org/10.16917/sd.42005>
- Taştan, N. S. (2020). Nöroplastisite'nin etkileri üzerine bir eğitim programı ve yeni bir teknik önerisi: Süpürme tekniği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 228-251.
- Temizkaya, E. (2015). Modernite ve postmodernite: Bazı parametreler açısından bir yaklaşım. *Akademik Hassasiyetler*, 2(4), 177-207.
- Toynbee, A. J., & Kirkwood, K. P. (1999). *Türkiye I: Bir devletin yeniden doğuşu* (K. Yargıcı, Çev.). Cumhuriyet Yayınları.
- Turgut, İ. (1992). *Tarihte tatil: Az gelişmişliğin felsefesi*. Bilgehan Matbaası.
- Turgut, İ. (1994). *Bir zihniyetin çözümlemesi: İslam'a yeniden bakmak*. Anadolu Matbaası.
- Turgut, F. (2023). Türkiye'de sosyolojinin inşasında siyasetin belirleyiciliği: Kuruluş dönemi üzerine bir değerlendirme. *İctimaiyat*, 7(1), 255-277. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1101068>
- Twenge, J. M. (2006). *Generation me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled and more miserable than ever before*. Free Press.
- Ulu, G. (2021). Tanzimat dönemi hukukta modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 235-264. <https://doi.org/10.20296/tsadergisi.760507>
- Uzun Aydın, D. (2024). Oryantalizm ve Turquerie: Türk modasını yeniden okumak: Avrupayı saran hayranlığın görünmeyen öteki yüzü. İçinde H. Ülkü & H. Elemana (Ed.), 26. *Orta Çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* (ss. 1199-1228). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Wachowski, L., & Wachowski, L. (Direktörler). (2003). *The matrix revolutions* [Video kaydı]. Warner Bros.
- Wallerstein, I. M. (2014). *Dünya-sistemleri analizi: Bir giriş* (E. Abadoğlu & N. Ersoy, Çev.). Bgst Yayınları.
- Weber, M. (1950). *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Çev.). Butler And Tanner Ltd.
- Weber, M. (2019). *Die protestantische ethik und der geist des kapitalismus*. Karbon Kitaplar.
- Yaralıoğlu, Y. (2020). 'Yapı-fail' bağlamında ilişkisel din sosyolojisi paradigması ve sanal dini cemaatler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20(2), 1429-1451. <https://doi.org/10.33415/daad.724324>
- Yıldız, A. (Ed.). (2014). *Oryantalizm: Tartışma metinleri*. Doğu Batı Yayınları.

Yiğit, E. (2024). Finansal krizlerin tarihsel perspektifi: 19 ve 20. Yüzyıl krizleri ve modern ekonomiye etkileri. *Kapanaltı Dergisi*, (6), 72-86. <https://doi.org/10.62080/kmfed.1556913>

ETHICAL DECLARATIONS**Research and Publication Ethics**

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıf lanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipölasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.